

HUMÁN INNOVÁCIÓS SZEMLE

Munkaerőpiac – foglalkoztatás – képzés – humán kutatás-fejlesztés és innováció – humánerőforrás- és szervezetfejlesztés – regionális, térség-, terület- és település-, valamint szolgáltatásfejlesztés

X. évfolyam, 1. szám, 2019. április

Szerkesztőbizottság

ALBERT LŐRINCZ Csanád (PhD; Partiumi Keresztény Egyetem, Románia)
ALBERT LŐRINCZ Enikő (Prof., PhD; Babes-Bolyai Tudományegyetem, Románia)
BIRHER Nándor (PhD, Dr. habil.; Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola, Károli
Gáspár Református Egyetem, Magyarország)
BORDA Viktória (MSc; Pécsi Tudományegyetem, Magyarország)
BORST, Joan (PhD; Grand Valley State University, USA)
DOBAY Kata (MSc; Pécsi Tudományegyetem, Magyarország)
FLÓRA Gábor (Prof., PhD; Partiumi Keresztény Egyetem, Románia)
GARAI Péter (PhD; Emberi Erőforrások Minisztériuma, Magyarország)
GÁBRITY Molnár Irén (Prof. Dr.; Újvidéki Egyetem, Szerbia)
JUHÁSZ Gábor (PhD, Dr. habil.; Pécsi Tudományegyetem, Magyarország)
MOLNÁR Dániel (PhD; Pécsi Tudományegyetem, Magyarország)
MOLNÁR Margit (CSc; Pécsi Tudományegyetem, Magyarország)
SZEDLÁRNÉ GÁLL Ibolya (MSc; Emberi Erőforrás-gazdálkodási Tanácsadók
Országos Szövetsége, Magyarország)
SZILÁGYI Györgyi (Prof. PhD; Partiumi Keresztény Egyetem, Románia)
VOJTEK Éva (MSc; Human Exchange Alapítvány, Magyarország)

Alapító főszerkesztő/felelős kiadó

JUHÁSZ Gábor (PhD; Dr. habil.)

Borító

JUHÁSZ Balázs

Tördelés, szerkesztés

KAPITÁNY Zoltán

Szerkesztőség

Human Exchange Emberi Erőforrás Fejlesztő és Tanácsadó Alapítvány
e-mail: hisz@humanexchange.hu;
web: <http://humanexchange.hu/human-innovacios-szemle>

Nyomda

Sz. K. Stúdió Kft., Pécs

ISSN 2062 - 0292

TARTALOM

Birher Nándor – Fábryné Keszler Nikolett – Kulifay Bálint – Regős Franciska: A MESTERSÉGES INTELLIGENCIA ALKALMAZÁSÁNAK TÁRSADALMI HATÁSAI A NORMAALKOTÁSRA, JOGI ÉS ERKÖLCSI SZEMPONTOK ALAPJÁN	4
Ziegler Éva: THE WORLD OF ORDER – BASICS OF THE SYSTEMS SCIENTIFIC BACKGROUND AND A PRACTICAL APPLICATION OF ZIEGLER-SYSTEMCOACHING	17
Hoványi Gábor – Tésits Róbert – Alpek B. Levente: ÚJ MÓDSZER A TÁRSADALMI EGYENLŐTLENSÉGEK TERÜLETI JELLEGZETESSÉGEINEK MÉRÉSÉRE A DÉL-DUNÁNTÚLON	44
Varga Lilla: A KAPITALIZMUSRÓL VALÓ GONDOLKODÁS JELLEMZŐI NAPJAINKBAN	58
Zámbó Károly: A JOGI NORMA SZEKULARIZÁCIÓJA A RÓMAI JOGTÖRTÉNET VONATKOZÁSÁBAN	67
Dr. Juhász Gábor: SZOCIÁLIS GAZDASÁG ÉS CIVIL SZEKTOR	74

A MESTERSÉGES INTELLIGENCIA ALKALMAZÁSÁNAK TÁRSADALMI HATÁSAI A NORMAALKOTÁSRA, JOGI ÉS ERKÖLCSI SZEMPONTOK ALAPJÁN

Birher Nándor, Fábryné Keszler Nikolett, Kulifay Bálint, Regős Franciska

Bevezetés

Dolgozatunkban áttekintő jelleggel megvizsgáltuk azokat a területeket, amelyeken etikai kérdésekben is jelentősége lehet a mesterséges intelligencia, ill. robotika alkalmazásának. Rámutattunk arra, hogy a szakirodalomban leírt egyes technikai problémáknál is nagyobb jelentőséggel bír az a tény, hogy az ember-gép, ill. gép-gép kommunikáció egy teljesen új társadalmi normaalkotási módszer kidolgozását teszi szükségessé. Ennek a normaalkotásnak a középpontjában az a kérdés áll, hogy a gépekkel kapcsolatos szabályokon, szabványokon, protokollokon, ontológiákon (egyéb szabályozók) keresztüli technikai szabályozás, vagy az egyének közösségére, államokra koncentráló demokratikus szabályozás kapja-e majd az elsődleges szerepet. Jelenleg a jogrendek technikaivá válása inkább az első megoldási mód megvalósulását és egy „embertelenebb” világ eljövételét valószínűsíti. De mindez történhet fordítva is, csak rajtunk múlik.

Kulcsszavak: erkölcs, jog, AI, robot, társadalom, szabályozás, szabvány, Európa Tanács, G7

A gépek törvényei: protokollok, szabványok, algoritmusok

Az utóbbi évtizedekben a saját bőrünkön tapasztalhattuk a világ átalakulását az információs technológiák megjelenésével. Az Internet megszületésével a kommunikáció más formát öltött, ez pedig az ipari termelésre is hatással van. Többen ezt nevezik 4.0 ipari forradalomnak, röviden 4.0-ás iparnak (Weyer et al 2015). A világ változásával mindig felmerülhetnek olyan kérdések, amelyekre a jogalkotó nem adott, vagy nem tud választ adni, mert azok megítélése valamilyen szakértelmet követelne meg. A 4.0-ás ipar esetében gyakran nem a jogászoknak jut a szabályalkotás szerepe, hanem más területek szakembereinek: az algoritmusok, protokollok, szabványok, számtalan egyéb szabályozó készítőinek. Különösen is nagy kihívás, hogy a mesterséges intelligencia működését leíró ontológiák, kapcsoltságuk a teljes rendszerben hihetetlenül összetett, rendszeren belüli működésük csak gépi segítséggel ellenőrizhető és irányítható (Birher 2018).

Már a G7-ek is felismerték ennek az új szabályozási rendszernek a jelentőségét. A 2017. szeptemberben, Torinóban kiadott „G7 ICT AND INDUSTRY MINISTERS' DECLARATION MAKING THE NEXT PRODUCTION REVOLUTION INCLUSIVE, OPEN AND SECURE” dokumentum igyekszik a kérdést államok feletti, politikai szinten kezelni a 40-43. pontokban leírtak szerint:

Az ipar által létrehozott önkéntes nemzetközi műszaki szabványok, nyílt, átlátható és konszenzuson alapuló módon történő alkalmazása kritikus fontosságúak a digitálisan összekapcsolódott világ felé haladva. Ezek a gazdasági növekedés, az innováció, a termelékenység előmozdításának eszközei, amelyek megalapozzák a

versenyképességet és az interoperabilitást. A szabványokat a WTO-egyezménnyel összhangban kell kidolgozni.

A globális kapcsolódás, a gazdasági interakció fenntartása és kiterjesztése érdekében a nemzetközi szabványokat kell előnyben részesíteni a nemzeti vagy regionális szabványokkal szemben. A nemzetközi szabványok implementálása során a regionális vagy nemzeti szabványoknak nem szabad ellentmondaniuk az eredeti nemzetközi szabványoknak.

A szabványosítás a piaci igények által támasztott erőfeszítés, amely elősegítheti a társadalmi és gazdasági fejlődést és a gazdasági célokat. Ezért a szabványosítási gyakorlatoknak nyitva kell állniuk minden érdekelt fél részvétele számára.

Míg az ipar által vezetett szabványok a legjobb technológiai színvonalat és megoldásokat célozzák, a kormányoknak támogatniuk kell egy integrált környezet kialakítását a szabványok kidolgozásához.

Az új technológiák jelenlegi fejlődése, különösen a mesterséges intelligencia (A.I.) hatalmas előnyökkel járhat gazdaságaink számára a társadalmakban. Létrehozzuk az emberközpontú A.I.-t amely ösztönzi az innovációt és a növekedést a digitális gazdaságban.

A dokumentum hivatkozott részeiben nagy jelentősége van a „standard” szónak, amelyet – jobb híján – szabványnak fordítunk. Komoly nehézséget okoz, hogy jelenleg a szabványok megalkotása és alkalmazása gyakran tisztán csak a szokásjogon, vagy egyszerű gazdasági, piaci érdekeken alapul. Mindez kockázatosá teheti az egyre gyorsuló ütemben zajló nemzetek feletti, a teljes ipart érintő „szabványosítási” folyamatokat.

A 4.0 ipar és a szabványok

Az új kommunikációs hálózatok, mint az Internet, az új ember-gép együttműködése változást hoznak magukkal az ipar számos területén. A 4.0 ipari forradalom közepén járunk: a modern IT fogalmak, Internet of Things (IoT)¹, Cyber-physical Systems (CPS) és az Internet of Services (IoS) csak néhány azok közül, amelyek alkalmazása ipari kontextusban jelenik meg rugalmasabb, innovatív termékek és szolgáltatások létrehozása érdekében, ezzel egy új üzleti modellt teremtve (González et al 2018).

Ebben a környezetben a szabványok, szabályzatok segítségével el kellene érni 1) a helyes információ jó helyre való érkezésének megkönnyítését 2) az információáramlás szabályozását és védelmét 3) továbbá a technológia adoptálásának és fejlődésének kockázatát (Yan Lu et al 2018). Jelenleg az erre vonatkozó hatékony (konszenzusosan elfogadott) szabványok vagy más szabályozási módok hiányoznak (Ruppert et al 2018). Éppen emiatt folyik ezekben a pillanatokban is a vita arról, hogy valóban közzé lehet-e tenni azonnal a mesterséges intelligencia terén elért eredményeket, hiszen nagy a „nem békés célú” felhasználás kockázata².

További veszélyt jelent, hogy ezeknek a szabályozásoknak a fókuszában sokkal inkább a hatékonyságnövelés, mint maga az ember áll.

¹ Az „Internet of Things” vagy rövidítve ‘IoT’ magyarul a ‘dolgok internete’, mellyel a mindennapjainkban használt eszközök (például háztartási gépek, autók, stb.) az interneten keresztül is elérhetőek, és képesek egymással akár önállóan is kommunikálni. Ennek alapja a gép-gép technológia, vagyis olyan adatáramlás, amely gépek között zajlik bármilyen emberi közbeavatkozás nélkül.

²<https://intelligence.org/>, Machine Intelligence Research Institute.

Ahogy megállapítottuk, a demokratikus jog helyét egyre inkább az újfajta kapcsolatokat szabályozó technikai szabályozók veszik át a 4.0 ipari forradalomban, más szóval a digitális társadalomban. Vannak azonban olyan nézetek is, amelyek kétségbe vonják annak a lehetőségét is, hogy egységes, szakmai konszenzuson alapuló sztenderdizálás, technikai szabályalkotás kialakulhasson.

Eszerint a vélemény szerint a korábbi fejlődésben valóban nagy szerepe volt (és most is marad) a technikai szabályzatoknak (és ezen belül sokkal kevésbé a szabványoknak), azonban a digitális társadalomban biztosan teljesen háttérbe fog szorulni a szabványok szerepe. Hiszen a szabványosítás mögött nem áll széles társadalmi érdek. Sem a jogászoknak, sem a politikusoknak nem érdeke az új szabályozás elismerése, sőt a technikai szabályozás a versenyben, a fejlesztők számára is inkább akadályt jelent, mint segítséget.

A digitális társadalomban valószínűen olyan gyors lesz a haladás, hogy azt a fejlesztők még ha akarnák sem tudnák nemhogy szabványokkal, de szabályzatokkal sem követni, sőt a jövő amiatt is kaotikussá fog válni, hogy a rettentően gyors technikai fejlődést a szükséges alapozó- és szakképzés sem fogja tudni követni.

Eszerint a forgatókönyv szerint a digitális társadalomban a gyors fejlődés miatt a technikai szabályozás sem lesz megoldható, a nyílt forrású globális fejlesztések szétesnek a fejlesztők együttműködő csoportjaira. Emiatt, ha egyáltalán elképzelhető valamiféle szabályozás, az csak valamiféle etikai szintű szabályozás lehetne (ami nem etikai kódex). Természetesen mindez csak akkor valósulhat meg, ha visszaáll a korábban már leírt egyensúly a jog, erkölcs és vallás normarendjei között. Ellenkező esetben az anarchia előtt állunk.

Jog, szabvány, etika hibrid: Compliance

Annak érdekében, hogy egy vállalat biztosítsa a saját folytonosságát, szükséges a jogszabályoknak való megfelelés, ami tekintve a jogszabályok és előírások mennyiségét, nem jelent egyszerű feladatot. A compliance management, vagy megfelelés-kezelés a különböző kötelezettségek, szabályozási szintek egyeztetését, összedolgozását jelenti.³ A megfelelés menedzsment minden lényeges elemét magában foglalja: a releváns jogszabályok meghatározását, a jogi követelmények vállalatra gyakorolt hatásának megfogalmazását, az implementáció biztosítását, önértékelést, a belső ellenőrzések és az eredmények vezetői áttekintését.⁴ A vállalatok számára ez nem egyszeri feladatot jelent, hanem folyamatosan ismétlődőt, mivel a különböző követelmények (jogszabályok, szerződések, szokások, etikai kódexek) változásával lépést kell tartani.⁵ A megfelelés vizsgálata során egyrészt meg kell határozni azt, hogy a vállalat megfelel-e ezeknek a változásoknak, másrészt pedig azt, hogy ezek a változások milyen hatással vannak a környezeti politikára, a működésre és a szervezet által elérni kívánt célokra. Mivel azonban mint sok más tevékenységet, ezt is emberek végzik, figyelembe kell venni az ember által elkövetett hibákat. Leginkább a nem szándékosan elkövetett hibákról

³ ISO 14001:2015 Compliance obligations and evaluation of Compliance <http://isoconsultantpune.com/iso-140012015-compliance-obligations-evaluation-compliance/> (2018. 11. 15.)

⁴Compliance with legislation and regulations for users of environmental management systems 7. https://www.sccm.nl/sites/default/files/BM28-SCCM_N170215_Infoblad_naleving_milieuwetgeving_ENG_20Feb17.pdf

⁵Legal Compliance as a part of Accredited ISO 14001:2015 Certification 6. <http://www.european-accreditation.org/publication/ea-7-04-m-rev03-may-2017-2> (2018. 11. 15.)

van szó, amik a jogszabályok megsértését eredményezhetik. Hogyan lehetne ezeket megszüntetni? Egy program elvégezheti-e ezt a feladatot? Heiko Thimm programtervező szerint egy program megbízhatóbb eredményre juthat. Egy olyan programot javasol, amely a compliance management-tel kapcsolatos adatokat folyamatosan kiértékeli azért, hogy felismerje a tevékenységi hibákat. Minden egyes hibánál kiszámítja a nem megfelelés kockázatát és egy kockázati profilt generál az egyes kockázati faktorok aggregálásával (Thimm 2016). Tehát összesítve számítja a hibákat és az ahhoz tartozó kockázatot és nem pedig egyesével. Először hibákat keres, ezután megbecsüli, hogy mit okozhat a hiba, majd kiszámítja a kockázatot, végül aggregálja (Thimm 2016). Az eredményt pedig öt kategóriába osztja. Tekintve azoknak a követelményeknek a számát, amelyeknek meg kell felelni, ez hatékony segítséget nyújthat a compliance management számára a nem megfelelés elkerülésére.

Egyértelműen érezhető, hogy a globálissá szerveződő 4.0 ipar folyamatait egyre kevésbé nemzeti jogszabályok irányítják. Az egységes nemzetközi szabályozásának gyengeségei miatt egyre nagyobb szerepet kapnak többek között a multinacionális cégek belső vállalati eljárásrendjei protokollok, ontológiák, vagy szabványok (egyéb szabályozók). Ezek a szabályozási módok a jogalkotó szerepét annyiban veszik át, amennyiben valamilyen szakértelemre van szükség egy kérdés megítélésében. Bár ezek a szabályozók jellemzően önkéntes alapúak ellentétben a jogszabályokkal, mégis valamilyen módon kötelező erővel bírnak. Éppen ezért oda kell figyelni arra, hogy nemcsak a jogszabályok, de az egyéb szabályozók mennyisége is hatalmas, ez pedig a kötelezettségek bővülését eredményezi. Ezt csak egy mesterséges intelligencia tudná kezelni, amely azt jelentené, hogy egy újabb feladatot adunk át a gépek számára. Nem állunk messze attól, hogy a technikai szabályozás bonyolultsága miatt a gépek legyenek a szabályalkotó és szabályalkalmazók egyaránt. Erre az új helyzetre a nemzetállamok, ill. az egyes demokráciák még koránt sincsenek felkészülve.

Ki áll a gép döntése mögött?

2014. május 29. Lehet egy robotnak lelkiismerete címmel jelent meg egy cikk⁶, amely arról számol be, hogy amerikai kutatók olyan gépeket szándékoznak kifejleszteni, melyek képesek lesznek morális alapon döntést hozni. A cikk már 2014-ben rendkívül aktuális témát bontott ki, amelynek napjainkra fokozódott a jelentősége.

Elkerülhetetlenül száguld a modern technika afelé, hogy a gépek olyan „élethelyzetben” találják magukat, melyben morális döntéseket kell majd hozniuk. Addrienne Jeffreis cikkében⁷ előre vetítette, hogy záros határidőn belül az önvezető autó is olyan helyzettel kell majd szembesülnön, melyet az erkölcsstan „villamosdilemmaként”⁸ tart számon. Matthias Scheutz, a Tufts University komputertudománnyal foglalkozó szakértője szerint, a villamosdilemma kapcsán

⁶<https://pcworld.hu/tudomany/lehet-egy-robotnak-lelkiismerete-149427.html>

⁷<https://www.theverge.com/2014/5/27/5754126/the-next-challenge-for-robots-morality>

⁸A villamosdilemmát Philippa Foot brit filozófus alkotta meg, melyben a következő problémát rögzíti: egy elszabadult villamoskocsi száguld egy vágányon, amin öt összekötözött ember fekszik. A vagon elkerülhetetlenül halálra gázolja őket, amennyiben változatlan irányban halad tovább. Egy váltó segítségével lehetőségünk nyílik arra, hogy átirányítsuk a kocsit egy másik sínre – melyen szintén fekszik egy gúzsba kötött ember. A kérdés, hogy helyes döntést hozunk, ha öt ember életének megmentését helyezzük előtérbe egy hatodik élete árán.

szinte lehetetlen egy olyan szabályokból álló, komplex rendszert megalkotása, amely valamennyi lehetséges kimenetelt lefedi, számba veszi az összes felmerülő reakciót és körülményt, melyek alapján a gép „megfelelő morális” döntést hozzon.

Fentiekben bemutatott kérdést boncolgatja a <http://moralmachine.mit.edu/> oldal, amely lehetőséget biztosít a felhasználónak, hogy „beleképzelje” magát a döntéshozó szerepébe, és olyan szituációkban döntsön, mint például, hogy kutyákat vagy inkább embereket üssön el az autó, ha csak ezek a választások, és nehezebbeket, mint hogy az autóban ülő egy utast védje a szoftver, vagy az úttesten lévő több embert.

Matthias Scheutz olyan gépeket kísérel meg kifejleszteni, melyek képesek lesznek a jövőben végiggondolni egy, a korábbiakban bemutatottokhoz hasonló morális természetű döntést. Ezen fejlesztés céljából elnyert egy ösztöndíjat⁹, melynek keretében azt kutatják csapatával, hogy pontosan milyen folyamatok játszódnak le az emberi agyban egy morális döntéshozatal során. Terveik szerint a későbbiekben lemodellezett folyamatot ültetik át a későbbiekben a robotok algoritmusaiba. Az öt éves ösztöndíjprogram végén a kutatók (reményeik szerint) bemutatnak egy morális döntéshozásra képes robotot. A gépek döntéshozatalával kapcsolatban Scheultz és csapata szerint az egyik leglényegesebb szempont, hogy a robotok képesek lesznek e valaha a körülményeket mérlegelve olyan morális alapokon nyugvó döntés meghozására, melyet indokokkal tudnak majd alátámasztani, mely által kiküszöbölhetővé válik, hogy olyan gépekkel éljünk együtt a jövőben, amelyek az erkölcsi konfliktusokkal szemben közönyösek.

Scheultz csapata mellett, korábban a hadseregnek is dolgozó Ron Arkin, a Georgia Institute of Technology professzora, már évekkel ezelőtt összeállított egy robotoknak szánt erkölcsi kódexet. „Etikai irányelveit”, amelyek leginkább Asimov híres robotikai törvényeihez¹⁰ hasonlíthatók. Az irányelv megalkotásának célja a harctéri robotok kordában tartása volt. Arkin és csapata az ösztöndíj keretén belül nem egy, az „etikai irányelvekhez hasonló”, szabályokra épülő rendszerben keresnék a megoldást, hanem a kisgyerekek morális fejlődését kívánják tanulmányozni. Az így szerzett ismereteket aztán integrálnák a Soar-architektúrába¹¹, ezzel elérve a gépek „morális fejlődését, nevelését”. A támogatást nem Arkin és csapata nyerte el, ennek ellenére azt reméli, hogy előbb-utóbb mégis lehetőségük nyílhat a terv egyes részeinek megvalósítására. Előre láthatóan nem lesz könnyű dolguk, hiszen a „robot-erkölcsstan” nem tartozik a legjobban finanszírozott kutatási területek közé.

Környei Mátyás az Arsoni jogi folyóirat Jog és Innováció rovatában, „A gépek lázadása – Asimov törvényei életre kelnek” című cikkében szintén jelen probléma felvetés témakörével foglalkozik (Környei 2017). Tekintettel arra, hogy napjainkban a technológia eljutott azon szintre, hogy a mesterséges intelligenciával rendelkező robotok létrehozása elérhetővé vált, illetve a mesterséges intelligencia napról napra tökéletesedik (pl az Olaszországban 2017-ben kifejlesztett emberi méretekkal

⁹<https://now.tufts.edu/news-releases/teaching-robots-right-wrong>

¹⁰ 1. A robotnak nem szabad kárt okoznia emberi lényben vagy tétlenül túrníe, hogy emberi lény bármilyen kárt szenvedjen.

2. A robot engedelmeskedni tartozik az emberi lények utasításainak, kivéve, ha ezek az utasítások az első törvény előírásaiba ütköznének.

3. A robot tartozik saját védelméről gondoskodni, amennyiben ez nem ütközik az első és második törvény előírásaiba.

¹¹rendkívül népszerű, robotok számára kifejlesztett kognitív rendszer a problémamegoldást és az átfogó célok megfogalmazását, megvalósítását támogatja

rendelkező (185 cm, 120 kg) robot, amely katasztrófa sújtotta területeken végez munkát) kijelenthetjük, hogy záros határidőn belül a mesterséges intelligenciával rendelkező robotok a mindennapi életünk részévé válnak.

Európai szabályozás

Az Európai Parlament szintén érintett a megkerülhetetlen nemzetközi témában, az említett jelenségre történő felkészülés folyamataként létrehozta a robotika és mesterséges intelligencia munkacsoportot, továbbá felismerte a jelenlegi jogi szabályozásnak a robotokra vonatkozó hiányosságait, melynek következtében 2017. január 27-én az Európai Unió Parlament Jogi Ügyek Bizottsága („Bizottság”) közzétett egy jelentést¹², melyben megfogalmazza javaslatait a Robotika polgári jogi szabályaival foglalkozó bizottság részére.

Az Európa Tanács által (is) legsürgetőbbnek tartott kérdés a felelősség témaköre, illetve a robotok által okozott károkért való felelősségi rendszer kialakítása. A felelősségi rendszer kialakítása során a koncepció kiválasztása a lehangsúlyosabb, hiszen eldöntendő és egyben elgondolkodtató kérdés, hogy a gépek által okozott károkért az objektív alapú felelősségi rendszer, vagy a kockázattelepítéses megközelítés alkalmazása minősülhet hatékonyabbnak. A Jelentés rögzíti, hogy a robotok által okozott károkért a felelősséget annak és olyan mértékben kellene vállalnia, aki az utasítást a gép önállóságát meghatározó módon adta. Ebből kifolyólag egy bonyolultabb, önálló tanulásra képes robot esetében a Bizottság azt javasolja, hogy az utasítást adó személy felelőssége csupán addig terjedjen, amíg a kár az általa elvégzett tervezői munka – azaz betanítási folyamat - eredménye. Az ezen felül, a gép saját tanulásának következményeként bekövetkezett károkért azonban nem tartja indokoltnak megállapítani a „tervező” felelősségét. Fenti problémakör megoldására a Jelentés egy kötelező felelősségbiztosítást valamint egy kártalanítási alapot magában foglaló felelősség-elosztó rendszer kidolgozását szorgalmazza, amely kártalanítási alaphoz történő hozzájárulás befizetésével, a tervezők illetve a gyártók, adott esetben csökkenthetnék a gépeik által okozott károkért való felelősségüket.

A Bizottság által tett megosztó javaslat, mely szerint a gépeket fel kellene ruházni egy ún. „elektronikus jogi személyiséggel”, mind a közvélemény, mind a szakma által erős kritikákat kapott. A Bizottság által elkészített tanulmány szintén azon állásfoglalást képviseli, mely szerint az elektronikus jogi személyiség tervezete ugyanannyira felesleges, mint amennyire helytelen. A gépeket nem szabadna jogi személyiséggel felruházni, hiszen az nem kizárólag a technológiával és a mesterséges intelligenciával kapcsolatos félelmeket erősítené, de lefokozná az emberi fajt is a gépek szintjére (Nevejans 2016).

A Jelentés szövege nem rögzíti ugyan, de egyértelműen kikristályosodik belőle, hogy a számtalan biztonsági, adatvédelmi, felelősségi kockázat megkövetel a jövőben bizonyos standardokat, amelyek betartása elengedhetetlen a robotok fejlesztése és gyártása során. A jogi szabályozás sürgőssége a „standard-háború” elkerülése érdekében vitathatatlanul fennáll. A Jelentés ebből az okból is támogatja az ilyen standardok ENSZ oltalma alatt történő kidolgozását.

A fentiekből láthatjuk, hogy a gépek kora beköszöntött, és mind a társadalmunknak, mind pedig a szabályainknak alkalmazkodnia kell a helyzethez. A robotika és a

¹²Committee on Legal Affairs: REPORT with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103 (INL)), 27.1.2017

mesterséges intelligencia óriási lehetőségeket, de ugyanakkor jelentős kockázatokat is hordoz magában, ezért elkerülhetetlen az átgondolt és szabályozott fejlesztés, gyártás, forgalmazás és használat.

Bár a kutatók álláspontja szerint a gépek a jövőben több és összetettebb morális számítás elvégzésére lesznek képesek, mint mi magunk, így jobb döntéseket hozhatnak majd, az azonban, hogy ez a nap mikor jön még ők sem tudják, álláspontom szerint az ember által készített gépek mindig megmaradnak ember által elkészített eszközöknek, és a természet szerint nem válnak önálló entitássá (Birher 2017).

A jelenlegi gyakorlat

Felmerül természetesen a kérdés, hogy miként alakuljon az új gépek viselkedésének szabályozása? Legyen-e rá nemzeti jogszabály és nemzetközi szerződés, vagy maradjon-e a tervező diszkréciós körében? Az alábbiakban sorra vesszünk néhány olyan területet, ahol ez a kérdés gyakorlati, a hétköznapiakban is közvetlenül érzékelhető módon bukkan fel mindennapjainkban is.

A pilóta nélküli repülőgépek

A pilóta nélküli repülőgépek, avagy „drónok” harcászati felhasználása körüli vita részben újkeletű, részben időtlen. Időtlen, mert az új és egyre távolabbról ölni tudó eszközök tömeges megjelenése a harctereken – elég a nyílpuskákra, ágyúkra, tengeralattjárókra, bombázógépekre vagy nukleáris rakétákra gondolnunk – a maga korában mindig erkölcsi megbotránkozást váltott ki; legalábbis addig, amíg a panaszkodó fél maga is hozzá nem jutott ezekhez az eszközökhöz.

Újkeletű is azonban, ugyanis amíg eme fegyverek irányítása eleddig végső soron mindig emberi kézben volt – ahogy a jelenleg üzemben lévő, pilóta nélküli repülőgépek többségének is –, a teljesen automatizált és a közvetlen emberi tényezőt kizáró drónok nagyszámú megjelenése már egyáltalán nem a science-fiction lapjaira tartozik. Ezenkívül még az emberek által távirányított gépek is fölvetik azt a problémát, miszerint egy katonai kiképzésen és neveltetésen át nem esett, egy irodában ülő számítástechnikus akár tízezer kilométeres távolságból nagy valószínűséggel jóval kisebb önmegtartóztatást fog tanúsítani a járulékos veszteség tekintetében, mint tenné ezt a következményeknek közvetlenül kitett, a katonai erények alapján szocializált hivatásos katona (Fatic 2018).

Amint azt a történelemből már nagyon jól ismerhetjük, az ilyen természetű viták szinte mindig azok javára dőlnek el, akik egy új fegyver hatékonyságát hangsúlyozzák, szemben azokkal, akik a pusztítás várható mértéke miatti aggályaikkal próbálnak érvelni. És bár az atomfegyverek esetében láthattunk egy kései, ámbar tényleges korlátozásokkal járó globális leszerelési hullámot (SALT-1 és SALT-2 szerződések, stb.) a harcászati drónok esetében ilyesmiről még nem lehet beszélni, már csak azért sem, mert a fegyvernem támogatói nem minden alapot nélkülözve azzal érvelnek, hogy eme eszközök minden incidens ellenére is valójában kevesebb kárt okoznak a civil lakosság soraiban mint a bombázás konvencionálisabb eszközei (harcászati és hadászati bombázók, robotrepülőgépek). Más kérdés a drónok polgári felhasználása, amely filozófiai szempontból talán még érdekesebb, lévén hogy a hadviselés által bemutatott extrém helyzetek csak ritkán fordulnak itt elő. A 2012-es, amerikai *FAA Modernization and Reform Act* már érinti a

kérdést, ámbátor csak nagy léptékben és óvatosan bánva a konkrétumokkal, inkább a drónok szervezeti integrációjára koncentrálna.¹³

A legkézenfekvőbb probléma a jogkövető állampolgárok személyes szférájának és adatainak védelme, amely az „UAV-ok”¹⁴ által mind a kormányok, mind a társaságok, mind pedig a többi állampolgár privát felhasználása révén is veszélybe kerül. Az Egyesült Államokban 2013 óta ezen eszközök már a kereskedelmi forgalomba is bevonhatók, mint szállítóeszközök, Ausztráliában és Új-Zélandon pedig már korábban is tesztelésre kerültek ilyen minőségben (Mintz 2018).

Nem lehet tudni, ezen repülő futárgépekbe milyen „hátsó kapus” adatgyűjtő megoldásokat építenek majd, a közvetlen emberi tényező kiiktatása pedig sokak számára személytelen, aggályos, vagy akár ijesztő is lehet. Napjainkban a Facebook és hasonló internetes cégóriások körüli adathalászási botrányok csak még aktuálisabbá teszik a problémát.

Az önműködő autók

A sofőrt nem igénylő gépjárművek szintűgy a valóság részei; már több helyen is tesztforgalomba kerültek, sőt, idén már az első gázolósos haláleset is megtörtént az Egyesült Államok-beli Arizonában.¹⁵

Ezzel együtt többnyire az érdekeltek – mint a McKinsey&Company – váltig a módszer biztonságossága mellett tesznek hitvallást, akár kilencven százalékos visszaesést is ígérve a közúti balesetek számában (Nowak 2018). Tekintettel a reakcióidő, és ebből következően a féktáv igen jelentős csökkenésére, a technológia kiforrását követően ez akár életszerű számarány is lehet. További forradalmasítás várható a közlekedésszervezés terén is, hiszen amint az autók többsége önvezérlő lesz, egy központi rendszer, melyre az összes jármű valós időben kapcsolódik, képes lehet akár úgy is megszervezni a forgalmat, hogy ne legyen szükség közúti lámpákra sem (Himmelreich 2018).

Természetesen az egyik legnépszerűbb kérdés abban rejlik, hogy mi történik, amennyiben a fenti előnyök nem bizonyulnak elegendőnek és a baleset mégis elkerülhetetlen? Amíg az emberi sofőrnek sokszor nincs ideje felelős döntést hozni, a mesterséges intelligenciát nem hátráltatják majd az olyan apróságok, mint reakcióidő vagy mérlegelés; leblokkolni, pánikolni és hezitálni sem fog. Cselekszik majd a programozása szerint (Nowak 2018).

Balesetek esetén több szempont is felmerül:

- Legyen-e abszolút fontosságú a jármű utasainak védelme, amelyet valós helyzetben egy emberi vezető is szinte mindig előtérbe helyez?
- Legyen-e a törvényesség és a közlekedési szabályok betartása a kulcsszempont?
- Legyen-e a veszélyeztetett életek száma a döntő faktor?
- Legyen-e a potenciális áldozatoknak minőségi besorolása, amelyet az M.I. figyelembe kell, hogy vegyen?

¹³<https://www.congress.gov/bill/112th-congress/house-bill/658> - letöltve: 2018. 10. 15.

¹⁴ „Unmanned Aerial Vehicle” – pilóta nélküli repülőgép.

¹⁵ *Uber self-driving car strikes and kills pedestrian while in autonomous mode.*

<https://techcrunch.com/story/uber-self-driving-car-strikes-and-kills-pedestrian-while-in-autonomous-mode/> - letöltve: 2018. 10. 15.

Nem túl meglepő módon ez utóbbi eshetőség már most ideológiai aggályokat vet fel sokakban, a jelenleg legéletszerűbb programozási megoldás tehát elsősorban a második, a nyers számokra építő opció. Életkor, látszólagos teresség, stb. alapján már most is képes lenne egy gép ítélni, azonban a közeljövőben már az is elképzelhetővé válik, hogy a kompjúter minden egyes potenciális áldozat hivatalos adatbázisához is hozzáférjen a másodperc töredéke alatt, felmérve nemcsak a nyilvánvaló fizikai tulajdonságaikat, de az iskolázottságukat, egészségi állapotukat, büntetett előéletüket vagy – kínai minta alapján – a társadalmi hasznosságuk és politikai megbízhatóságuk számszerűsített értékeit is, s mindezt figyelembe véve dönt majd.

Vélhetőleg kevés ország ismeri majd be az ilyen széleskörű programozás létezését, ám könnyen lehet, annál többen fogják majd titokban alkalmazni, hasonlóan a szociális médián keresztül adatgyűjtés és megfigyelés jelenlegi problémáihoz.

Megszűnő munkahelyek, profitkoncentráció

Nyilvánvaló, hogy az automatizáció rengeteg korábbi munkahelyet fog majd megszüntetni, pontosan úgy, ahogy az elektromos világítás a lámpagyújtogatók, az ébresztőórák az ablakpogatók, a taxik pedig a fogatosok kenyerét vették el annak idején. A jogalkotónak nemcsak az így keletkezett társadalmi feszültségekkel kell majd megbirkóznia¹⁶, de a gépiesítés által megspórolt extra javak igazságos elosztásával is. Ha az elmúlt századok trendjeit figyeljük, várható lesz majd a munkaórák további csökkenése, illetve az órabérek és juttatások emelkedése; habár ez utóbbit a nyugati társadalmak rohamos léptékű elöregedése nyilvánvalóan ellentételezi majd, hiszen a nyugdíjasok ellátására egyre nagyobb állami összegeket kell majd fordítani.

Igaz ugyanakkor az is, hogy az automatizáció egyúttal szellemileg nagyobb kihívást jelentő munkahelyeket is teremt majd, amelyek az önképzésre fogják majd ösztönözni az ezáltal fő megélhetés nélkül maradtak egy részét (Kilpatrick 2018). Kérdés marad azonban, hogy az egyes államok vajon mennyire lesznek képesek – és mennyire lesz akaratuk – beleszólni a vállalati óriások életébe, s az általuk termelt, egyre orbitálisabb profitok egy részének a társadalom egésze számára történő elvonására? Azaz elkerülhetetlen lesz a gépek megadóztatása, ahogyan azt Bill Gates is felvetette¹⁷.

Ennél is súlyosabban vetődik fel az a probléma, hogy ki lesz majd képes a pénzpiacokat már jelenleg is 80%-ban menedzselő mesterséges intelligencia ellenőrzésére¹⁸? Talán egy újabb mesterséges intelligencia? Fennáll a veszélye, hogy olyan professzionális rendszereket alkotunk, amelyek hatékonysága elképzelhetetlenül nagy lesz, azonban a mi felelősségünk az is, hogy a hatékonyság egyetlen kritériumát egészítse ki az ember, mint érték kritériuma. Ettől azonban nagyon messze állunk, már csak azért is, mert az emberről sincs pontos fogalmunk. Különösen is hiányzik ez a pontos fogalom azoknál a szakembereknél – mivel más tudományterületen dolgoznak – akiknek a feladatuk lesz a gépek, ill. a mesterséges

¹⁶ Rossz hír, hogy a gépiesítés először az alacsonyabb képesítésű, általában kevésbé intelligens és akár bűnözésre hajlamosabb társadalmi rétegek foglalkoztatottságát fenyegeti.

¹⁷<https://qz.com/911968/bill-gates-the-robot-that-takes-your-job-should-pay-taxes/>, letöltve: 2018. 12. 08.

¹⁸<http://news.mit.edu/2016/christine-lagarde-compton-lecture-0307>, letöltve: 2018. december 8.

intelligencia „normákkal való ellátása”, programozása. Ráadásul egyelőre azt sem tudjuk, ezeken a területeken hogyan tud a demokratikus kontroll megvalósulni. Ha azonban sikerülne ezen a téren valamiféle egységes „szabványos” megoldást kidolgozni, úgy lehetővé válna annak a globális normarendnek a kialakítása, amely akár arra is alkalmas lehetne, hogy a világon a békét, és az igazságosabb elosztást biztosítsa. Hogy ez nem maradjon utópia a normák egy új és igazából gyakorlati rendszerén kell dolgozunk.

Robot jogok

Napjaink az emberi jogok előretörésének érája. Újabb és újabb védett kategóriák jelennek meg minden évtizedben, s immáron Nyugat-szerte komolyan érvelnek egyes nem emberi csoportok, úgymint csimpánzok és egyéb főemlősök emberi jogokkal való felruházása és jogi védelme mellett.¹⁹

Nem nagy logikai ugrás tehát innen az embernek kinéző, emberi hangon beszélő és az emberi mimikára is képes „botok” bevonása eme ernyő alá; talán furcsa módon elsőként Szaúd-Arábia már állampolgársággal is felruházott egy Sophia nevű „mesterséges embert” (Lynn 2018). Ahogy az M.I. tovább fejlődik és életünk egyre elválaszthatatlanabb része lesz, további hasonló lépésekre lehet majd számítani.

Összegzés

Összegzésként kijelenthetjük, hogy bár napjainkban még a mesterséges intelligencia úttörő éveit éljük, ugyanakkor a több területen is jelentkező szabályozási szárnypróbálgatások már jelzik felénk, hogy ez az állapot nem fog sokáig tartani, az államok pedig már most tisztában vannak azzal, hogy itt egy sokkal nagyobb horderejű kérdésről van szó, semmint hogy ezt teljes egészében a privát szféra kezében hagyják.

Ami az embereket illeti, a korunkra jellemző bizakodás a technológiában továbbra sem mutatja különösebb jeleit az alábbhagyásnak. Azon közkeletű elképzelés, miszerint a gépek megoldást fognak jelenteni a problémáink jelentős részére, remekül illusztrálja a tudomány valláspótlék jellegét a XXI. század nyugati világában. Annak ellenére, hogy az 1.0 ipar óta lényegét tekintve mégiscsak kevés változott, hiszen csak arról van szó, hogy egyre kényelmesebben, egyre hatékonyabban és egyre igazságtalanabban tudjuk felélni szűkös erőforrásainkat a 4.0 ipar mégiscsak tartogat egy igazán lényeges kihívást. Az automatizáció a teljes társadalmi rendszerünket átjárja és vezérli, mégpedig egységes, globális szinten. Nem az önvezető autó az igazán érdekes, hanem az önvezérlő pénzvilág, vagy még inkább az önvezérlő demokrácia, amelynek alapjánál az emberek befolyásolásának egyre professzionálisabb és egyre automatizáltabb módozataival találkozunk. Ez az a pont, ahol az automatizáció szabályait megértve, tudatosítva a teljes emberiség érdekébe állíthatjuk a globális rendszert. Ez a rendszer képes lehet átvenni a háború után létrehozott, és napjainkra gyengülő, politikai alapú nemzetközi szervezetek szerepét anélkül, hogy valamiféle „Weltethos Projekt” elvont kódéba kellene burkolódnia.

Ha azonban mindezt nem tudatosítjuk, és az automatizációt, és annak normatív szabályozását a partikuláris érdekek védelmébe állítjuk, vagy tisztán az adott részrendszer hatékonyságának maximalizálását tűzzük ki célul, bajba kerülünk. Olyan fegyvert készítünk, amelynek nem leszünk urai.

¹⁹https://en.wikipedia.org/wiki/Great_ape_personhood- letöltve: 2018. 10. 15.

Források

- Birher, Nándor: *A mesterséges intelligencia mítosza, mint a nyugati vallásosság aktuális szellemi kihívása*, Studia Wesprimiensia, 2017. I-II., 35-40.
- Birher, Nándor: *Az egyéb normarendeknek a modern technológiai szabályozással összefüggésben történő alakítása, a jogalkotással párhuzamosan*, in Homicskó (ed) *Technológiai kihívások az egyes jogterületeken*, Budapest 2018.
- Fatić, Aleksandar: *The Ethics of Drone Warfare*. https://www.researchgate.net/publication/318075768_The_ethics_of_drone_warfare- letöltve: 2018. 11. 05.
- G7 *ICT and Industry Ministers' Declaration Making the Next Production Revolution Inclusive, Open and Secure*, https://teamdigitale.governo.it/upload/docs/2017/10/Declaration_and_Annexes_final_26_09_2017.pdf, letöltve: 2018. 12. 10.
- Grangel González, Irlán – Baptista, Paul – Halilaj, Lavdim – Lohmann, Steffen – Vidal, Maria-Esther – Mader, Christian –Auer, Sören: *The Industry 4.0 Standards Landscape from a Semantic Integration Perspective*, 1. https://www.researchgate.net/publication/318208930_The_Industry_40_Standards_Landscape_from_a_Semantic_Integration_Perspective (2018. 11. 14.)
- Himmelreich, Johannes: *The everyday ethical challenges of self-driving cars*. <https://theconversation.com/the-everyday-ethical-challenges-of-self-driving-cars-92710> - letöltve: 2018. 10. 15.
- Kilpatrick, Steve: *8 Ethical questions in artificial intelligence*. <https://www.logikk.com/articles/8-ethical-questions-in-artificial-intelligence/> - letöltve: 2018. 10. 15.
- Környei, Mátyás: *A gépek lázadása – Asimov törvényei életre kelnek*. https://arsboni.hu/gepek-lazadasa-asimov-torvenyei-eletre-kelnek/#_ftn1 (2017. 07. 17.)
- Lu, Yan – Morris, KC – Frechette, Simon: *Standards Landscape and Directions for Smart Manufacturing Systems*, 1 https://ws680.nist.gov/publication/get_pdf.cfm?pub_id=918723 (2018. 11. 14.)
- Lynn, Bryan: *Saudi Arabia Is First Country to Give Citizenship to Robot*. <https://learningenglish.voanews.com/a/saudi-arabia-first-nation-to-grant-citizenship-to-robot/4098338.html> - letöltve: 2018. 10. 15.
- Mintz, Steven: *Legal and Ethical Concerns of Commercial Drone Use*. <http://www.workplaceethicsadvice.com/2016/04/legal-and-ethical-concerns-of-commercial-using-drones.html> - letöltve: 2018. 10. 15.
- Nevejans, Nathalie: *European Civil Law Rules in Robotics*, © European Union, 2016
- Nowak, Peter: *The ethical dilemmas of self-driving cars*. <https://www.theglobeandmail.com/globe-drive/culture/technology/the-ethical-dilemmas-of-self-drivingcars/article37803470/> - letöltve: 2018. 10. 15.
- Ruppert, Tamás – Jaskó, Szilárd – Holczinger, Tibor – Abonyi, János: *Enabling Technologies for Operator 4.0: A Survey*, https://www.researchgate.net/publication/327631726_Enabling_Technologies_for_Operator_40_A_Survey, letöltve: 2018. 12. 10.
- Thimm, Heiko: *Enhancement of Environmental Compliance Management by a Risk Profiling Information Service*, International Journal of Agricultural and Environmental Information Systems Volume 7, Issue 4, 2016 9.

Weyer, Stephen – Schmitt, Mathias – Ohmer, Moritz – Gorecky, Dominic: Towards Industry 4.0 – *Standardization as the Crucial Challenge for Highly Modular, Multi-Vendor Production Systems*, Science Direct, IFAY-Paper OnLine 48-3 (2015) 579-584, 2015, 1.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2405896315003821>
(2018. 11. 05.)

LEGAL AND ETHICAL CONSIDERATIONS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND ITS EFFECTS ON THE CREATION OF NORMS

Nándor Birher, Nikolett Fábryné Keszler, Bálint Kulifay, Franciska Regős

In our study, we will endeavour to present a comprehensive overview of a number of areas where the application of artificial intelligence and robotics may raise significant ethical issues. The authors will attempt to emphasize that the rise of human-to-machine and machine-to-machine communication will necessitate an entirely new approach to creating social norms, a fact that is far more important than the technological details and nuances of AI found in academic literature. The central question of this norm creation will be whether the regulation of machines is to be dominated by a technical process of rules, standards, protocols and ontologies or, on the contrary, a democratic regulation relying on the state and a citizens' drive for a fair and just distribution of goods. The current technologisation of legal systems seems to herald the advent of the former, creating a less humane world. But the opposite is also possible. It solely depends on us.

Keywords: ethic, law, AI, robot, society, regulation, standards, Council of Europe, G7

**THE WORLD OF ORDER – BASICS OF THE SYSTEMS SCIENTIFIC BACKGROUND
AND A PRACTICAL APPLICATION OF ZIEGLER-SYSTEMCOACHING**

Éva Ziegler

System-engineer, system-scientist, researcher of Ziegler Consulting, guest lecturer
of Széchenyi István University Győr

eva.ziegler@zieglercons.com

Abstract

Systemcoaching Methodology is the result of theoretical research, development and several decades of practical work. The methodology consists of three areas: 1) Systems science-based knowledge 2) A strong, but easy-to-handle model, the SGS Model (System in Gross-Systems) and 3) The simple, but strict and consequent method, the SnF Method (Squares and Frames). The methodology helps in the creation of a horizontal map of our complex, multiple related, multi-contiguous overlapping gross-systems. *Systemcoaching* does not imply value judgement on users. It shows, how far is the real target status of an S system in a certain GS_i gross-system from the own imaginary objectives. The methodology finds and lists iteratively the consequently necessary actions within the time/material/energy frames. It is very flexible, it can be combined with all kinds of other consequent and correct methods, which are not contradicting the rules of physics and system science.

Keywords: Systemcoaching, complex systems, RPA, new methodology, change management

JEL code: Y80

1. THE ANTECEDENTS OF SYSTEMCOACHING METHODOLOGY

Challenges due to evolution of globalization and communication

The rapid changes in globalization of social processes and the rapid technological evolution of communication have been accelerating each other over the last decades. And we do not even see the end of the process, even the hope of slowing down the acceleration. Because of the above, the human challenges are more and more difficult to meet *harmoniously*. At both organizational and individual levels. It is further complicated by the fact that human capital tasks require increasing levels of knowledge. The quality of trainings, aiming to provide harmonious operational capabilities – apart from some outstanding educational islands – have highly diverse levels, and the trainings lag the trend lines.

Facing the challenge of robots: The spread of "Robotic Process Automation (RPA)"

The dual issue outlined in the first point (harmony and knowledge) became the driving force behind leadership science and practical management. But the impact of the newest challenge nowadays – the new forms of robots and automation in bulk breaking into common workplaces – became a real and inevitable problem at daily work. Whether they are robots with mechanical arms, or the knowledge of an administrative employee embedded in complex administrative software. Now, we have come to the moment I have been always predicting since decades, during my system-research work on every scientific forum, conferences, and to every client:

- On the one hand, we all must understand based *on natural sciences* how the real world operates. Including control, automation and robots.
- On the other hand, based *on the social sciences*, we need to find the best answers, the best methodologies for the harmonious acceptance of human-world-robot relationships, embedding in human relationships, in a precise and appropriate way.

How systems science can help – namely the real physics + the imaginary information-science + the connecting control-science – in this?

In two key areas:

1. *Knowledge*: On the one hand, although we have a major influence of the systems science on our everyday operation, our management work, our strategic and tactical considerations, our communication, but for everyday heroes it is mainly unknown, due to the difficulty of the necessary mathematical apparatus. But we can transfer the necessary knowledge with another very common and useful tool: with the words of the language. (Ziegler 2013a)
2. *New models and methods*: On the other hand, to develop new operating, thinking models and methods, based on real and accurate system knowledge, respecting and constructively utilizing the operating rules of the real systems, which are significantly different in many ways from the practical methodologies so far. (Ziegler 2014)

Hereinafter, I outline the basics of such a method that satisfies the above goals, keeping it simple and robust. I have developed the *Systemcoaching Methodology* as a result of my practical, professional experience in the senior management and advisory functions of major international companies and as a result of my system research work as a cybernetic engineer. (Specifically, according to Dr Professor József Poor's recommendation: *Ziegler-Systemcoaching Methodology*.)

The three pillars of *Systemcoaching Methodology*

1. Exact theoretical basics
2. Model, built on the exact basics: „System in Gross-Systems” (SGS)

3. Method, built on the system model, the easy-to-handle „Squares and Frames” (SnF) method

When speaking about an “easy-to-handle” method, – despite the complexity of exact theoretical basics and the roughly thirty years of practical management work in designing the method, – we also think about a simple method. To get the first meaningful results, it is enough to have some square grid papers, a pencil and common sense. On the user’s demand, an excel-table or something similar can be used, but these are not mandatory prerequisites, just options.

What is less simple: The deeper understanding of theoretical basics and the learning of the Guide’s tasks. However, for basic self-use, the depths which are needed, will be easy to understand and easy to manage for anyone. But in this article, just to demonstrate some attractive and beauty items of the essence of theoretical background to savvy readers, some basic concepts are discussed more deeply than we are doing it during the training of the methodology.

The goal and some significant advantages of *Systemcoaching Methodology*

The main goal is to help in making order. The methodology should organize, help, or even be the base of any other method or solution. For human systems, a further, very important goal is to help preventing trouble, crisis burnout, peptic ulcer and to find pleasure, results and success in the operating environment of the given system. (Ziegler 2011, 2012)

The *Systemcoaching Methodology* confronts the systems, with all environmental gross-systems simultaneously and completely.

Some of the advantages of the methodology:

- We can depict the overlapping and multifactorial sum of our real, complex, working systems in a horizontal map. The map is truly complete, no neglected large systems will cause divergent problems.
- *Systemcoaching* does not imply any value judgement. It does not say whether a situation is good or bad. It shows the factual distance of the given situation from the target set in each gross-system. The methodology, depending on the degree of distance, will suggest proposals in the first step: what kind of change, exchange, modification or even crisis management is needed, project or program, reorganization or control process. In this sense, we are "coaching" our system – gross-system relations.
- The methodology needs disciplined thinking and implementation. And it helps to think and implement that way.
- The *Systemcoaching* is not excluding or replacing other methods. On the contrary, it can serve and integrate all kinds of other, already known and used correct methods.
- Easy to learn on basic level. The first results are already available usually after four times half day training. The full training of the whole methodology is much longer, but it can be learnt step by step.

The *Systemcoaching* methodology is more than just simple modeling of human resources – environment gross-systems. It is applicable with certain extensions for all kind of situations, where real, complex systems are parts of gross-systems. (Ziegler 2017a)

2. SYSTEM BASICS

Systems science – real and imaginary systems – the effect and to affect

The real world, from the smallest functional elements to the Universe as a whole – including us – is composed of real, complex, working systems. Another very important group of systems are the imaginary (inoperative!) systems. Real effects can only be made on real systems. Only a real effect can have an *effect on* = *affect* the other real system: to cause a change of state of the real system. The usual, less exact common name of this process is interaction. The imaginary systems cannot be impacted by means of real effects.

I will use the terms as follows: Effect (noun) – the physical quantity, measured in Js. Affect (verb) – to have an effect on, to influence, to impact a real system. Effect-exercise (noun) – if we want to speak exactly about the process, to make the difference between the quantity and the process.

The two groups are together the subject of systems science.

Systems science is the sum of the knowledge, laws and rules of the theory and practice of real and imaginary systems, independently of which other science the given rule or law originates from.

If we know these rules, we can professionally model and work with them. If we do not know them, the gross-systems of the real world will operate independently of us, we will not understand this operation properly, so we cannot steer – we are just drifting with the tide.

The native language of the rules mentioned above is the complex mathematics. This makes the access to the necessary system knowledge difficult. In the *Systemcoaching*, the proposed solution to this problem will be the precise usage of the words of human language, instead of the language of mathematics – Confucius: „...It all depends on the correct use of names...” (*Hamvas 1948*)

The main branches of system science

System science, of course, is based on the achievements of many disciplines including quantum physics, mathematics, biology, other natural sciences, social sciences and cosmology. Yet, if we want to classify the systems science itself, we can divide it into three main branches:

1. *Physics*: A set of disciplines dealing with the basic operations of the real systems. The knowledge of the five types of basic exercise of effects, from the quantum physics model to the theory of relativity.
2. *Information Science*: A set of disciplines dealing with the basics of imaginary systems. The knowledge of the essence of imaginary information and state modeling and of the key role of entropy.

3. *Control science*: A set of disciplines connecting the real and imaginary systems, including historical process control and automation, cybernetics, leadership science, management science, robotics, RPA (Robotic Process Automation), the development of artificial, and even, perhaps once in a not too distant future, also the development of natural intelligence.

Hereinafter, I present the major concepts of these three areas, which are essential for the understanding of *SGS* model and *SnF* method of the *Systemcoaching Methodology*.

The concept of system

The term *system* is defined by almost every discipline in a unique way, but in this case they are not satisfactory. Without going into the details of the theoretical background, which would go beyond the limits of this article, we can divide the attempts for correct definition into two large groups. The practical, traditional trends tend to define the system very logically, from its contents. One of these definitions, based on the statement of Dr Imre Kiss (*Kiss 2005*), can endure every test: *The system is a set of related elements*. Any additions or explanations, restricting the elements or relationships, i.e. binding to expediency, or to anthropic attributes – would reduce the entire system concept and therefore would exclude some system groups from the definition. The above definition is correct. However, it is rather universal, and not suitable to be the basis of practical applications. An extended definition, valid for both real and imaginary systems and reflecting the symmetries of physics, would do in the future. We need more considerations for this. Even so, we cannot say that, according to our present knowledge, we would have a final and "cast in stone" definition. Due to the developments in physics, needs for adjustments may arise in this area. For example, it is possible that today's smallest, physically indivisible real system elements – still mostly handled as an imaginary concept – will be replaced by eleven-dimensional spacetime cells, which are 10 orders of magnitude smaller, than the smallest element known today. If it happens, it will open new dimensions in the interpretation of effect-exercise and in the definition of system concept.

Considerations based on our physical knowledge today:

1. The gross-system Universe (U) is one, integrated whole, vibrating and waving real entity.
2. All elements and relations of the U gross-system obtain in every vibration a new, integrated overall configuration.
3. The name of the imaginary concept of these real configurations is status. (If the status is the configuration of smallest real elements (fermions) and smallest real relations (bosons) in the shortest possible period (Planck duration), then this is an actual microstate.)
4. This real system of U, due to its state changes, allows imaginary systems to be described by means of imaginary state variables within the imaginary state spaces.

(Systems science does not imply value judgement and does assign different priorities to real and imaginary systems. It contains the system knowledge regarding the both.)

5. We can consider this gross-system U, where we live, from inside, from our *imaginative* modeling approach, like the bulk of *real-connected real* elements.
6. But we can also assess the U by concentrating on the imaginary amount of information. The imaginary amount of information, or shortly information, which exists because of the real difference of configurations, which causes imaginary difference in the states described with imaginary state-variables.

Any arbitrary part of the U real gross-system is system (S), if S is separated from the $U' = U - S$ Universe residue at least in one real direction, or at least in one real physical characteristic.
Any arbitrary part of the whole U of the possible imaginary entities is a system (S), if S is separated from the $U'=U - S$ residual imaginary entity of at least in one imaginary relation or at least one imaginary variable.

This definition is equivalent to the previous one. However, it does not focus on the internal structure of the real systems, but on the fact of environmental separation. This separation means also the symmetrical fact that any system has at least one out-of-system connection to the environment, to the whole large system. Separation is realized in the real systems by the real elements, the fermions, and by the real connections, the bosons, while in the imaginary systems by the imaginary elements, the concepts and by the imaginary connections, the relations.

The two different definitions show the same, only the lenses are different through which we look at the system. For the SGS model, this second, distinctive approach will help to understand and applicate better.

Although it is irrelevant on this level of our methodology from the point of view, but for the sake of completeness I would refer to an open question on the above definition: This definition is not exact either. The exact boundaries of universal U and U systems are missing. With a deeper analysis of this definition, we must conclude, as a system-scientist, that the Universe gross-system itself should be part of an even larger, still unknown multiverse entity. And indeed: The various kinds of multiverse theories are no longer considered by physics as they were all of the devil. There are some mathematical models (e.g. the brane-theories) that are surprisingly matching to measurable facts about the genesis of the Universe. The problem is with these models, that they need a multi-dimensional (11 independent spacetime dimension) and multiverse environment. The U and U systems are the frame-concepts of our present knowledge, but the deeper understanding of the frameworks of our actual systems is still in the more distant future.

To further use the SGS model and the SnF method, it should also be noted that in practical applications, we are rarely working with the actual elements of the real

systems, with the fermions. In general, we consider a much larger part system for a model element, which is modeled as a black box that cannot be divided further on the given level of the task. This has far-reaching consequences in the modeling of the states of systems. And their inaccurate usage, confusion of micro- and macrostates, might lead to rapidly increasing errors.

The elements and the connections of a real system

The actual elementary creative entities of real systems, which can no longer be separated into additional components during the real effect-exercising process are the fermions and bosons. The fermions are the real building blocks, the real elements. The bosons are the real connections.

However, we cannot say they are very small. Each fermion and every boson represent at least a fundamental effective amount of action (Planck "impact" or "effect" quantum, = h) – which vibrates and fluctuates, and can be described with an imaginary wave function extending over the full real space time. We can also say that – in certain respect – every particle is as large as the Universe itself. However, the effect of fermions and bosons can only be manifested in a relatively small size of the four-dimensional spacetime. It means, that the four-dimensional findability - floor area of the imaginary mathematical "hump" (=the magnitude of the wave, written by the Schrödinger-equivalency), is relatively small. That is explaining, why the fermions and bosons seem small to us.

Note – Some information to the order of magnitude of term "relatively small": The estimated size of visible universe is 10^{27} meters, the average atoms are 10^{-15} meters, the smallest element, the neutrino is 10^{-24} meters. The space dimensions of the smallest possible space cell are only around 10^{-35} meters! In other words: the size of the space cube of the findability of the smallest particle neutrino is hundred billion times hundred billion times hundred billion – equal. $10^{11*11*11}$ – space cells.

The form of vibration of the fermions with three long spatial dimensions and with time is such that the amounts of the effects of two similar fermion cannot "accumulate". They cannot manifest at the same time in the same space. The imaginary "hump" of their waveforms describing their total spatial vibrations evade each other. They are therefore suitable for securing separation. The shape of the bosons, however, is such, that any number of similar bosons can manifest at the same time in the same "point" (= minimal Planck dimension spacetime cell) in the spacetime. They are therefore suitable for establishing connections between the fermions.

We can find more detailed information of the spacetime models in the physical literature. But for those interested there are also very good educational works and popular science books from the prominent physicists – and although there is no need for such a depth of knowledge about the Systemcoaching Methodology –, it is worthwhile to rotate them as well. (Carroll 2010; Feynman 2005; Geszti 2014; Greene 2003, 2011; Kaku 2006, 2010; Taylor - Wheeler 2006; Weeks 2009)

The world of quantum physics particles is extremely complicated but relatively easy to formulate from our system modeling perspective.

1. There are three kinds of basic fermions, that is, three types of *system elements*: electron, quark, neutrino. Of course, they have more species, families and antiparticles, so the number of fermion types is far more than three.
2. There are five types of basic bosons. Four "gauge" bosons, namely *system relationships*: graviton of the gravity, photon of the electro-magnetic interaction, weak gauge bosons of the weak interaction, gluons of the strong interaction. And the scalar Higgs boson, which is responsible for the mass of particles. Among these particles, the weak and the gluonic bosons themselves may also be several, but we do not go into such depth.

Let us model any real system on any level, there are always the same elements and connections in it. Let us talk about any level of communication, interaction, effect-exercise, change of state of system, we cannot model them with arbitrarily chosen properties. Especially not with anthropic attributes. Only those models will be scientifically substantiated and, above all, viable in practice, which will not contradict physical knowledge at any level. The model of *Systemcoaching* is not an exception to this.

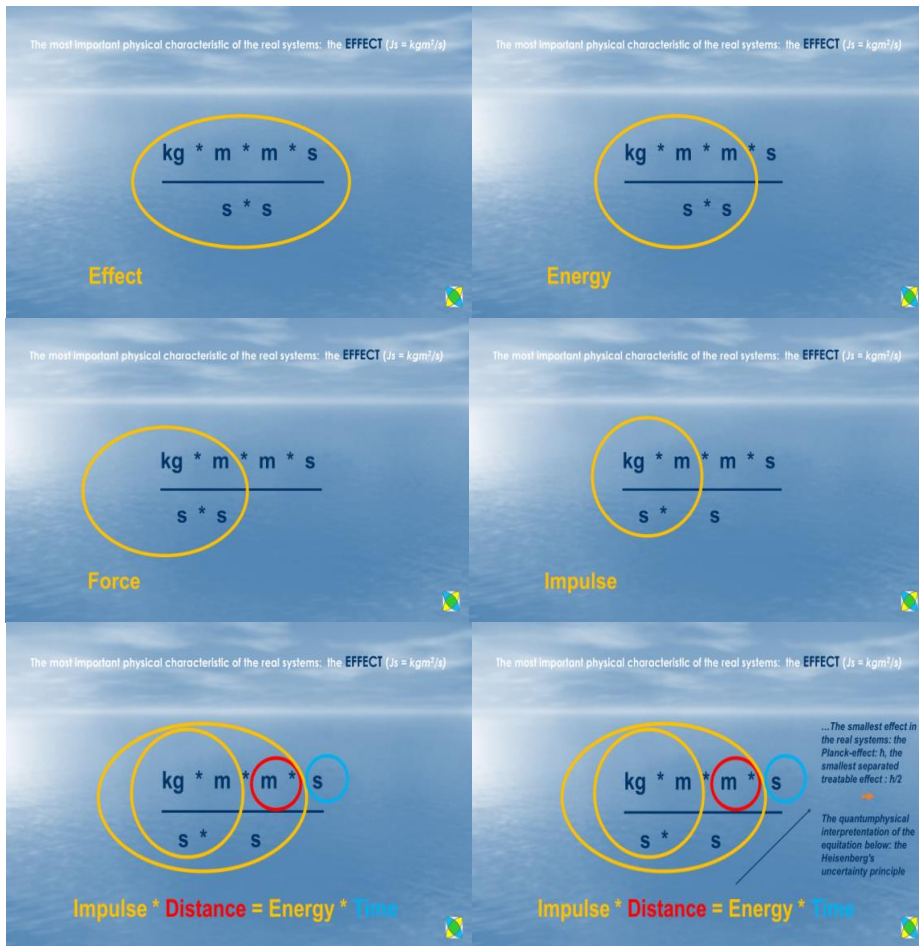
The concept of effect (quantity)

The actual quantity of the effect is a physical characteristic or physical quantity, having unit of measure Joule-second (Js). The effect is vibrating, fluctuating and waving in its real manifestation. This vibration, according to the laws of our universe, has a minimum vibration duration. No shorter duration of effect-exercise is allowed in this universe. It also has a minimum wavelength. Shorter wavelength resonance is also not possible. We can model the spacetime available to us, the three long space dimensions plus the time dimension, like three-way sequences of these small cells, vibrating once in every Planck duration. The space cells are many orders of magnitude smaller than the real affecting elements. From the point of view of our modeling, these space cells also have a significance: the micro- and macrostates, and through these, the amount of the decreasable mathematical uncertainty (amount of information) are depending on the behaviour of the space cells.

For the sake of completeness: there is a scientific theoretical, or even philosophic debate, whether the spacetime cells are to be handled as real entities of the real Universe, or these are only imaginary concepts to help the modeling. Systems science has no position on this topic. We use it for modeling anyway.

The macro level effects are, of course, a sum of the effects of very large number of vibrating elemental particles. But this does not change anything by the fact that the amount of effect is the basic physical characteristic from which the other characteristics can be derived by highlighting certain space, time, and mass features. A very simple example is shown in the first figure. (*Figure 1*)

Figure 1: Demonstration of some basic relationship of the effect during the general presentation of the Systemcoaching Methodology, with the help of the units of measurement

Source: Part of the Systemcoaching presentation of Éva Ziegler– „The effect of the globalization and of the changes to the functions of management of the human resources” Scientific Conference and Professional Forum in Debrecen, September 29, 2017

Understanding the nature of the micro and macro effect will be important for understanding the parts of the practical methodology regarding the exercise of effect and for setting up the SGS model.

The concept of the information - uncertainty, microstate, macrostate

In human systems the concept of information is fundamental. Still, in this case, if possible, the grey zone of the definition is even bigger than it is in the case of the

system concept. This is proved by the fact that it is often said in our projects, programs, and life that an information is "given or received".

However, if we understand the exact definition of information, we do not say that anymore. And this is not only a casuistry. But we must model it quite differently if we know that imaginary *information will never be given or got between the parts or elements of a real system*. Only the actual quantity of the real effect will be moved. We do not share any imaginary information, which is "stored" in us. But we have a real effect on the other real system, through real communication, by which we change the real system states there – and only the amount of imaginary uncertainty will be decreased on the receiving side, by the difference of the real system states. The difference of the uncertainty will be the amount of the information that is generated at the receiving side. (Ziegler 2013b, 2015)

Again: the information itself will never be given or got between real systems. The information is created in every case again and again. The information is an imaginary entity. We can define it with mathematical or human languages. Let us start with the latter:

The amount of imaginary information generated in the real system due to the change of the state of the system, caused by real exercise of effect, is equal to the difference of the imaginary uncertainties between the two system-state.

The lack of this knowledge, as I experienced, quickly leads to serious and possibly irreparable mistakes in the management, leadership, projects and programs.

“The imaginary mathematical uncertainty of a real system is depending on, how many macrostates are distinguishable on the same number of microstates in a certain moment, looking forward into the future. If many, then many possibilities of the macrostates can manifest in a certain moment in the future. In that case the system has big uncertainty, which macrostate will really happen. As the new macrostate is manifested after the change of state, the uncertainty decreases to zero. The system realizes big amount of information. If only a few macrostates are distinguishable, then it is characterized by few possibilities, small uncertainty, and low amount of information.

The link between real and imaginary systems, the single „gateway” between them is the creation of the information = decreasing imaginary uncertainty due to real change of state.

The simplest mathematical form of the information – with reference to Hincsin, Shannon and Kiss. (Kiss 2005)

$$[1]H(A_i) = \log Y = \log 1/ p_i = - \log p_i$$

Where H is the decreased amount of the uncertainty of the i-th A physical event (= i-th A change of state), Y is the sum number of all A events with similar probability, p_i is the probability of the single A_i events.” (Ziegler 2018)

The newly created information is strictly depending on the states of the given system. However, it is a more complicated question how many distinguishable

macrostates will be known in the system. All real systems are changing from one microstate to the next one in each Planck moment. All microstates are different. If anybody could distinguish all microstates, he would receive the maximum amount of the information possible in that system. But he is not able to use it, even cannot memorise it. (He should be a kind of special imaginary entity, named in the physics „demons”, like „Laplace’s demon, or Maxwell’s demon – somebody, who does or observes something in a model, which is not allowed to do or observe in the real world according to the laws of physics. Our Great Observer Demon, having the maximum information, is a similar imaginary entity...)

The distinguishable macrostates – depending on the level of the examination in the system – include always a very big number of microstates. The system can step into a new macrostate in two ways.

- On the one hand: apparently without any external intervention, without any external exercising of any macro effect.
- This is relating to the virtual particles of the quantum physics. In this topic we do not discuss it in detail.
- On the other hand: Due to an external exercising of a macro effect.
- New amount of information is created here in both cases. But in the second case the system was in real contact with another system: he gave or received effect, the macrostates of both systems are changed. And: the distinguishable macrostates are not depending only on the system anymore, but also on the new, linked, common *gross-system*.

This is a fundamental fact in the systems science. And, usually it is not taken into consideration in other kinds of models and methods in other subject areas such as economy, management and projects. Consequently, we model the systems, the information-systems and especially the levels of the hierarchic control systems erroneously. Which brings clearly erroneous results as well.

The base model of the *Systemcoaching Methodology* is the SGS model. The intention is to highlight in the name of the model the above detailed very important statements: we work with „Systems in Gross-Systems”, that is with the SGS model.

The concept of control

The concept of controlling in physics and in cybernetics is unavoidable and unambiguous. The word is often included in social sciences, especially in economics and management science, but it is not always used according to the clear and precise definition of the term indicated above. Moreover, on macro-level, the management science itself is using the concept of organizing like the symmetrical pair of controlling. From the systems science point of view the latter can only be supported if the organizing and the controlling are used on the macrolevels of practice consistently and precisely, with all its consequences.

But in the meantime, we need to remember the real systems do not actually distinguish the two in the real microstate changes. Since both concepts are one and the same on the level of the physical elements and relations, that is on the level of the real microstate changes.

Back to the two concepts, the organizing and the controlling on macrolevels can be approached from several directions. Let us look at the most important ones.

1. *Controlling* is a special series of the effect-exercising steps of an **I** real controller system. It is a special process: sampling (real or imaginary), comparison with an imaginary setpoint or with a real basic characteristic, decision, intervention – always in another real **V**, controlled system's operational process.
2. *Controlling* is a special series of the effect-exercising steps, during which the **I** controller system intervenes in the operation of the **V** controlled system in such way, that *a series of macrostates (that is a process)* in **V** will be started, persisted, changed or stopped.
3. *Organizing* is a special series of the effect-exercising steps, during which the **I** controller system intervenes in the operation of the **V** controlled system in such way, that *a structure* in **V** will be built up, persisted, changed or eliminated.
4. *Controlling* influences *the real process* (the series of real state changes) of the **V** real system. It is based on an imaginary objective or setpoint in **I** system, or on a real basic characteristic in **I** system, changing the real state of the **I**. Due to this real state change in **I**, a series of changed real states (process) will happen in **V** as well, based on the rules of the physics.
5. *Organizing* influences *the structure (one real state in a certain moment)* of the **V** real system. It is based on an imaginary objective or setpoint in **I** system, or on a real basic characteristic in **I** system, changing the real state of the **I**. Due to this real state change in **I**, a series of changed real states (process) will happen in **V** as well, based on the rules of the physics, but with a specified, special state at the end.

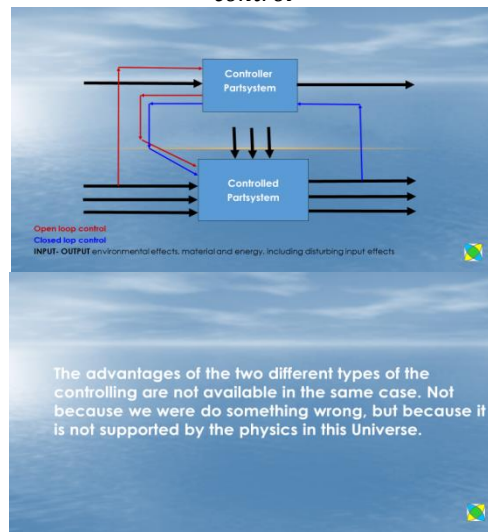
All our projects and programs are working accordingly, no matter if we are aware of that or not. And even if we try to prescribe and define it differently with our anthropic freedom.

The two main types of control – exact output or disturbing input filtering

There are two different types of controlling: *closed loop controlling* and *open loop controlling*. They differ in the source of the sample used in the controller **I** system: If it is the INPUT side of the controlled **V** system, then it is open loop, if it is the OUTPUT side of the **V**, it is closed loop. In case of open loop control the sample gives effects and/or information from the INPUT side, that is from the states of the environment. In case of closed loop controlling the sample gives effects and/or information from the OUTPUT side, that is from the states of the **V** system. (*Figure 2*) Now we can see already, why modeling is so important. If the **I** system is influencing the **V** system based on a sample of the environment, then any exact output of the project or program in **V** can be realized – till the extent of quantum uncertainty – but we cannot filter and/or compensate any other disturbing INPUT effects after the intervention of the **V** system. If the **I** system is influencing the **V** system based on a sample of the **V** system, then no exact output of the project or program in **V** can be realized, but we can filter and/or compensate any other disturbing INPUT effects after the intervention of the **V** system.

We do not find too many publications or dissemination materials of the above due to the difficulties of their complex mathematical tools. But if interested you can find some useful literature at the end of this article. (Csáki and Bars 1972; Fodor, 1998; Keviczky et al., 2009; Korondi, 2013; Kumar, 2013; Szilágyi et al., 2008)

Figure 2: Schematic representation and of the open loop control and the closed loop control

Source: Éva Ziegler – „The Ziegler-Systemcoaching – Introduction to the basis of a new methodology” – Scientific lecture on the joint event of the Human Resources Development Department of the Hungarian Military Science Society and of the National Association of Human Professionals, May 11, 2017

The above knowledge is basically used in the controlling of the cybernetic, technic systems. But both the rich professional literature and models of the controlling of the economic and social systems rarely refer to these, and even less frequently apply them. However, the real systems do not care about us, they work in a fully independent way.

We can also see, that control – as opposed to public beliefs – does not only exist as an imaginary model. It is not merely present in human, computing, conscious planning. Most of the nature's most perfect controlling processes lack any imaginary model, plan or setpoint. The interaction of two real systems, that are the physical processes are often creating controlling processes. The exact distinction between imaginary variables and the real physical characteristics, the precise distinction between the signs, the news, the data, the information concepts is very important, but they are still often confused in the modeling of the systems, projects and programs. (Fodor, 1998)

If we want to build usable models and correct methods in human communication and control, we must be familiar with the above emphasized background of systems science, since all projects, programs, states and processes of our daily life are based on these facts, no matter if we know it or not.

Project and program

Figure 3: Brief summary of differences and similarities of the project and the program

PROJECT	PROGRAM
An <u>imaginary</u> organizational plan(package)	An <u>imaginary</u> control plan(package)
<u>It organizes structure</u> : builds, modifies, keeps, or eliminates	<u>It controls a process</u> : starts, modifies, keeps or stops
<u>It's objective</u> is an imaginare plan of a real target status	<u>It's objective</u> is an imaginare plan of a real target status- <u>series</u> i.e. of a real target process
Project plan = objective+task plan+device list	Program plan = objective+task plan+device list
The target of the project is one achieved, realized target status	The target of the program is an achieved, realized target status-series
Realization of a project: real implementation of an organisational task: PROCESS! Which is flexible.	Realization of a program: real implementation of a controlling task: PROCESS! Which is bound, prescribed.
Managing of the real project-task is mainly closed loop controlling: we observe the status of the controlled V system, the output characteristics of the V system.	Managing of the real program-task is mainly open loop controlling: we observe the status of the environment of the controlled V system, the input characteristics of the V system.

Source: Éva Ziegler: „The lack of knowledge of system-science in the daily practice – or, why are the projects getting to be ruined?” – Budapest Science Meetup presentation, MTA, February 09, 2017

A brief summary of the phrases „project” and „program” – based on the details in the article Ziegler, 2017b – is on the Figure 3. Project is used when we want to achieve a certain target state. Program is used when we want to achieve a certain target state-series. (Table 1)

Table 1: Project or program in the controlling and in the organizing

	Start/Build up	Persist	Change	Stop/Eliminate
Controlling	Project	Program	Program	Project
Organizing	Project	Program	Project	Project

Hierarchic levels of control

The *Systemcoaching Methodology* needs precise work with the levels of the controls in the Gross-Systems. These levels are connected to the levels of the system-hierarchy, but they are not the same. The conventional levels of the control in a

system are: *operative, tactical, strategic* and *(system) political* levels. The expressions come from diverse historical and military areas, they have the same roots, but they have nothing to do with the daily meanings in the media today, e.g. in connection with political parties.

- *Operative level:* It is an internal, „coordinative nature” controlling of the operational work of the elements in the part systems of the S system, between the elements in the part systems. It is based on the common „goal” of the elements: on the real target status or on the imaginary objective.
- *Tactical level:* It is an external, „competition nature” controlling of the part systems in the S system, between the part systems. It is based on the own „goals” of the part systems: real targets or imaginary objectives.
- *Strategic level:* It is an internal, „coordinative nature” controlling of the part systems in the S system, between the part systems. It is based on the common „goal” of the part systems: real target status or imaginary objective.
- *System political level:* It is an external, „competition nature” controlling of the S systems in a gross-system, in the environment, between S and the other systems of the gross-system. It is based on the own „goals” of the systems: real targets or imaginary objectives.

The process of controlling, the series of exercising the real effects are similar at all levels. The main difference is between the location of the setpoints or base characteristics of the controlling. This location is outside the controlled (part)system on the levels of „competition nature” controls – it means, the setpoint is „not known” in the controlled (part)system. And it is inside the controlled (part)system on the levels of „coordinative nature” controls – it means, the setpoint is „known” in the controlled (part)system. (*Figure 4*) The word „known” is here only for help, it is an anthropic expression.

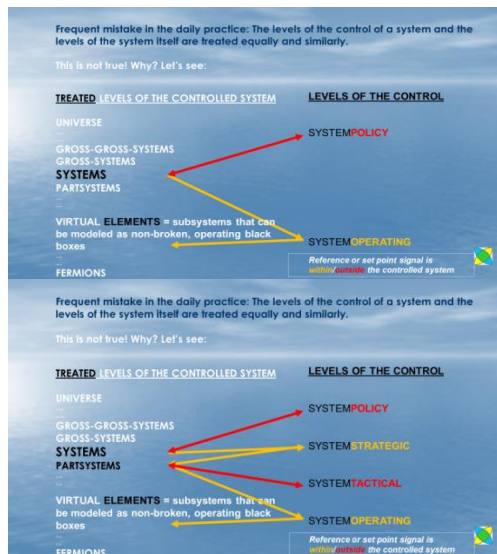
It has now also become clear, that the number of the levels of the control and of the system are not equal. However, it is a usual mistake not to distinguish between them.

- A non-subdivided system has two system-levels: elements and the entire system. It has two control-levels as well: operative and political.
- If the system is subdivided into part systems, the number of the system-levels increases with one new level up to three, but the number of the control-levels increases with two up to four.
- Every further subdivision of the part systems results in one additional system-level, and two additional control-levels.

As every correct model, the base model of the *Systemcoaching*, the *SGS* model must handle the above clearly and exactly.

We have overviewed some important thoughts of the systems science. Without any further methodology, these knowledge is already a significant help in the daily work, in the understanding of the basic operations of the systems. We can build and use any kind of correct models or methods on the basis of this. The SnF method is one, maybe the easiest, quickest and at the same time it is the most usable.

Figure 4: The relationship between the four traditional levels of hierarchical control and the system levels

Source: Éva Ziegler: *Complex Systems* - Széchenyi István University, Economics Informatics MSc. course

3. THE SnF METHOD

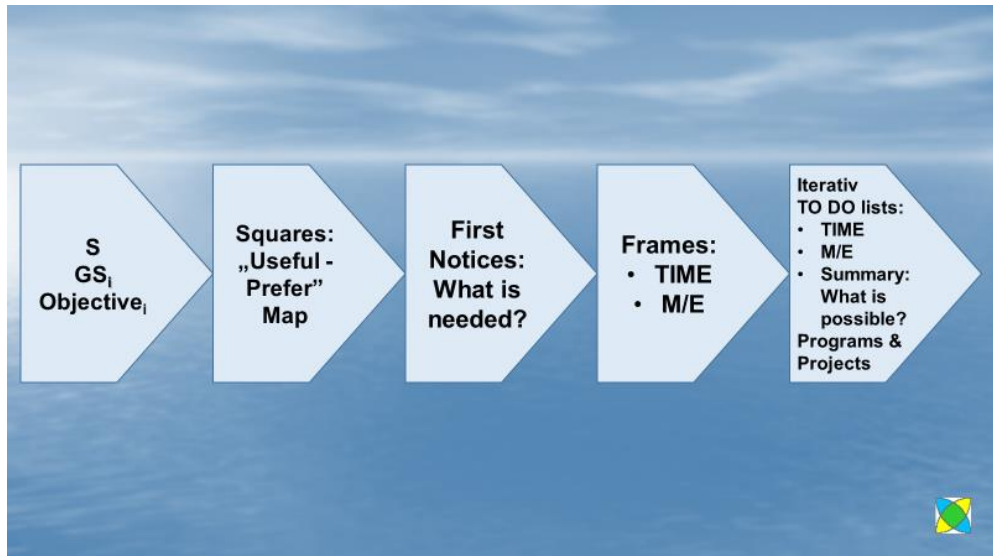
The 3 phases of the SnF method

1. The 5 basic steps
2. The detailed plan: The Goal Plan
3. The process of realization

1. Phase: The 5 basic steps (Figure 5)

I promised to use a pencil and some square grid papers... let us see, how we work with the SnF in the practice.

Figure 5: The 5 basic steps of the first phase of the Systemcoaching Methodology

Source of the figures 5 - 13: Éva Ziegler: "The World of the Order I. - Systemcoaching - The Basics of the SGS Model and the SnF Method" – Manuscript of the book under preparation

In the first step we define the S System and the GS_i Gross-Systems. See the 1st column in Figure 6. In the same step we link the imaginary *tactical objectives* of the S System in each GS_i Gross-Systems (O_{iS}), and the *strategic objectives* of the Gross-Systems (O_{GS_i}) to the Gross-Systems. (2nd column in Figure 6) The numbers of the Gross-Systems are free to choose. The theoretical minimum is one, the Universe itself. The practical interpretable numbers are between 1 and y , where y is depending on the demand of the accuracy of the planned objectives and on the intended work of the S system. If, a new demand is occurring during the iterations in the methodology, it will be added without any problem. The sizes of the Gross-Systems are irrelevant as well. The main point is, that one of the Gross-Systems must be the „Rest of Whole Universe”.

In the second step we prepare our square-maps for the S- GS_i relations (Figure 7). We assign 2 points to the S in each GS_i . One point shows, how useful are the S and the GS_i for each other. The other point shows, how they prefer each other. The main values on the scales, 0, $\frac{1}{2}$ and 1 are only signs: 0 represents the biggest damage, 1 represents the best result, the highest level of the compliance in the given GS_i . These are always compared to the given objectives O_{GS_i} and O_{iS} in the given GS_i Gross-System. The value $\frac{1}{2}$ represents the neutral relations: not good, not bad – indifferent.

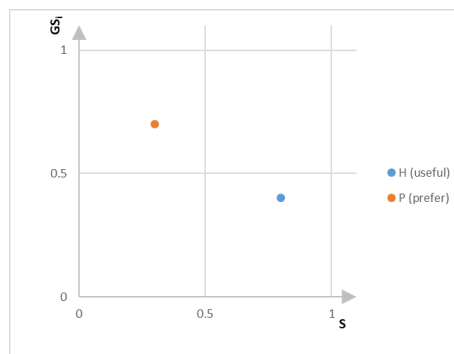
Figure 6: The first basic step: List of the Gross-Systems and of the objectives in the Gross-Systems / objectives in the System

Gross-system	Objective	MAP	First Notice	Time Investment	Time TO DO	M/E: Money income/outgo	Money TO DO	Outcome TO DO	Expected Target
GS ₁	O _{GS1} / O _{1S}								
GS ₂	O _{GS2} / O _{2S}								
GS ₃	O _{GS3} / O _{3S}								
...									

The scales and the small maps should never be combined or compared to other GS_j Gross-Systems! The detailed explanation of exact meanings of „useful” and „prefer”, and the exact definition and preparation of the scales would exceed the limits of present article. They are thoroughly detailed in a longer forthcoming book of the *Systemcoaching Methodology*. (Ziegler, 2018)

Figure 7: Map for the System-Gross-System relations

We have now all the small square maps, see *Figure 8*.

Figure 8: The second basic step: Maps

Gross-system	Objective	MAP	First Notice	Time Investment	Time TO DO	M/E: Money income/outgo	Money TO DO	Outcome TO DO	Expected Target
GS ₁	O _{GS1} / O _{1S}								
GS ₂	O _{GS2} / O _{2S}								
GS ₃	O _{GS3} / O _{3S}								
...									

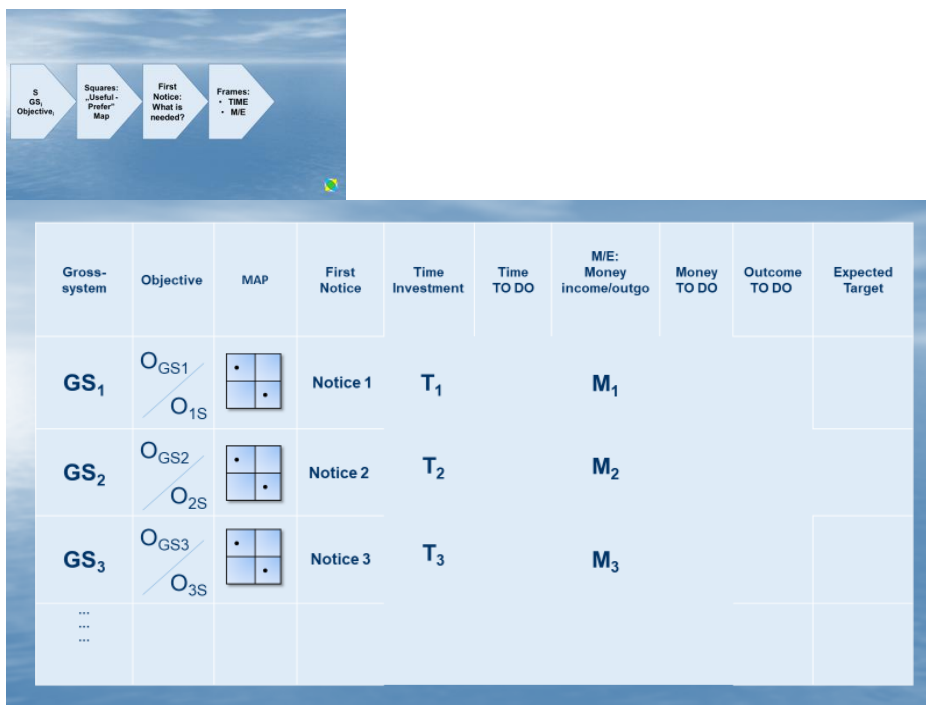
The third step: we prepare our *First Notices* based on the situations shown on the maps. (*Figure 9*) The *First Notices* are short verbal forms to the GS_is. Is there anything to do? „Most probably” a *program*, or a *project*? To *start*, to *sustain*, to *stop* or to *change*? Why? – Was there a recent *change* in the environment, or is it an internal system-need for a *modification* or for a total *exchange* – or are we facing a must-to-handle *crisis*?

In the fourth step we calculate and fix the first *frames*: Time (T) and Material/Energy (M/E). The unit of the time should be the easiest manageable unit: hour or day but depending on the S System it could be nanosecond or even a century as well. The unit of the M/E can be any unit of energy or material. But in our special human-system circumstances we use now a „general equivalent unit”: money. EUR, USD, HUF, anything the S prefers. The used time in all Gross-Systems together cannot overstep 24 hours in a day, 52 weeks in a year, and so on. The amount of used money can never run below zero. (It looks like a cash flow calculation, but it is *significantly different* here! We are speaking about real material/energy processes – about staying alive...) (*Figure 10*)

Figure 9: The third basic step: Notices

Figure 10: The fourth basic step: Time and money frames

Now here is the fifth step:

- a) We confront the wishes in the First Notices and the Frames of Time and Money. We prepare two lists: „Time TO DO” and Money TO DO”, using an iterative process. (Figure 11)
- b) We confront the two lists, to prepare a final „Outcome TO DO” list, using iterative process again. The result, the outcome TO DO items should be compiled to a new, „Expected Target” status of the S in the GS_i. (Figure 12)
- c) The expected target must be visualized on the map as well. (Figure 13)

Figure 11: The fifth basic step: a) TO DO lists of Time and Money

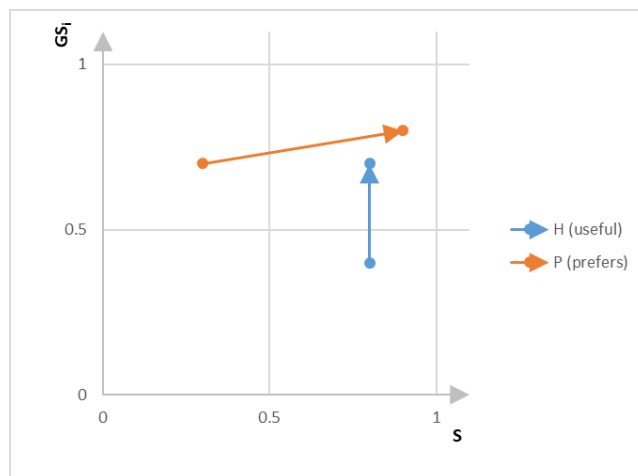

Figure 12: The 5th basic step: b) Outcome TO DO list with the Expected Target status

Gross-system	Objective	MAP	First Notice	Time Investment	Time TO DO	M/E: Money income/outgo	Money TO DO	Outcome TO DO	Expected Target
GS_1	O_{GS1} / O_{1S}		Notice 1	T_1	Time TO DO 1	M_1	Money TO DO 1	Outcome TO DO 1	Expected Target 1
GS_2	O_{GS2} / O_{2S}		Notice 2	T_2	Time TO DO 2	M_2	Money TO DO 2	Outcome TO DO 2	Expected Target 2
GS_3	O_{GS3} / O_{3S}		Notice 3	T_3	Time TO DO 3	M_3	Money TO DO 3	Outcome TO DO 3	Expected Target 3
...									

Figure 13: The fifth basic step: c) The new map of the i -th Gross-System referring to the expected new status

2. Phase: The Goal Plan

After the first phase of the SnF method, that is, after the five basic steps, our second phase is the preparation of the detailed plan, the Goal Plan. The model or method to use is free to choose: it can be the SnF further, but any other preferred or known, system-scientifically correct method is applicable into the second phase. The *Systemcoaching Methodology* is integrating such kind of methods, works together with them and helps them. Also, the meticulousness of the specification of the Goal Plan is fully on demand of the user. It can be a fully specified, very detailed complex network plan or schedule, but also a simplest draft. The specification can be changed in any step of the *Systemcoaching*, depending on the demands of the user and of the given task. The *Systemcoaching* itself also allows to omit the preparation of Goal Plan at all, and to use the „Outcome TO DO” list only. The principle is similar, as it is in the whole methodology: *Systemcoaching* should make the life of the user easier and less complicated.

3. Phase: The process of realization

In the meantime, many processes are running in our mapped gross-systems. The implemented target states are partly like the planned objectives, partly not. By tracking the implemented target states, we will see whether our original plan has really taken us to the planned new map, or not. We can also decide, how to qualify a potential given deviation. If we stick to the original objectives consistently, we will prepare the "Second Notices" for the inclusion of new projects and/or programs and create the new "TO DO" lists as well as the modified detailed plans. However, a new kind of implementation, a new target state can be even better than the planned one. In that case we can modify also our objectives. *Systemcoaching* does not categorise the user as good, or bad. It is also not prescribed to what extent the objective should be adapted. Adjustment of objectives is not a failure, but a possibility. Of course, it is always possible to improve during the method's process, if we are looking to our plan and map. If it is happening every day, then we can correct even on daily basis. If we inspect our map only once in a month, or in a year – then also the adjustment can be made in that periods. There are no prescribed periods of the inspection of the implementation. It can be made on demand of the user. Even different durations are also acceptable. *Systemcoaching* is very flexible in this aspect.

The above-mentioned large flexibility of *Systemcoaching* is due to the fact, that the methodology is rooted deeply in the operating rules of the real systems.

4. SUMMARY AND FOLLOW-UP

The road that led to the *Ziegler-Systemcoaching Methodology* begun 35 years ago. The first step was an eye-catching experience in my work at big international companies. The strict knowledge of systems science, which I acquired at the universities as system-engineer, is very useful and efficient in all other areas of the economy and in the world of finance – if those are exactly and consequently used. Later, as a researcher and an advisor, I used my models and methods not only for my own job, but also in the work made for my partners. Now I am at the beginning of the next phase: the *Ziegler-Systemcoaching Methodology* is developed enough to stand on its own legs to help wider range of scientist, managers and customers. But a methodology is never ready or finalized. Every news in the world of the physics,

every practical experience, every user, and every constructive opinion is helping me to develop it further, to develop the scientific background and to fill up the case-pool, to improve the methodology. The follow-up will be even more important: to teach, to train the System Guides.

5. ACKNOWLEDGEMENT

I am grateful to all friends, customers and colleagues for the many discussions and innovative ideas in these years and hopefully also in the future.

Thanks to my friend, József Poór, professor of the Szent István University, for the encouragement in my research work and for the name of the *Ziegler-Systemcoaching Methodology*.

Thanks to the many colleagues in the universities in Pécs, Debrecen, Kaposvár, Kecskemét, Budapest for the diverse possibilities to keep introduction- and training-lectures on the new *Systemcoaching Methodology*.

Special thanks to the professors László Gulyás and Gabriella Keczer at the University of Szeged, for the kind invitations and warm welcome to the „...After Taylor...” conferences, where I could present year by year my research and results in the science and in the development of the *Systemcoaching*.

Great thanks to my friend and colleague János Lukács, professor of the Corvinus University of Budapest for the opportunity to work as a guest lecturer also on the economic side of my research work, in the communication courses in the past years.

Very special and great thanks to the rector of the Széchenyi István University, to professor Péter Földesi and professors János Kovács and Miklós F. Hatwágner for the opportunity to participate in the work of the university, keeping lectures in diverse courses of complex systems and systems science.

REFERENCES

1. Carroll S. (2010): From eternity to here... (Most vagy mindörökké...) New York: Dutton, Budapest: Akadémiai Kiadó
2. Csáki F, Bars R. (1972): Automatika. Budapest: Tankönyvkiadó
3. Feynman R.P. (2005): A fizikai törvények jellege. Budapest: Akkord Kiadó
4. Fodor G. (1998): Jelek, rendszerek és hálózatok. Budapest: Műegyetemi Kiadó
5. Geszti T. (2014): Kvantummechanika (Harmadik, javított kiadás). Budapest: Typotex Kiadó
6. Greene B. (2003): Az elegáns Univerzum. Budapest: Akkord Kiadó
7. Greene B. (2011): A kozmosz szövedéke. Budapest: Akkord Kiadó
8. Hamvas B. (1948): Anthologia Humana. Budapest: Egyetemi Nyomda
9. Kaku M. (2006): Hipertér. Budapest: Akkord Kiadó
10. Kaku M. (2010): Párhuzamos világok (Parallel Universes). Budapest: Akkord Kiadó
11. Keviczky L, Bars R, Hetthéssy J, Barta A, Bányász C. (2009): Szabályozástechnika. Budapest: Műegyetemi Kiadó
12. Kiss I. (2005): Az üzleti informatika elmélete a gyakorlatban (Második kiadás). Budapest: BME GTK ITM
13. Korondi P. (2013): Rendszertechnika. Budapest: BME egyetemi jegyzet, kézirat
14. Kumar A.A. (2013): Signals and Systems (Third edition). Delhi: PHI Learning Private Limited

15. Szilágyi B, Benyó Z, Juhászné F, Kovács L. (2008): FOLYAMATSZABÁLYOZÁS. Budapest: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Villamosmérnöki és Informatikai Kar Irányítástechnika és Informatika Tanszék
16. Taylor E.F, Wheeler J.A. (2009): Téridőfizika (Spacetime Physics). Budapest: Typotex Kiadó
17. Weeks J.R. (2009): A tér alakja. Budapest: Typotex Kiadó
18. Ziegler E. (2011): Egy új megközelítés: rendszerelmélet alapú emberi erőforrás- és időgazdálkodás – egy gyakorlati modell alapjai. In: Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei, III. évf., 2011/1-2. szám (No.5-6.) pp.302-309.
19. Ziegler E. (2012): Váltás –, változás –, változtatás – és válságmenedzsment megelőző lépések gyakorlati kezelése – egy új megközelítésű, rendszerelmélet alapú emberi erőforrás- és időgazdálkodásmodell és módszer újabb alkalmazása. Konferenciaelőadás kézirat.
20. Ziegler E. (2013a): Rendszertudomány – újra gombolva... – A valós komplex rendszerek működése az új fizikai ismereteink tükrében. In: Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei V. évfolyam 1. szám (No12.). A-sorozat 4. szám: Gazdálkodás- és szervezéstudományi tematikus szám pp.86-91.
21. Ziegler E. (2013b): A kommunikáció fogalma a rendszertudományban – információ és rendszerintelligencia a valós komplex rendszerek működésében. In: Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei VI. évfolyam 1-2. szám No14-15. pp.59-66.
22. Ziegler E. (2014): *Milyen ügyfeleink vannak? És milyenek lesznek?* In: Innováció – növekedés – fenntarthatóság – VII. Országos Tanácsadói Konferencia előadásai (Konferenciakötet, ISBN: 978-963-89734-1-2) tanulmánykötete
23. Ziegler E. (2015): *Sprache und Tarnung* – aus dem Blickwinkel einer Systemforscherin. In: Landschreiber 3., Verlag auf der Warft – Geheimsprachen Verlag, Hamburg – Münster 2015. ISBN 978-3-939211-20-4
24. Ziegler E. (2016): *Az irányítás négy szintje* – A rendszerpolitikai, rendszerstratégiai, rendszertaktikai irányítás és az operatív működés komplex viszonya. In: Taylor Gazdálkodás- és szervezéstudományi folyóirat - A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei, 2016/1. szám, VIII. évfolyam 1. szám (No 22)
25. Ziegler E. (2017a): A komplex, többszörösen összefüggő, átfedésszerű rendszerek kezelésének egy lehetséges megoldása a mindennapi menedzsment gyakorlatban. Taylor Gazdálkodás- és Szervezéstudományi folyóirat – A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei 2017/2. szám, IX. évfolyam 2. szám (No. 28.)
26. Ziegler E. (2017b): Projekt és program különbsége és viszonya – elméleti megközelítések és gyakorlati csapdák. Kézirat – Várható megjelenés: VIKEK 2018
27. Ziegler E. (2018): A rend világa I.: Rendszercoaching – Az SGS modell és az SnF módszer elméleti alapjai. Könyv kézirat

A REND VILÁGA - A ZIEGLER-RENDSZERCOACHING RENDSZERTUDOMÁNYOS HÁTTERÉNEK ÉS GYAKORLATI ALKALMAZÁSÁNAK ALAPJAI

Ziegler Éva

A Ziegler-Rendszercoaching módszertan története 35 évvel ezelőtt kezdődött. A fejlesztés folyamatában az első lépés a nagy nemzetközi vállalatoknál végzett munkám során szerzett tapasztalat volt. A szigorú rendszertudományos ismeretek, amelyeket az egyetemeken rendszerfejlesztő mérnökként szereztem, kiemelten hasznosak és hatékonyak a gazdaság és a pénzügyi világ minden más területén is – ha pontosan és következetesen alkalmazzuk ezeket. Később kutatóként és tanácsadóként nemcsak saját feladatkörömhöz, hanem partnereim számára készített munkáimhoz is használtam modelljeimet és módszereimet.

A Rendszercoaching módszertan elméleti kutatás, fejlesztés, valamint több évtizedes gyakorlati munka eredménye. A módszertan három területből áll: 1) Rendszertudomány-alapú tudás 2) Egy ütőképes, de könnyen kezelhető modell, amelyet SGS modellnek hívnak (Rendszer a Nagyrendszerekben), illetve 3) Az egyszerű, de szigorú és konzekvens módszer, az SnF módszer (Négyzetek és Keretek). A módszertan segítségével komplex, egymáshoz többszörösen kapcsolódó, egymással többszörösen érintkező és egymást átfedő nagyrendszerek síkban kiterített térképét készíthetjük. A Rendszercoaching nem minősíti a felhasználókat. Megmutatja, hogy az S-rendszer valódi célállapota milyen távol van egy bizonyos GS_i nagyrendszerben a saját képzeletbeli céljaitól. A módszertan iteratívan feltérképezi és felsorolja az idő / anyag / energia kereteken belüli szükséges tennivalókat. Rendkívül rugalmas, kombinálható minden más konzekvens és helyes módszerrel, amelyek nem mondanak ellent a fizika és a rendszertudomány szabályainak.

A folyamat mostanra elérkezett egy újabb szakaszhoz: a Ziegler-Rendszercoaching módszertan már eléggé kidolgozott ahhoz, hogy a saját lábára állva segítse a tudósok, vezetők és ügyfelek szélesebb körét. Ugyanakkor egy módszertan soha nem lehet teljesen kész, végleges. Bármely friss felfedezés a fizika világában, minden újabb gyakorlati tapasztalat, minden egyes felhasználó, az összes konstruktív vélemény elősegíti a módszer továbbgondolását, hozzájárul a tudományos háttér fejlesztéséhez és az esethalmaz feltöltéséhez, a módszertan tökéletesítéséhez. A következő szakasz pedig még az eddigieknél is fontosabb lesz: a módszertant széles körben támogatni képes „Rendszer-Guide”-ok képzése.

Kulcsszavak: *Rendszercoaching*, komplex rendszerek, RPA, új módszertan, változáskezelés

ÚJ MÓDSZER A TÁRSADALMI EGYENLŐTLENSÉGEK TERÜLETI JELLEGZETESSÉGEINEK MÉRÉSÉRE A DÉL-DUNÁNTÚLON

Hoványi Gábor – Tésits Róbert – Alpek B. Levente

1. Bevezetés

Hazánkban, így a Dél-Dunántúlon is számtalan megoldásra váró társadalmi kihívás érzékelhető, amelyek súlyosan érinthetik az emberek életminőségét, ezért különösen fontos feladat, hogy képesek legyünk az emberi méltóság megőrzéséhez szükséges szociális szolgáltatások – lehetőleg területileg kiegyenlített – megszervezésére. Különösen indokolt ez akkor, ha a társadalmi csoportok közötti különbségek mértékének növekedése nem elszigetelt jelenség és növekszik a segítségre szoruló egyének, családok és közösségek száma (PLAMEN, 2017).

A szociális hátrányokból fakadó társadalmi aktivitást hátráltató tényezők (pl. munkanélküliség, alacsony jövedelem, szegregáció, éhezés, komfort nélküli lakóingatlanok) kedvezőtlen hatásai csökkentésének érdekében hozták létre azokat a segítségnyújtási módszereket, amelyeket a szociális szolgáltatások körébe sorolnak, és amelyeket a társadalom leghátrányosabb szociális helyzetű tagjai vehetnek igénybe. A szociális szolgáltatások központi célja a munkaerőpiaci és a társadalmi integráció megerősítése mindazok számára, akik életkorukból és/vagy társadalmi státuszukból adódóan életkörülményeik, lakásviszonyaik, családi hátterük, gazdasági (in)aktivitásuk, iskolázottságuk, egészségi állapotuk és társadalmi kapcsolataik elégtelensége alapján hátrányban vannak. Számtalan szolgáltatás tartozik ebbe a gyűjtőfogalomba: többek között a falugondnoki és tanyagondnoki szolgáltatás, az étkeztetés, a házi segítségnyújtás, a családsegítés, a jelzőrendszeres házi segítségnyújtás, a közösségi ellátások, a támogató szolgáltatás, az utcai szociális munka és a fogyatékkal vagy függőséggel küzdők nappali ellátása (BUGARSZKY, 2004; KSH, 2009).

A jelen kutatás által feltárt két célcsoport, a kistelepülések korstruktúrája szerint a 18 év alattiak és az 50 éves kor felettek, körükben a még aktív korú idősedők (50–64 évesek) és a munkavállalási koron kívüliek. Az említett célcsoportok választását indokolta, hogy az elmúlt évtizedek geográfiai vizsgálatai alapján ezen személyek körének helyzete került a legkevésbé feltárára (SZÉCSI 2014), valamint a TÁMOP-pályázatok jelentős része is őket célozza meg (TÁMOP 5.4.1-08., 2009–2011). A választott célcsoportok szociális helyzetével kapcsolatos feladatok súlyát növeli, hogy a még aktív korú 50–64 év közötti személyek rövid időn belül a 65 éven felüli munkavállalási koron kívül esők csoportját fogják növelni, amely várhatóan még nagyobb terhet ró majd a hazai ellátórendszerre. A jelen vizsgálat területe a Dél-Dunántúli Régió. A célterület választását indokolta, hogy a legújabb TÁMOP-kutatás eredményei – amely a szociális szolgáltatások modernizációját vizsgálta (TÁMOP-5.4.1-12., 2014) – alapján a címben szereplő szolgáltatások szempontjából ez az ország három legelmaradottabb régiójának egyike.

A szociális szolgáltatások túlterheltségének problematikája inkább a hazai rurális tereket, különösen az aprófalvakat jellemzi, amely településtípus nagy számban található meg a Dél-Dunántúlon, különösen az Ormánságban. A helyzetet a térbeli mobilitás lehetőségeinek korlátozottsága is nehezíti, utóbbi területen sok esetben még a járási székhely megközelítése is nehézségekbe ütközik, nemhogy a társadalmi-gazdasági szolgáltatások biztosítása (OBÁDOVICS et al., 2011). A vizsgálat

időpontjában jelenleg garantált támogatási összegek még a havi 30 ezer forintot sem haladják meg. A problémák orvoslásával a korábban kiszolgáltatottak társadalmi attitűdje is pozitív irányba változhat, ezáltal a szociálisan rászorulóknak társadalmi-gazdasági (re)integrálása is könnyebb lenne (MÓZER et al., 2015). A jelen kutatás célja egy rászorultsági index kidolgozása primer adatok, szakirodalmak és szekunder statisztikák segítségével továbbá az egyénspecifikus, komplex támogatási rendszer létrehozását megalapozó területi mintázatok feltárása és értékelése.

2. Módszerek

A szociális szolgáltatások által érintett teljes népességet célszerű számításba vennünk a célcsoportok meghatározása során. A teljes érintett népességet első körben négy csoportra osztottuk (etnikai csoportok, egyes szociális csoportok, betegséggel küzdők és demográfiai csoportok), amelyek közül az alábbiakban a demográfiai csoportokra fókuszálunk. Ugyanakkor a jelen vizsgálat keretei között a demográfiai csoportokra fókuszálunk, amelynek oka, hogy az idősök, populáción belüli aránya, így társadalmi súlya folyamatosan növekszik, másfelől a fiatalok sikeres pályakezdéséhez szükséges feltételek biztosítása rendkívüli társadalmi-gazdasági fontossággal bír. Az ezt alátámasztó érvek között első helyen említendő, hogy az 1980-as évek óta folyamatosan csökken a hazai népességszám, amely egyre inkább előregedő korstruktúrával párosul. Ezen demográfiai változások hatására jelentősen mérséklődhet a munkaképes korúak létszáma, így a termelésbe bevonható munkaerő számottevően csökkenhet (KREISZNE, 2016). A jelenleg még gazdaságilag aktív korú népességre (15–64 évesek) egyre nagyobb terhek nehezednek, amely a nyugdíjasok egyre növekvő számával, illetve a folyamatosan csökkenő fiatal munkavállalók számával is összefüggésbe hozható. A 18 év alattiak esetében a kiszolgáltatottság és a hátrányos helyzetű nagycsaládok támogatási rászorultsága egyaránt megnehezíti számukra a munkaerőpiacon történő elhelyezkedésüket, valamint a társadalmi-gazdasági felzárkózásukat. A fiatalokat nagycsaládokon keresztül vizsgálja az írás, mivel valószínűsíthetően a három vagy több gyermekes családban élők népességen belüli aránya jó indikátora lehet a szociális rászorultságnak.

A célcsoportok kijelölését követően szükség van a lehatárolt kutatási területen élő, vizsgálatba bevont korszpecifikus népesség számának, illetve egyéb jellemzőinek a meghatározására. Ilyen például a családi állapot, a gyermekszám, az iskolai végzettség, a gazdasági aktivitás, a mobilitás, a lakhatási körülmények és a betegséggel küzdők aránya. Ehhez a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) népszámlálási adatai nyújtottak segítséget (KSH, 2011). A fenti indikátorok alapján megalkotott index (lásd alább) segítségével egy kedvezőbb, egy köztes és egy leszakadó tértípust jelöltünk ki annak érdekében, hogy megállapítsuk a szükséges beavatkozás mértékét. A két szociodemográfiai csoport szolgáltatási szükségleteinek meghatározásához számos faktor elemzése vált szükségessé, mint például a korstruktúra, az életkor megoszlás, a népességszám változása, a családi állapot, a termékenység, az iskolai végzettség, a nyelvvismeret, a munkaerőpiaci helyzet, a nemzetiségi hovatartozás, a lakhatási körülmények és a tartósan betegek aránya. Az elemzésben első körben még összesen 34 indikátor került bevonásra. Miután definiáltuk és területileg körvonalaztuk a fentebb említett két demográfiai csoportot (18 év alattiak, 50 év felettiak), megkezdődhetett azon konkrét mutatószám kidolgozása, amely mérhetővé teszi a kiemelt célcsoportok strukturális és területi jellegzetességeit az ellátórendszer területi problémáinak értékelésével.

Az összegyűjtött szekunder statisztikai adatok leválogatását követően a mutatószámok viszonyzámmá konvertálására, majd korrelációanalízis segítségével (az egymással nagyon magas, 0,9 feletti korrelációt mutató párokból csak egyik maradt az adattáblában), szűrésére került sor. Ennek következtében a korábbi 34 indikátorból 15 került a végső szelekcióba. A megmaradt változókat négy indikátorcsoportba rendeztük. Ezek az alábbiak: családi háttér, gazdasági aktivitás és demográfia, iskolázottság, valamint lakásviszonyok (1. táblázat).

1. táblázat: Az rDSS-index létrehozásában felhasznált indikátorok

Indikátorok	Alosztályok	Indikátor osztályok
Egyedülálló 15-X éves férfiak osztva a 15-X éves férfiak számával	Egyedülállók, Csonka családok	Családi háttér
Egyedülálló 15-X éves nők osztva a 15-X éves nők számával		
Egyedülálló szülők 3-X gyermekkel osztva az összes egyedülálló szülő számával		
5-X személlyel együtt élő háztartások száma osztva az összes háztartás számával	Nagycsaládok	
Együtt élő házaspárok vagy élettársi kapcsolatok 3-X gyermekkel osztva az összes együtt élő házaspárok és élettársi kapcsolatok számával		
Általános iskola első évfolyamát el nem végzők osztva a teljes népességgel	Iskolázottság	
Általános iskola 1-7. évfolyamát elvégzők osztva a teljes népességgel		
Általános iskola 8. évfolyamát elvégzők osztva a teljes népességgel		
0-19 évesek és 50-X évesek osztva a teljes népességgel	Fiatalok/Idősek	Gazdasági aktivitás és Demográfia
Gazdaságilag inaktívak osztva a teljes aktív korú népességgel (15-64 évesek)	Aktív korúak	
50-X évesek osztva a teljes népességgel	Idősek	
Más településre eljáró 50- X éves lakónépesség osztva a teljes más településre eljáró lakónépességgel		
Érettséginel alacsonyabb végzettségű más településre eljáró lakónépesség osztva a teljes más településre eljáró lakónépességgel		
Nem saját tulajdonú lakóingatlanok száma osztva az összes lakóingatlan számával	Lakásviszonyok	
Alacsony komfortú lakóingatlanok száma osztva az összes lakóingatlan számával		

Az egyes települések aszerint kaptak pontot a különböző dimenziókban, hogy a településstruktúrában elfoglalt relatív pozíciójuk tekintetében mennyire minősültek hátrányos helyzetűnek (azaz 10-es pontértékkal az adott változó dimenziójában azok a települések bírtak, amelyek valamennyi dél-dunántúli község és város

relációjában a legrosszabb 10%-ba tartoztak). A pontérték intervallumhatárainak kijelölése az egyes változók decilisei alapján történt. Ezt követően az indikátorcsoportokra és magára a teljes változókészletre kiszámoltuk a pontértékek átlagait, ennek megfelelően a mutatószám az alábbiak szerint került meghatározásra:

$$\frac{\sum_{i=1}^n x_i}{n}$$

, ahol

x_i – az egyes változócsoporthoz tartozó pontértékek átlaga

n – a vizsgált változócsoporthoz tartozó változók száma

A fentiek alapján létrehozott rDSS-index (Relative Dependency on Social Services = szociális szolgáltatásokra való relatív rászorultság) egy mutatószámra sűrítve elemzi a kiválasztott indikátorokat, amelyek célja, hogy jellemezzék a fiatal, valamint időskori szociális rászorultságot. Az index segítségével azonosításra kerültek a területi különbségek.

A 15 indexalkotó indikátor, az indikátorosztályokba sorolást megelőzően számos szelekciós módszerrel és szűréssel került át. Az első, „családi háttér” elnevezésű indikátorosztályt a 15 fentebb említett mutatóból összesen öt alkotja, amelyeket két kisebb csoportba rendeztünk. Ezek az egyedülállók, illetve a csonka családok csoportja, amelybe egyaránt beletartoznak az egyedül élők, valamint a többgyermekes egyedülálló szülők. Az egyedülállók esetében a háztartás fenntartásának egy főre eső költségei, valamint a többgyermekes egyedülállóknál a jövedelem több felé való elosztása okozhat nehézségeket. A nagycsaládosok (három vagy több gyermeket nevelő egyedülálló szülő vagy házaspár) relatíve jobb helyzetben vannak, ugyanis itt legalább egy aktív keresőt feltételezhetünk, viszont itt sem elhanyagolhatók a komolyabb anyagi kihívások az eltartottak magas száma miatt. A második indikátorosztály azon mutatókból áll, amelyek legfeljebb az általános iskola nyolcadik osztályát elvégzőkre utalnak, valamint akik nem tettek szert sem szakmára, sem középfokú végzettségre. A harmadik indikátorosztály, amely az elsőhöz hasonlóan szintén öt indikátorból épült fel, a „gazdasági aktivitás és demográfia” elnevezést kapta. Ebben a csoportban megtaláljuk az indikátorok között a fiatalok és idősek népességen belüli arányát, a jelenleg gazdaságilag inaktív aktív korúakat, valamint az idősödő ingázókat, akik rövid időn belül a hazai nyugdíjasok arányát fogják növelni. A negyedik, egyben utolsó indikátorosztály a „lakásvizonyok” elnevezést viseli, amely az albérletek, illetve a maximum félkomfortos komfortbesorolású ingatlanok arányából épül fel.

3. Eredmények

3.1. Az rDSS-index által kijelölt tértípusok főbb társadalmi-gazdasági jellegzetességei

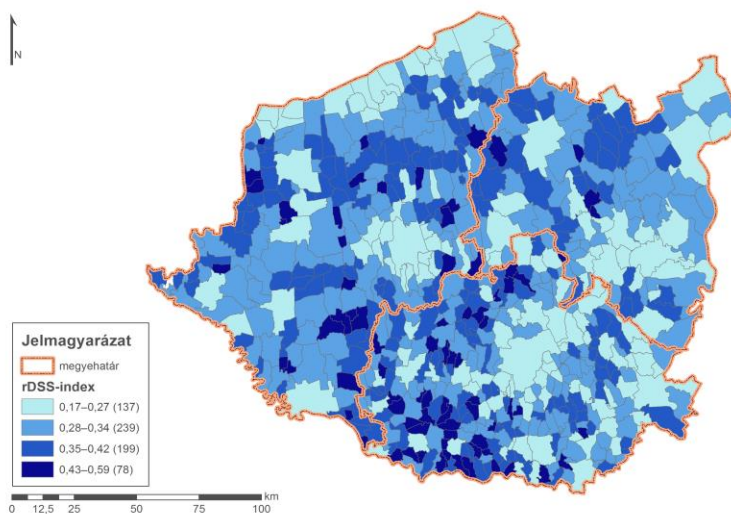
Az rDSS-index alapján létrehozott felosztás a kvartilisek mentén négy csoportra bontja a Dél-Dunántúli településhálózatát. A két szélső tartomány a leszakadó (0,43–0,59), valamint a kedvező (0,17–0,27) helyzetben lévő településeket jelöli az ott lakó népesség szociális rászorultsága alapján. A harmadik kvartilis a kedvezőbb (0,28–0,34), a negyedik a kedvezőtlenebb (0,35–0,42) köztes helyzetben lévő településeket csoportosítja (1. ábra). A térképről is jól kivehető, hogy a megyeszékhelyek és környezetük, a nagyobb méretű települések, valamint a

közkedvelt turisztikai desztinációk (pl. Balaton déli partja, Harkány, Nagyatád, Siklós, Tamási, stb.) azok, amelyek kedvezőbb indexértékkel rendelkeznek, amely jelenség háttérben többek között a magasabb szociális szolgáltató szám, a fejlettebb infrastruktúra, valamint az aktív korú népesség magasabb aránya áll.

A nagyobb méretű és főként járási székhelyű státusszal rendelkező városokban helyzetüknek köszönhetően nem csak olyan alapszolgáltatások biztosítottak, mint az étkeztetés és a házi segítségnyújtás, amelyek a 2000 fő alatti településeken rendelkezésre állnak, hanem további nappali ellátást nyújtó intézmények is, így a szolgáltatók fenntartására szánt költségvetési összeg is magasabb (KSH, 2009). Ezen településeken a rászoruló, forrásokhoz való hozzáférése is sok esetben helyben megoldható, vagy, ha szükséges is az adott megyeszékhelyre menni, a meglévő infrastruktúrának köszönhetően ez sem jelent leküzdhetetlen akadályt.

A köztes helyzetű települések körébe elsősorban azok a közepes méretű települések tartoznak, ahol még nincsenek, vagy csak apró hiányosságok fedezhetőek fel a szociális ellátásokban. A leszakadó kategóriához képest kedvezőbb pozíciójuk háttérben az áll, hogy itt még relatíve kicsi a távolság a nagyobb városok szolgáltatóitól, valamint az infrastruktúra kellő szintű fejlettsége lehetővé teszi ezeknek a rövidebb időn belüli elérését. A köztes helyzetű települések a nagyvárosokat és közvetlen környezetüket ölelik körül (1. ábra).

1. ábra Az rDSS-index által kijelölt térszerkezet, KSH alapján saját számítás
(Szerkesztette: Simon Bertalan)

3.2. A szegregálódó határmenti aprófalvak szolgáltatási igényeire ható tényezők

A leszakadó helyzetben lévők csoportjába elsősorban apró- vagy szórvány települések tartoznak. Helyzetük különösen kedvezőtlen, mivel a legtöbb helyen kizárólag a helyi önkormányzatok által biztosított főzőfülke, vagy falugondnokság érhető el. A feszültségek oldását nehezíti, hogy ezekben az infrastruktúra hiányosságai korlátozottan teszik lehetővé a nagyvárosi szolgáltatók megfelelő elérését, valamint a szociális szolgáltatásokat nyújtó vállalkozások megtelepedését,

amelyek pedig további kedvező hatásként akár munkahelyeket is biztosíthatnának az itt élőknek. Az Ormánságban koncentrálnak, leszakadó típusba tartozó településeket tovább bonthatjuk a nemzetiségi adatok segítségével. A többségében magyarok által lakott, illetve horvát kisebbségű településeken a legmagasabb az idősek teljes népességhez viszonyított aránya, ezért ezek a települések jellemzően az elöregedő falvak csoportjába tartoznak. Míg a főként roma származásúak által lakott települések, ahol a fiatalok száma magasabb, alkotják a szegregálódó határmenti aprófalvak csoportját (KSH, 2011).

Baranya megyében az Ormánságot tekintik a legelmaradottabb és legkiszolgáltatottabb területnek, azonban a vizsgálatból kiderült, hogy a leszakadó helyzetben lévő települések kiterjedése meghaladja ezt a tájegységet. A Somogy megyei Istvánditól kelet felé haladva egészen a Baranya megyei Siklónagyfaluig találhatóak szegregálódó határmenti aprófalvak (összesen 18), ahol nehezen megoldható a szociális ellátás. A négy fentebb említett indikátorosztály közül meghatározó ezen települések leszakadó helyzetének kialakulásában az iskolázottság alacsony szintje, amely a 18-ból nyolc településnél (Adorjás, Alsószentmárton, Katádfa, Kórós, Marócsa, Piskó, Siklósbodony és Siklónagyfalu) szerepelt a súlyosság tekintetében az első helyen. Ezekre a településekre általában jellemző, hogy az itt élő fiatalok – a korábbi generációktól eltérően – már nagyobb hajlandóságot mutatnak arra, hogy iskolába járjanak, azonban a szülők limitált anyagi forrásai sokszor nem teszik lehetővé a számukra, hogy távol tanuljanak az otthonuktól. A magasabb oktatási színvonal elérése érdekében viszont kénytelenek lennének elhagyni az otthonukat, amelyet a magas kollégiumi díjak, valamint a tömegközlekedés minősége is nehezít. Mindezt enyhítené, ha az önkormányzat által fenntartott oktatási intézmények pótlására/kiegészítésére képpen más fenntartók biztosítanának különböző szintű iskolatípusokat, vagy pályázati költségvetésből hoznának létre helyben további, tanulást támogató szolgáltatásokat (pl. számítógépes információs központ, tanoda). Habár az alapfokú közoktatás nagy általánosságban biztosított, ennek legnagyobb hiányossága, hogy a társadalmi esélykülönbségeket csak korlátozottan képes kiegyenlíteni, sokkal inkább rögzíti a családi héttérből fakadó hátrányokat (CSAPÓ et al., 2014). A továbbtanulás a hátrányos helyzetű településen élők számára lehetőséget nyithat az idegen-, a köz- és mezőgazdasági munkán kívül más pozíciók betöltésére is (pl. önkormányzati ügyintéző).

A második helyen az indikátorosztályok közül a szegregálódó határmenti aprófalvak esetében a lakóingatlanokkal, illetve azok felszereltségével kapcsolatos hiányosságok végeztek. A leromlott állapotban lévő ingatlanok aránya magas, általánosságban elmondható, hogy a települések legnagyobb részén nem csak hogy vezeték nélküli gáz nincs, de sok esetben még a közmű-kiépítettség is hiányos. Ebből következik, hogy a hideg idő közeledtével az itt élők kénytelenek a fatüzelésű kályhákat beüzemelni, amelyekhez szükséges fűtőanyag mennyisége meghaladja az önkormányzatok által családonként maximálisan biztosított 2 m³-t. Az alacsony komfortú lakóingatlanok káros hatással lehetnek az ott élők egészségére, különösen a kisgyermekes családok esetében, valamint állandó problémát jelenthet az aktív munkaerőpiaci pozíció megőrzésében, ha a lakosok nem megfelelő körülmények között élnek, ahol nem képesek feltöltődni és kipihenni magukat (VASTAGH, 2017). A lakókörnyezet minőségének kritikus állapotát leíró indikátor csoport első, valamint második helyen egyaránt hatszor szerepelt, a harmadik, illetve negyedik helyen legalább négyszer szerepelt. Ez arra enged következtetni, hogy a településeken minimális a lakossági infrastruktúra kiépítettsége és részlegesen, vagy teljes

mértékben kénytelenek nélkülözni a közszolgáltatásokat az itt élők (DOMOKOS – HERCZEG, 2010).

A lakosság családi háttérével kapcsolatban a jelen térszegmens esetében a hazai átlagnál magasabb gyermekszámmal tűnik ki (BASS–DARVAS, 2012). A családi állapotból fakadó kihívások a szociális helyzet vonatkozásában hatszor szerepelt első helyen, olyan települések esetében, mint Bosta, Drávaiványi, Gilvánfa, Gyöngyfa, Istvándi, valamint Lúzsok. Az alacsony komfortfokozatú ingatlanokban élő népesség csakis korlátozottan képes a lakóingatlanjának az állapotát javítani, amely helyzetet tovább súlyosbít, hogy az ingatlanhoz tartozó egykori gazdasági épületek alapanyagának értékesítése átmeneti jövedelemforrást is jelenthet.

A leszakadó településtípus esetében a fiatalosabb korstruktúrából fakadóan a kiszolgáltatottság szempontjából kevésbé bizonyult súlyos problémának a gazdasági aktivitás alacsonyabb szintje, amely a fentebb már említett magasabb születésszámmal köszönhető. Összességében megállapítható, hogy a szegregálódó határmenti aprófalvak bírnak a legmagasabb rDSS-indexértékkel (átlag: 0,473), amely főként az ott élők alacsony iskolai végzettségével, a lakóingatlanok alacsony felszereltségével, valamint az egy főre jutó rendkívül kis ingatlanmérettel áll összefüggésben.

3.3. Az előregedő határmenti aprófalvak szolgáltatási igényeire ható tényezők

A Somogy megyei Drávagárdonytól kelet felé haladva egészen a Baranya megyei Kisjakabfalváig találhatóak azok a határ menti aprófalvak, amelyek előregedő korstruktúrával rendelkeznek. Az idősök magas aránya komoly kihívás elé állítja a térségben már így is túlterhelt idős ellátó intézményeket. Az intézmények leterheltsége ráadásul tovább növekedhet akkor, ha az összes, a Ratkó-korszakban született, jelenleg még aktív munkavállaló belép az eltartottak, illetve ellátandók csoportjába.

Ebben a településcsoportban a gettósodó aprófalvakhoz hasonlóan az iskolázatlanság mértéke (18-ból hét esetben) a legsúlyosabb kihívás. Ez a probléma inkább az idősebbeket jellemzi, viszont a településeken jelen lévő gyermekek lehetőségeit nehezíti, hogy ők nagy számban a különböző szintű oktatási intézményekkel rendelkező (óvoda, általános iskola, középiskola, egyetem) környező településekre kénytelen tanulmányaik folytatása céljából utazni. A tömegközlekedés hiányosságai ugyanakkor megnehezítik az itt élők helyzetét (hétvégén jellemzően nem indulnak helyközi buszjáratok, kivéve a járási- és megyeszékhelyekre, valamint a vonatközlekedés elérése is problémát jelenthet, mivel az állomások egy része a települések külterületén helyezkedik el), ezért a munkáltatók által elvárt mobilitás az esetek többségében csakis személygépkocsival biztosítható. Az idősödő korosztály tagjai ugyanakkor már nem valószínű, hogy szeretnék képezni magukat és az egészségi állapotuk úgyszintén akadályozhatja a munkaerőpiaci aktivitásukat (BAKÓ–LAKATOS, 2015).

Az indikátorosztályok között a második legjelentősebb a „családi háttér”, a vizsgált településcsoportban négy első helyen történő említéssel. A megélhetési nehézségek könnyítése érdekében az önkormányzatok a lehetőségeikhez mérten igyekeznek támogatást biztosítani az itt élők számára a közüzemi számlák egy részének átvállalásával. Továbbá az idősök egy része a szociális szolgáltatásokon kívül számíthat a rokonság, a család támogatására is (MÓZER, 2014), ez enyhítheti „családi háttérükből” fakadó szociális kiszolgáltatottságukat.

Az adatok szerinti a harmadik legfontosabb, a szociális helyzetet nehezítő tényezőnek a lakóingatlanok alacsony komfort fokozata és hiányos felszereltsége bizonyult, négy első helyen történő említéssel (Bürüs, Kákics, Téseny és Várad). Ugyanakkor csak kevés település esetében fedezhetünk fel olyan mértékben előregedő lakosságot, amely már szinte ellehetetleníti az ott élők lakókörnyezetének a rendben tartását.

Végül három elsődleges említéssel Drávagárdony, Drávakeresztúr és Tésenfa esetében az alacsony gazdasági aktivitás, valamint a kedvezőtlen demográfiai folyamatok bírtak fontos szereppel a települések hátrányos helyzetének alakulásában. A Dél-Dunántúl határmenti kistérségeiben, akárcsak Észak-Magyarországon, az országos átlaghoz képest magas a munkanélküliség, amelyet a települések periférikus elhelyezkedése, elzártsága tovább súlyosbít (BARTUS, 2012). Akik teheték, már elköltöztek, vagy kénytelenek napi szinten ingázni, ebből – és az előregedő korstruktúrából – adódóan itt már szinte alig akad gazdaságilag aktív korú népesség. Összességében elmondható, hogy az előregedő aprófalvak az rDSS-indexértékek alapján jobb helyzetben vannak, mint a szegregálódó települések (átlag: 0,454), amelyek esetében a legfontosabb differenciáló faktornak az egyedül élő idősök magas aránya bizonyult.

3.4. A hegyháti és zselici kistelepülések szolgáltatási igényeire ható tényezők

Főként Baranya megye északi, illetve Somogy megye dél-keleti peremére kiterjedően összesen 16 település sorolható a leszakadó helyzetűek körébe. Ezek esetében ugyanakkor a fent említett két településtípushoz képest a domináns tényezők elkülönülése kevésbé markáns. Az első helyen az alacsony iskolázottsági szint áll, ráadásul, hasonlóan a gettósodó aprófalvakhoz a fontossági sorrendben lefelé haladva is ez a tényező bizonyult a legsürgetőbb problémának. Ez részben a gyermekellátó és oktatási intézmények csökkenő számával és rossz elhelyezkedésével magyarázható (BÓDI-FEKETE, 2008).

Általánosságban elmondható, hogy a továbbtanulás a településeken élő fiatalok számára nehézkes; az elmúlt években sem volt tapasztalható számottevő javulás, annak ellenére, hogy a közép- és felsőfokú intézményekben való részvétellel járó költségek egy részét az önkormányzatok átvállalják. Ezen kívül, egyszeri alkalommal beiskolázási segílyt (2018-ban 10 000 Ft) is biztosítanak, mivel a családok nem tudnák önállóan fedezni a gyermekek költségeit. Valószínűsíthető, hogy a nagyobb mértékű támogatás jelentősebb motivációt jelentene a továbbtanulásra.

A „gazdasági aktivitás és a demográfia” indikátorcsoport négy első helyen történő említéssel a második leginkább meghatározó tényezővé vált a szociális rászorultság szempontjából, bár az határozottan kitűnik, hogy ebben a térségben még közel sem olyan előregedő a település népessége, mint a fentebb már említett határmenti falvak esetében, viszont az itt élők munkaerőpiaci integrációja számos nehézséggel küzd, amelynek oka az iskolázatlanok magas arányában keresendő (Foglalkoztatási Stratégia és Akcióterv, 2017). A munkaerőpiaci stabilitást nem csak a magas munkanélküliségi ráta, hanem a fiatalok, illetve idősödők magas, népességen belüli aránya is befolyásolja. Mindez hatással van a települések gazdasági helyzetére, így az önkormányzatok szociális célokra fordítható finanszírozásának mértékére.

A „családi háttér” a harmadik legnagyobb jelentőséggel bíró indikátorosztály, amely az első helyen három említéssel erős elemét adja a leszakadó jellegnek. A csökkenő fontossági sorrendben visszafelé haladva enyhén növekvő említésszámot fedezünk

fel, amely arról árulkodik, hogy a települések nagy része igényelné e hiányosságok mielőbbi orvoslását.

Ebben a térségben kizárólag Kishajmásra igaz, hogy a legégetőbb problémának a lakingatlanok alacsony komfortfokozata bizonyult. Az előregedő településtípushoz rendkívül hasonló átlagos rDSS-indexértéket az megmagyarázza, hogy ezen települések körében úgyszintén az iskolázatlanság mértéke a meghatározó indikátor, azonban második helyen már a „gazdasági aktivitás és a demográfia” indikátorcsoportja állt (átlag: 0,459).

3.5. A külső és belső-somogyi kistelepülések szolgáltatási igényeire ható tényezők

A két csoportra osztott ormánsági területet követően a második legnagyobb számú hátrányos helyzetű települést számláló térség a külső- és belső-somogyi tájegység, ahol 22 kistelepülés került bele a leszakadó típust leíró határértékek közé. Ezen településeknél a legfontosabb indikátornak a családi háttér számát 11 (a települések felénél) első helyen történő említéssel. Az ebben a fejezetben felsorolt szociálisan hátrányos helyzetű falvak főként alapvető lakossági infrastruktúrárt nélkülöző zsáktelepülések. Habár a rászoruló nagycsaládosok száma az elmúlt években csökkent, a települések egy részében még mindig rengeteg a szociális hátránnyal küzdő gyermek. A vizsgált falvakban általában magas a munkanélküliség és ezt csak nehezítik a tömegközlekedés hiányosságai (délután szinte alig van járat, ha mégis, az utazást átszállással lehet megoldani). A települések munkaerőpiaci stabilizálásához leginkább a helyi alapanyagokra specializálódott feldolgozó üzemek közeli megtelepedése tudna hozzájárulni. Mindebből az következik, hogy az itt lakók szociális helyzetét javító pénzügyi és természetbeni juttatások mellett, a terület társadalmi-gazdasági helyzetét is javító intézkedésekre lenne szükség (BASS, 2014). A családi háttér után második helyen a „gazdasági aktivitás és a demográfia” közös indikátorhalmaza végzett, ugyanis a hátrányos helyzetű pozíció meghatározásában valamivel több, mint a csoport településeinek negyedénél (összesen hat esetben) jelent meg, mint első számú indikátor. Második pozícióban négyszer szerepel, majd az eddigi említések számával megegyező mértékben (tízszer) reprezentálja magát az utolsó előtti helyen. Az utolsó pozícióban pedig mindössze kétszer találkozunk vele, amely arra enged következtetni, hogy a munkanélküliség magas aránya, illetve az inaktív korúak kiemelkedő száma komoly gondot jelenthet e települések lakosságának életében.

A harmadik legjelentősebb indikátorosztály az első helyen történő említések alapján az alacsony iskolai végzettség három település (Edde, Pamuk és Rinyakovácsi) esetében jelenik meg, mint a legsürgetőbb probléma. Általánosságban elmondható ezekről a településekről, hogy az itt, hátrányos helyzetben élők egy része rendkívül motiválatlan, sokszor a középfokú végzettség megszerzésére sem törekednek. Ugyanakkor az írástudatlanság, vagy az általános iskola elvégzésének hiánya jobbra az idősebb generációkat jellemzi. A helyzetet súlyosbítja, hogy a helyi önkormányzatok által biztosított OKJ-s bizonyítványt megszerzők közül is csak néhányan helyezkedtek el.

A „lakóingatlanok” minősége egyetlen esetben (Somogyicsicsó) bizonyult a legsúlyosabb problémának. Itt elsősorban fatüzelésű fűtésre van lehetőség, amely viszont az egy főre jutó jövedelmeket tekintve meglehetősen költséges (2018-ban 1 m³ fa 17–20 ezer forintba kerül). Számos kistelepülésen jellemző, hogy a hátrányos helyzetben élők lehulló faágakat gyűjtenek, mivel a 1,5–2 m³ szociális tűzifa nem

elengő a fűtési szezon átvészelésére. A legtöbb somogyi kistelepülés esetében is csak fatüzelésű fűtésre van lehetőség a helyeiknek.

A somogyi településeket esetében a legsürgetőbb, megoldásra váró problémának a családok jövedelmi helyzetéből adódó szociális hátrányok bizonyultak, amelyek ugyanakkor szoros összefüggésben állnak az itt élők gyermekeinek alacsonyabb iskolai teljesítményével is (CSAPÓ et al., 2014). Összességében elmondható, hogy a külső- és belső-somogyi kistelepülések, bár minimális különbséggel, de a gettósodó aprófalvaknál mégis jobb helyzetben vannak az rDSS-indexértékek alapján (átlag: 0,47).

3.6. A tolnai-hegyhát hátrányos helyzetű településeinek szolgáltatási igényeire ható tényezők

Az ebbe a csoportba tartozó települések alacsony száma arról árulkodik, hogy a térségben, a korábbiakhoz képest jobb a szociális szolgáltatások lefedettsége, alacsonyabb mértékű a hátrányos helyzetű, szociálisan rászoruló csoportok részaránya, illetve az egyes szolgáltatások elérhetőbbek. Nem meglepő az sem, hogy átlagosan itt a legalacsonyabb az rDSS-indexérték (átlag: 0,433), amely magyarázható többek között a településhálózatban betöltött kedvezőbb pozícióval, vagyis hogy a települések lakosságának szociális rászorultságát könnyebben képesek orvosolni a jobb megközelíthetőségnek köszönhetően. Az alábbiakban vizsgált három településből kettő a Tamási, míg egy a Bonyhádi járásban található, és Keszőhidegkút kivételével a másik két település a járási székhelyektől a lehető legmesszebb helyezkednek el, a járások peremterületén.

A három településből kettő, Keszőhidegkút és Murga esetében a szociális rászorultság tekintetében a legfőbb meghatározó tényező a lakóingatlanok alacsony komfortfokozata. Az itt élők, az esetek többségében nem képesek, vagy nem akarnak tenni a lakóingatlanuk, valamint azok környezetének fejlesztéséért. (Megjegyzendő, hogy a település idősebb generációinak a portái a mai napig rendezettebbek, tehát sokszor a szemléletbeli váltás is segítene az élhetőbb, egészségesebb környezet megteremtésében). Ugyanakkor, az alacsonyabb rDSS-indexérték arra enged következtetni, hogy a probléma kevésbé súlyos, mint ahogy azt a gettósodó határmenti aprófalvak esetében tapasztaltuk. Az utóbbi években kedvező folyamatoknak lehettünk szemtanúi a helyi infrastruktúra és a tömegközlekedés dimenziójában, amely fejlesztések pozitívan hathatnak majd a szociális szolgáltatások elérhetőségére is. Ennek a javulásnak egyik záloga lehet a 2018 szeptemberében bejelentett Modern Falvak Program, amely 2030-ig olyan célokat tűzött ki, mint a falvak elnéptelenedésének lassítása, illetve különböző társadalmi-gazdasági szolgáltatások fejlesztése (Magyar Falvak Program, 2018).

Kalaznó esetében a gazdasági aktivitás és a demográfia bizonyult a leginkább meghatározó indikátorosztálynak, amelyek háttérben a helyi korstruktúra súlypontjának az idősebb korosztályok felé történő eltolódása, valamint a helyiek alacsonyabb mértékű foglalkoztatottsága áll (Tolna Megyei Foglalkoztatási Stratégia, 2017–2021). A helyi aktív korú lakosság iránt – döntően egészségi állapota és iskolázottsági szintje okán – az elsődleges munkaerőpiac nem támaszt széles keresletet, így többnyire a közmunkaprogram kínál számukra elhelyezkedési lehetőséget. A fiatalok egy része a településeket sújtó mobilitási gondok ellenére is el akarnak és el is tudnak helyezkedni a környező nagyobb településeken (pl. Szekszárdon), ez azonban leginkább a jobb családi háttérrel jellemezhető, a karriert tudatosabban tervező családok gyermekeire igaz. A napi ingázást sok esetben

tovább nehezíti, hogy a helyi vasútállomás külterületen található, valamint a buszközlekedés is hiányos.

4. Következtetések

A jelen tanulmány az rDSS-index segítségével arra törekszik, hogy átfogó értékelését adja az egyes vizsgált településcsoportokban élők szociális szolgáltatásra való rászorultságának, valamint az azt befolyásoló tényezőknek. A kérdést településcsoportok mentén szegmentáltuk, amely során megállapítottuk, hogy az egyes településtípusoknál mely indikátorok bizonyultak a leginkább meghatározóknak, illetve melyik a legerősebb szociális esélyhátrányt jelentő indikátorhalmaz (a családi háttér, az iskolázottság, a gazdasági aktivitás és demográfia, vagy a lakásviszonyok). Ennek keretében az rDSS-index leválogatja a Dél-Dunántúli régió valamennyi települése közül a szociális szempontból leginkább hátrányos helyzetűeket, majd elemzi azokat négy indikátorosztály vizsgálatán keresztül. Teszi ezt annak érdekében, hogy kijelölje a fő differenciáló faktorokat a települések térben eltérő jellegének kialakulásában. A szociális rászorultság, illetve szegénység megszüntetésére ezért komplex szolgáltatásfejlesztésre lenne szükség. A domináns indikátorhalmazok beazonosítása kulcsfontosságú lehet a döntéshozók számára, hogy olyan célzott eszközöket alkalmazzanak, amelyekkel a jövőben hatékonyabbá tehetik a régió szociális szolgáltatási szektorát. A kedvezőtlen demográfiai folyamatok munkaerőpiaci és gazdasági hatásait egyrészt a gazdasági szereplők alkalmazkodása is enyhítheti, másrészt aktív gazdaságpolitikai eszközökkel tovább lehetne mérsékelni. A szükséges intézkedések között említhetjük például a jelenleg munkanélküli, vagy közfoglalkoztatásban alkalmazott aktív korú hátrányos helyzetű csoportok munkaerőpiaci részvételének növelését, a munkaerő minőségi jellemzőinek fejlesztésével és a népesség egészségi állapotának további javításával. Mindezek mellett a gyermekvállalás további támogatása rövid- és hosszútávon egyaránt fontos társadalompolitikai célkitűzés a magyar népesség korstruktúrájának optimalizálása érdekében. Az ellátórendszer hatékonyabbá tételéhez és a hiányosságok kiküszöböléséhez elengedhetetlen a problémák pontos területi feltárása. Ehhez azonban célszerű meghatározni azokat a központokat, amelyek egy szélesebb körnek képesek ellátásokat biztosítani, ezáltal teljesebbé téve a jelenlegi lefedettséget. Az említett, humán erőforrást érintő szociális hátrányok enyhítése hozzájárulhatna az ország gazdaságának jövőbeli fejlődéséhez.

Szakirodalom

- BAKÓ TAMÁS – LAKATOS JUDIT (2015): A magyarországi munkaerőpiac 2014-ben. In: Munkaerőpiaci tükör 2014 (szerk. Fazekas K. – Varga J.) Budapest, MTA RKTK
- BARTUS TAMÁS (2012): Területi különbségek és ingázás. In: Nyugdij, segély, közmunka – A magyar foglalkoztatáspolitika két évtizede, 1990-2010 (szerk. Fazekas K. – Scharle Á.) Budapest, Budapest Intézet – Országos Foglalkoztatási Közalapítvány
- BASS LÁSZLÓ – DARVAS ÁGNES (2012): Gyermekes családok Magyarország válságövezeteiben, 2009-2011. In: Civil jelentés a gyerekesélyekről, 2011 (szerk. Ferge Zs. – Darvas Á.) Budapest, Gyerekesély Közhasznú Egyesület
- BASS LÁSZLÓ (2014): Gyermekes családok Magyarország válságövezeteiben, 2011-2013. In: Civil jelentés a gyerekesélyekről, 2012-2013 (szerk. Ferge Zs. – Darvas Á.) Budapest, Gyerekesély Közhasznú Egyesület

- BÓDI FERENC – FEKETE ATTILA (2008): Iskolák és óvodák elhelyezkedése és bezárása napjainkban. In: Helyi szociális ellátórendszer (szerk. Bódi Ferenc) Budapest, MTA PTI, 71-90.
- BUGARSZKY ZSOLT (2004): A szociális szolgáltatások újjászületése Magyarországon. Esély: társadalom- és szociálpolitikai folyóirat, 15 (4), 100-110. http://www.esely.org/kiadvanyok/2004_4/BUDGARSZ.pdf
- CSAPÓ BENŐ-FEJES JÓZSEF BALÁZS-KINYÓ LÁSZLÓ-TÖTH EDIT (2014): Az iskolai teljesítmények alakulása Magyarországon nemzetközi összehasonlításban. In: Társadalmi Riport 2014 (szerk. Kolosi Tamás-Tóth István György). Budapest, Társki, 110-136.
- DOMOKOS VERONIKA – HERCZEG BÉLA (2010): Terra Incognita: magyarországi szegény- és cigánytelepek felmérése – első eredmények. Szociológiai Szemle, 2010/3. sz., 82-99. http://www.szociologia.hu/dynamic/szocszemle_2010_3_all.pdf
- KREISZNÉ HUDÁK EMESE (2016): A demográfiai változások munkaerőpiaci hatásai Magyarországon <https://www.mnb.hu/letoltes/kreiszne-hudak-emese-a-demografiai-valtozasok-munkaeropiaci-hatasai-magyarorszagon.pdf>
- OBÁDOVIC CSILLA – BRUDER EMESE – KULCSÁR LÁSZLÓ (2011): A gazdasági és szociális helyzet területi egyenlőtlenségei a vidéki Magyarországon – hasonlóságok és eltérések In: Bódi Ferenc – Fábíán Gergely (szerk.) Helyi szociális ellátórendszer Magyarországon. Debreceni Egyetemi Kiadó 143-158. https://www.researchgate.net/publication/309726786_A_gazdasagi_es_szociali_s_helyzet_teruleti_egyenlotlensegei_a_videki_Magyarorszagon_-_hasonlosagok_es_elteresekek
- MÓZER PÉTER (2014): Vakrepülésben. Pénzbeli ellátások és szociális közszolgáltatások szerepe az időskori biztonság megteremtésében. Esély: társadalom- és szociálpolitikai folyóirat, 25 (2), 94-112. http://www.esely.org/kiadvanyok/2014_2/mozer.pdf
- MÓZER PÉTER – TAUSZ KATALIN – VARGA ATTILA (2015): A segélyezési rendszer változásai. Esély: társadalom- és szociálpolitikai folyóirat, 26 (3), 43-66. http://www.esely.org/kiadvanyok/2015_3/2015-3_2-1_MozerTauszVarga_Segelyezesi_rendszer.pdf
- PLAMEN DIMITROV (2017): Vagyonhiány egyenlőtlenségek Európában: a tőkéből és a munkából származó jövedelmek megoszlása a tagállamokban. Vélemény az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság számára ECO/410 <http://www.liganet.hu/news/9727/eesc-2016-05712-00-00-ac-tra-hu.pdf>
- SZÉCSI JUDIT (2014): Az idősödő munkavállalók helyzete a munkaerőpiacon. Esély: társadalom- és szociálpolitikai folyóirat, 25 (2), 113-128. http://www.esely.org/kiadvanyok/2014_2/szecsi.pdf
- VASTAGH ZOLTÁN (2017): Társadalmi struktúra és állami redisztribúció. Politikatörténeti Alapítvány Társadalomtudományi Műhelyében készült. Napvilág Kiadó Kft.

Egyéb források

- „Foglalkoztatási Szövetkezés Baranya Felzárkózásáért 2020” TOP-5.1.1-15-BA1-2016-00001 Foglalkoztatási Stratégia és Akcióterv 2017 <https://www.baranyapaktum.hu/dokumentum/7>
- Tolna Megyei Foglalkoztatási Stratégia 2017-2021 TOP-5.1.1-15 TL1-2016-00001 Foglalkoztatási stratégia elkészítése és annak megvalósítását szolgáló kutatás, elemzés, felmérés elkészítésének szolgáltatásai

http://www.tolnamegye.hu/adatszolgaltatas/2016_2021_paktum/Foglalkoztatas_Strategia.pdf

JELENTÉS a TÁMOP-5.4.1-12 „Szociális szolgáltatások modernizációja” elnevezésű kiemelt projekt keretében megvalósult kutatások eredményeiről.

<http://docplayer.hu/1750287-Jelentes-a-tamop-5-4-1-12-szocialis-szolgaltatasok-modernizacioja-elnevezesu-kiemelt-projekt-kereteben-megvalosult-kutatasok-eredmenyeirol.html>

KSH (2009): Szociális szolgáltatások. Statisztikai tükör 3 évf. (189) Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

<https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/jel/jel30910.pdf>

KSH (2011): 2011. évi Népszámlálás. Nemzetiségi adatok. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. http://www.ksh.hu/nepszamlalas/területi_adatok

Települési Önkormányzatok Országos Szövetsége (TÖOSZ)(2018): Magyar Falvak Program javaslatok, Budapest. [http://xn--tosz-5qa.hu/uploads/hirek%20dokumentumai/modern_falvak_program_t%C3%B66sz_v1%202%20\(2\).pdf](http://xn--tosz-5qa.hu/uploads/hirek%20dokumentumai/modern_falvak_program_t%C3%B66sz_v1%202%20(2).pdf)

TÁMOP 5.4.1-08. Szociális szolgáltatások modernizációja. http://ncsszi.hu/lezarult-uni-os-projektek/tamop-5_4_1-08_-szocialis-szolgaltatasok-modernizacioja

NEW METHOD TO INVESTIGATE THE REGIONAL CHARACTERISTICS OF SOCIAL INEQUALITIES IN THE SOUTHERN TRANSDANUBIAN REGION OF HUNGARY

Hoványi Gábor – Tésits Róbert – Alpek B. Levente

The purpose of this study is to measure the structural and territorial characteristics of social inequalities among people, primarily those under the age of 18 and over the age of 50 by developing a superscript (rDSS index). The territorial framework of the study is the Southern Transdanubian Region of Hungary, within which social service needs of the affected population are mapped out as well as the factors influencing it. The methodological basis of the investigation is constituted by secondary data of the Hungarian Central Statistical Office. Four indicator groups were defined from the variables that formed the index: family background, economic activity and demography, educational attainment and housing conditions. The index helped to identify, among other things, prosperous, intermediate and disadvantaged settlements. The latter are mainly small villages where, due to poor infrastructure, people have limited access to services that are available in cities and few social service organizations are established. In South Transdanubia, such types of settlements are the segregated, predominantly small border villages, the small settlements of Hegyhát and Zselic areas as well as the disadvantaged settlements of Outer- and Inner-Somogy areas and Hegyhát in Tolna County. The assessment of the outlined territorial pattern thus makes it possible to create complex support systems, contributing to the improvement of the situation of the investigated target groups.

Keywords: social services, children, elderly, disadvantaged regions, social requirements

A KAPITALIZMUSRÓL VALÓ GONDOLKODÁS JELLEMZŐI NAPJAINKBAN

Varga Lilla

Bevezetés

Az utóbbi öt évben megszorodott a kapitalizmussal foglalkozó írások, tanulmányok száma. Ennek oka főképp persze az, hogy a kapitalizmus időszakában élünk, de a rendszer fenntarthatóságának kérdése, a különböző negatív jelenségekkel való összepárosítása a kapitalizmusnak, sőt, maga a fogalom használatának megkérdőjelezése is bekerült e téma kiterjedési körébe, így azt mondhatjuk: a cikkek témájukat tekintve széles spektrumon mozognak, alapvetően azonban megkérdőjelező, kritikus hangnemben íródtak. Tanulmányom célja az, hogy néhány publikáció beidézésével bemutassam az utóbbi öt évben megjelent írások közül a kapitalizmusról való gondolkodás egyes aspektusait, rávilágítva arra, hogy a kapitalizmus kritikája napjainkban létező és központi jelenséggé vált. Céлом továbbá az, hogy a feldolgozott írásokat tételesen felsorolva ismertessem a témáról való jelenlegi közgondolkodás néhány lehetséges irányát, ezzel próbálva egységesíteni az egyébként sokoldalúnak, színesnek, ámde épp ezen tulajdonságok miatt általam rendezetlennek és átláthatatlannak tartott publikációk halmazát. (Az utóbbi kijelentéssel nem negatív véleménynyilvánítás volt a céloom, hanem az arra való utalás, hogy a téma közkelettsége miatt rengeteg anyag áll rendelkezésre, amelyek száma az aktualitás miatt csak bővülni fog majd: ez pedig inkább pozitívnak nevezhető az információáramlás szempontjából). A szó szoros értelmében vett „eredményt” éppen ezért nem ígérhetek, csupán egy összegző, rendszerező jellegű gyűjtést, ami azonban hasznos lehet a terület feltérképezése végett.

Kulcsszavak: kapitalizmus, fogalommeghatározás

A kapitalizmus, mint fogalom

A legérdekesebb talán azzal kezdeni, hogy mi az a 'kapitalizmus', azaz: hogy mit értettek alatta, hogyan használták ezt a fogalmat az emberek régen, s milyen értelemben beszélhetünk róla most. A fogalom ugyanis nem állandó jellegű, az évek során folyamatosan változott, illetve kibővült a jelentésköre. Werner Sorbart, egy jelentős német nemzetgazdaságtanúdos 1922-ben tartott előadása során alapvetően a gazdaság témakörébe tartozó fogalomként használta a fogalmat, a szocializmussal szembeállítva azt. „Kapitalista módon gazdálkodni, ami elsősorban a szellemét illeti, azt jelenti, hogy nyereségre törekvés szempontjából, a kereseti elvuralma alatt gazdálkodni. Kapitalista módon gazdálkodni nem azt jelenti, tárgyjavakat hozni létre, hanem azt jelenti, árukat, csereértékeket hozni létre, még pedig nem valamely természetes szükséglet fedezése, hanem nyereség szerzése céljából. Nagy tévedés azt hinni, hogy a kapitalista gazdálkodásban azért csinálnak cipőt, hogy hordják. (Derűltég.) A kapitalista gazdálkodásban azért csinálnak cipőt, hogy pénzt keressenek általa, s a kapitalista világban minden ezért a célért s csakis ezért a célért készül. (Derűltég.)” [Sombart 1922, 9. o.]. Azonban már Sorbart is felismeri, hogy a kapitalizmus és a szocializmus túlmutat a gazdaság szűkebb körein: „a két gazdálkodási rendszer ellentéte mögött ugyanis egy mélyebb, egy másik ellentét van:

két világnézet ellentéte vagy — ha egy kissé szűkebben akarom magamat kifejezni — két elvileg különböző felfogás a társadalom alakulásáról általában, arról a módról, amint az embereknek társadalmi életüket be kell rendezniük, nemcsak ami a gazdasági intézkedéseket illeti, hanem ami a társadalom egész struktúrájára vonatkozik.” [Sombart 1922,13. o.]. A német tudós a kapitalizmus központi elveként a hatalmi elvet nevezi meg, az „erősebb elvét”, melynek lényege, hogy a természet törvényei szerint az „győz a versenyben”, aki erősebb. Ezt az alapvetően marxista fogalom meghatározást használta Max Weber is, aki nagymértékben hozzájárult a fogalom elterjesztéséhez. Ezt a megállapítást már Szalai Miklós teszi meg, aki a továbbiakban ismertetni kívánt cikk magyarra fordítója. A cikkben Jürgen Kocka végigköveti a kapitalizmus fogalmának változásait napjainkig, ami a téma szempontjából érdekes olvasmány lehet. A kutató a kapitalizmus fogalomtörténetének egyik kulcsmozzanataként látja a 2008-as évet, amikor is „recesszió” következett be. „A recesszió oda vezetett, hogy újból megkérdőjeleződött a tőkés piacok önszabályozó képességébe vetett hit, s új, a piacok újraszabályozására irányuló javaslatok bukkantak fel – ám egyszersmind újrakezdődött a tudományos érdeklődés is a „kapitalizmus” terminus iránt.” [Kocka 2017]. A fogalmak szétartását észrevéve, maga is igyekszik körülhatárolni a kifejezést, működő definíciót létrehozni, amelyet javaslata szerint „modellként”, „ideáltípusként” kell fölfognunk, tudva, hogy az nem felelhet meg teljes mértékben a történelmi valóságnak. Mindezek után kérdés, hogy ha ennyire nehezen körvonalazható fogalomról beszélhetünk a fogalom kapcsán, akkor tulajdonképpen mit is jelent az, hogy a kapitalizmus korszakában élünk, vagyis ki mit ért alatta? Az írás tanulsága véleményem szerintem éppen abban áll, hogy rámutat, egy egységes definíció elengedhetetlen ahhoz, hogy bizonyos jelenségekről érdemben kommunikálhassunk, illetve fontos tisztázni, az adott kontextusban milyen értelemben használjuk a fogalmat.

A szó történeti kontextusával azonban itt nem foglalkozunk tovább, hiszen erről – az előbb említett mellett – számtalan áttekintő jellegű írás született (Szalai Miklós például több szöveget is lefordított a témával kapcsolatban). Az eddigiekből viszont azt hiszem, kiderülhetett, hogy koránt sincs olyan egyszerű dolgunk, ha a fogalom tisztázására törekszünk, hiszen a szó jelentése a történetiségbe ágyazva egyre árnyalódik, különböző jelentésrétegek rakódnak rá. S most vizsgáljuk meg, napjainkban milyen területek karolták föl a témát, hiszen ezzel is rálátást nyerhetünk, milyen sokféle területbe begyűrűzött a kapitalizmusról való beszéd.

A kapitalizmusról való beszéd néhány aspektusa

Filmvilág, kultúra

„Healthcare professional (egészségügyi szakértő) – így definiálja magát az a hivatalnok, aki előre kidolgozott kérdőív alapján az orvos helyett a főhős munkára való alkalmasságát méri fel és dönti el a film legelső, főcím alatt hallgatható jelenetében. A megnevezés mindent elárul arról a társadalmi és gazdaság berendezkedéséről, amely az Egyesült Királyságban (és egyre több helyen) a közszolgáltatások privatizálásához, a menedzserközpontú szemlélethez és a hatékonyság mindenek felett való fetiszizálásához – és mindezeket keresztül a társadalom szétzilálásához vezetett.” [Gyenge 2017]. Ezekkel a szavakkal kezdődik Gyenge Zsolt *A halál oka: kapitalizmus* című filmkritikája, amelyben az *Én, Daniel Blake* című, 2016-ban megjelent filmet elemzi. A filmben egy ember viszontagságain keresztül pillanthatunk rá a kapitalizmus működésére. A film egyik rendezője, Ken

Loach szerint „nem az emberekkel van baj, hanem a rendszerrel, amely még a jóindulatú munkatársat sem engedi segíteni. Abban a rendszerben, amelyben a kapitalizmus profitorientált szemlélete még a közszolgáltatások világát is eluralja, senkinek nincs esélye, akinek az állapota vagy munkahelyének az iparága egy pillanatra is meginog, vagy aki születésének ideje vagy helye miatt lemarad a legtrendibb fejlesztések használatában.” [Gyenge 2017]. Vagyis a film kapitalizmus fő fogyatékoságaként azt a kiszolgáltatottságot látja, amit az az emberekre jelent. A negatív karakterjegyek közül kiemelésre kerül továbbá az a személytelenség, amely alapvetően hozzátartozik a kapitalizmus világához, hiszen a nagy cégek hálózatában az egyes személyek identitása elenyészik, az ember pótolhatóvá, kicserélhetővé válik. Mindez a társadalmi viszonyokra nézve súlyos problémát jelenthet, a társas viszonyok ellaposodásához, megglazulásához vezet, a kapcsolatok hiánya pedig csak fokozza az ember kiszolgáltatottságát (ördögi kör).

A filmben – és a kritikában – is helyet kap egy másik aspektus, a generációk kérdése az új világ berendezkedése kapcsán, amely szintén fontos és érzékeny téma napjainkban. Nem mintha eddig nem lett volna ott a szakadék a mindenkori régi és új generációk között, de talán nem véletlen, hogy mostanság központi kérdéssé vált ezen generációk közötti kapcsolat, főképp negatív viszonylatban: például a meg nem értésre, feszültségekre való tekintettel. A filmben kitüntetett figyelmet kap az a bizonyos új, médián felnevelkedett generáció, amelyet találó szavakkal ír le az interjú. „Loach azonban nem csak a rendszert, az uralkodó osztályt, a nagytőkéseket állítja pellengérré, hanem azt a fiatal, magát liberálisnak, kozmopolitának és akár szociálisan érzékenynek valló, airbnb-t és ubert éltető magasan képzett középosztályt is, ami úgy gondolja, az ideális világ az, ahol mindent el lehet intézni a Starbucks-ban ülve egy Macbook-ról. Bár szinte meg sem jelenik, erről a generációról és rétegről is szól ez a film, amelyik magától értetődőnek veszi az okostelefont, a szinkronizált dropbox felhőt és az instagram-fiókot, és amelyik úgy gondolja, végleg és önhibájából maradt le a korszellemtől az, aki nem tudja ezeket anyanyelvi szinten kezelni. Pontosan ez a magát toleránsnak és felvilágosultnak gondoló, jól képzett réteg az, amelyik a kreatív ipar és az önmegvalósítás búvászavai mögé bújva feledkezett el a környező világról, és döbbsen meg teljesen a Brexit vagy a Trump győzelmeiket látva.” [Gyenge 2017]. Ez a réteg jelenik meg egyébként José Ortega y Gasset *A tömegek lázadása* című könyvében, amely jellegéről már egy, a könyvről írott rövid ismertetésben is olvashatunk: „Ortega szerint 'Európa erkölcs nélkül maradt', mert a tömegember vette át az uralmat, amely 'semmilyen erkölcsnek nem akarja alávetni magát'. A fogyasztói társadalom első víziója ez, amelyben a 'tömeg a kultúra, a civilizáció alkotta helyet foglalja el'. A 20. századi Európa – vallja a spanyol filozófus radikálisan arisztokrata történelemszemlélettel – a régi, az értékekre építő liberális demokrácia helyett a tömegek hiperdemokráciája lett, benne jövőkép nélküli, a technika barbár imádatát, használatát célzó, ám a lényegi tudást, az alkotó értékeket nem ismerő társadalmak jelentek meg.” [Legeza].

Érdekes, hogy miközben a fogyasztói társadalom koráról beszélünk, ahol az információk áradása már-már nyomasztóan túlzó méreteket öltött, aközben mégis tájékozatlanságról, szűkkörűségről beszél a film a fiatal generáció kapcsán. Elgondolkodhatunk azon (a film célja talán éppen ez az elgondolkodtatás), hogy a kapitalizmus célja vajon nem éppen az-e, hogy minél több és lehetőleg egymással ellentétes információk kibocsátása révén elérje azt, hogy képtelenek legyünk az információk között érdemben válogatni, s végül mégiscsak úgy gondolkodjunk (ebből fakadóan pedig úgy cselekedjünk), ahogyan azt a rendszer elvárja tőlünk. Ezzel a továbbvitt gondolatmenettel valójában persze nem összeesküvés-elméletek gyártása a

céлом (hiszen ez is csak egy lenne azok közül a számtalan elmélet közül, amelyek közül céljainknak és érzületeinknek megfelelően nyugodtan válogathatunk manapság); sokkal inkább arra szeretnék rámutatni, hogy a kapitalizmus társadalomra – és ezáltal az egyes emberekre – gyakorolt hatása egyáltalán nem elhanyagolható; így a kapitalizmus kapcsán egy társadalmi kontextusra, beágyazottságra is gondolnunk kell.

A filmuniverzumon belül maradván ismertetnék egy másik cikket is, amely a hollywoodi filmekben belül mutatja be a kapitalizmus és a fogyasztói társadalom kritikáját. A bevezetőben Benke egy szerzőpárost említ. „Adorno és Horkheimer szerint a tömegtársadalmakban a szabvány fogalma a meghatározó. A fogyasztók számára teremtett, szükségesnek beállított árucikkek pontosan megtervezett, egységesített, sematikus termékek, melyek leképezik a kultúrípárt fenntartók társadalomról alkotott, szabványosított emberképét. A szerzők a művészetek válságáról beszélnek, minthogy a kultúrípárt a műalkotást is árucikké redukálja, így az operett, a rádió és a filmipar is a szabványalapú, kiszámított, jól bejárattott sablonok szerint működő kultúra része.” [Benke 2015, 6. o.]. A szerzők „kultúra” alatt itt ugyan főleg a filmkultúrát értik, hiszen ezen tárgykörön belül mozog az írás, de nem árt kihangsúlyozni, hogy a műalkotások árucikké redukálása szinte minden kulturális jellegű területen belül megtalálható, leegyszerűsítve (hiszen mindnyájan ismerjük ezt a napjainkra közhellyé váló igazságot): ma már mindent el lehet adni. A szabványosítás pedig megint csak arra mutat rá, hogy a forgalmazók célja és érdeke egy homogén, egységesített társadalom létrehozása, ugyanis egy egységes ízlés esetén több ugyanolyan termék eladhatóvá válik. Valószínűleg szabvány tekintetében itt nem a forma-, szín stb. gazdagság vetendő el, azt igazán nem állíthatjuk, hogy ne bővelkedne az árupiac minden funkciót nélkülöző, de „különleges”, „egyedi” alkotásokban. De a multifunkcionális árucikkek, és a „trendi” termékek hipnózisra létező jelenség, a csavar éppen abban áll, hogy ez a trendiség változik szinte napról napra, óráról órára, a termékek idő- és értékállása válik pillanatnyi jellegűvé. A filmek, könyvek világán belül pedig éppen azáltal lesz valami sikeres, hogy felismeri a pillanatnyi közhangulatot, hogy nem eredeti, érdekes, megfajtott akar lenni, hanem bevált, megjósolható, közérthető, s lehetőleg már eleve sikertermékekhez kötődő (feltételezve a sikert követő sikert): „A filmszakma emberei bizalmatlanul tekintenek minden kéziratra, amelynek nem egy bestseller szolgál már megnyugtató alappal.” [Benke 2015, 6. o.]. Benke állítása azonban az, hogy azok a hollywoodi filmek, amelyek a kapitalizmusra vonatkozó kritikát is tartalmaznak, éppen ezeknek a sablonoknak a kiforgatásával teszik meg ezt, egyfajta parodisztikus jelleget kölcsönözve a filmeknek. Benke ezek után Marx elgondolását igyekszik a kapitalizmus kizsákmányoló jellegével kapcsolatban, majd Adorno-t, Horkheimert, Marcuse-t és Altussert említi meg, e tézisek huszadik századi (finomított módon történő) továbbvivőjeként: „kiindulási alapjuk, hogy a termelésben résztvevőket az apparátus és képviselői fals valóságképpel (ideológiákkal) tartják kordában. Az embert szabványosítják, egydimenzióssá degradálják, hamis szükségleteket kreálnak számukra, és ezeket szabványosított termékekkel elégítik ki. Miként Adorno és Horkheimer fogalmaz, az egyéniség eltűnik a művészetből, mint árucikkéből, és a fogyasztóból is, akit a hatalom, a kultúrípárt a szórakoztatás, mint hamis illúzióvilág megteremtése révén kontrollál, és győz meg arról, hogy folytassa addigi életét, és ne lázadjon.” [Benke 2015, 9. o.]. Érdekes, de ezen véleményem által a kultúra terjesztése, visszafogása kapcsán is érzékelhetjük a körszerűséget, amennyiben az átadott információk olyan világgépet oltanak bele az emberekbe, amelyek éppen ezen információk érvényességét, szavahihetőségét hirdetik. A hamis kép fenntartása

érdekében az esetlegesen jelentkező kritikát pedig a hatalom igyekszik – különböző eszközökkel – ellehetetleníteni: „A lenyűgöző technikai teljesítmények és az emelkedő életszínvonal mögött túltermelés, pazarlás és fals szükségletek teremtése húzódik meg. A technikai fejlődésre alapozó hatalom az ellenállást és rendszerkritikát úgy bénítja meg, hogy irracionálisnak bélyegzi az ellene támadókat.” [Benke 2015, 10. o.]

A publikáció ugyan nem mond áttörő újdonságokat, de bemutatja a kapitalizmusnak a kultúrával való alapvető kapcsolatát, érdekeit, és azt a törekvését, hogy az nemcsak a kultúra világát, de a kultúrán keresztül az emberek minél nagyobb részének gondolkodásmódját, világlátását is uralma alá hajtja.

Mentális betegségek

„Az Egyesült Királyságban négyből egy felnőttet diagnosztizáltak valamilyen mentális betegséggel, és négymillió ember szed antidepresszánsokat” – derül ki Rod Tweedy írásából, aki a továbbiakban a társadalmi meghatározottság szerepét hangsúlyozza az ilyen jellegű betegségek kialakulásában. [Tweedy 2017, 143. o.]. Tweedy egy pszichoterapeuta szavaira hivatkozik, akinek véleménye szerint „a pszichológiai és társadalmi tényezők sokak számára a szenvedés legfontosabb okai közé tartoznak, sőt, egyenesen a fő okok. A szegénység, a relatív egyenlőtlenségek, a fajgyűlölet és a szexizmus által jelentett fenyegetettség, a kataklizma-szerű társadalmi változások, a versenyelvű kultúra: ezek mindegyike növeli a mentális problémák valószínűségét.” [Tweedy 2017, 144. o.]. A politikusok, kormányok és gyógyszeriparok pedig ahelyett, hogy kísérletet tennének ennek orvoslására, inkább eliminálják ezeket a problémákat, és ha végeznek is kutatásokat, „a szorongás környezeti okai helyett a genetikai hátteret vagy fizikai biomarkereket próbálnak azonosítani”. [Tweedy 2017, 144. o.]

A szerző a bevezetés után konkrétan is megnevezi a kapitalizmust, mintegy a problémaforrás gyújtópontjába helyezve azt: „A különböző kommentátorok, amikor a mentális problémákról és rendellenességekről értekeznek, gyakran beszélnek a társadalomról, társadalmi környezetről, csordaszellem jelenségekről és környezeti meghatározottságokról, ám úgy vélem, a fő kiváltó okok tekintetében ennél némileg pontosabbak lehetünk. Alighanem itt az ideje, hogy ebben az összefüggésben a „k-betűs” szóról, azaz a *kapitalizmusról* szóljunk.” [Tweedy 2014, 144. o.]. A tételt, miszerint a kapitalizmus egy mentális betegségeket generáló rendszer, alátámasztja a világméretű neurózis ténye – derül ki a cikkből. A neurózis magasfokú elterjedésének egyik fő okaként az elidegenítést említhetjük meg, amely szintén szorosan összefügg a kapitalizmussal („a termelés egész rendszere elidegenítő jellegű”). A tanulmány reflektál továbbá a vásárlási vágygal kapcsolatos problémákra, olyan állítások beidézésével, mint például: „a kényszeres vásárlás összefügg a depresszióval, a neurózissal és a szétesett kapcsolatokkal. Hatása társadalmilag és az egyénre nézve egyaránt puszító.” [Tweedy 2014, 146. o.], vagy: „a modern társadalmakban az anyagi jólétet gyakran összekeverjük a pszichológiai jól-léttel”. [Tweedy 2014, 147. o.]. Mindezek az állítások a kapitalizmus vágy- és impulzusátformáló jellegét emelik ki, s kapcsolják össze – a tanulmány összefüggésrendszerében – a mentális betegségek kialakulásával. Ezeknek a vágyátformáló erőknél sokféle káros következménye lehet ugyanis az egyénre nézve, gondolunk itt például a vásárlási igények és áruhájaszás megnövekedésére, a vágy káros szenvedélyekre való irányulására, vagy a vágyképzetek elbizonytalanodására (ami tudatos elbizonytalanítás következménye is lehet, például a média, reklámok által). A mentális betegségek kialakulásának egyéb

lehetséges forrásai közé tartozik az egyenlőtlenség tényezője is. Hiszen „a szegényebb háztartásokból jövő gyerekeknél háromszor akkora a mentál-egészségügyi problémák kockázata, mint a gazdagabbaknál.” [Tweedy 2014, 147. o.]

De ezen – jobbra ismert – tényezőkön kívül a cikk megemlíti még a kapitalizmus énfölfogásának káros, alapjaiban hibás voltát, amely szintén a betegségek kialakulásához vezet, amiben véleményem szerint az a megdöbbentő, hogy ez a tényező a rendszert nem működésében, hanem logikájában, ideológiai háttérében kérdőjelezi meg, amennyiben úgy véli, a kapitalizmus az ember alapvető jellemzőinek, biológiai beállítódásának, az ember mint társas lény alapvetésnek mond ellent. „A kapitalizmus, olybá tűnik, egy alapvetően téves, naiv és elavult tizenhetedik századi modellen alapul önmagukról. Ez a rendszer azt akarja elhitetni velünk, hogy elszigetelt, autonóm, egymás iránt közömbös, kompetitív, kontextus nélkül létező lények vagyunk: meglehetősen kíméletlen és környezetünkötől elszakadt entitások. Felmérhetetlen, hogy milyen mértékben károsított és károsít meg minket és gyermekeinket az énnék ez a felfogása.” [Tweedy 2014, 149. o.]

A kapitalizmusba vetett hit elbizonytalanodása

„Világszerte csökken a kapitalizmus támogatottsága? Carlos Newland, a tanulmány írója szerint ez nem egy lényegtelen kérdés, az emberek gondolkodása jelentősen befolyásolhatja az alakítandó törvényeket, irányelveket. Így, közepes és hosszú távon egy antikapitalista tömegkultúra elő tudja mozdítani a piac hatékony működését segítő jogi keretrendszer átalakulását. Ezzel képes befolyásolni a gazdasági növekedést és a jólétet.” [Newland 2018, 87. o.] Kozák Sándor írásából való ez az idézet, amely rámutat arra, hogy a kapitalizmusban való gondolkodás sokak számára már nem egyértelmű, megoszló véleményekről beszélhetünk. Nemrég készült egy felmérés, amely a kapitalizmusról való gondolkodás változásait is megmutatja, ez Newland „Szabadpiac Mentális Indexe”. A felmérés során a különböző országok közötti eltérés is bemutatásra kerül, az erről készült cikk ezzel a tézissel zárul: „Általánosságban elmondható, hogy az erős kapitalista mentalitás egy kedvező intézményi keretrendszerrel egyidejűleg létezik, amit a világ leggazdagabb országai – például az Egyesült Államok, Németország és Japán – jól szemléltetnek” [Newland 2018, 91. o.]. Tehát a rendszerről való gondolkodásba vetett hit függ attól is, hogy az intézményi keretek mennyiben működőképesek, milyen mértékben tudnak stabilitást nyújtani az egyén számára. Az antikapitalista szemléletmódnak különböző okai lehetnek, a szöveg erről is beszél: „Az elemzés néhány külön példával folytatódik, olyan országokkal, melyekben a kapitalizmus kedvező 1990-es megítélése katasztrófális mértékben csökkent. Ilyen Argentína, ahol a 40-es évektől folyó állami beavatkozások kezdetben egy szabadpiaci mentalitást hoztak létre, de Carlos Menem elnök privatizációs hulláma alatt kialakult adósság és gazdasági visszaesés a közvéleményt elenségesse tette a kapitalizmussal szemben. Ezt Nestor és Cristina Kirchner elnök és populisták gazdaságpolitikájuk kihasználta. Oroszországban a kommunizmus összeomlása egy új, szabad gazdaságba vetett hitet alakított ki. Ezt a lelkesedést azonban Borisz Jelcin elnök liberalizációs politikája után kialakult „haveri” kapitalizmus csökkentette”. [Newland 2018, 91. o.]. A cikkből talán levonhatjuk azt a tanulságot, amely eleve témánk kiindulópontját adta, miszerint a kapitalizmusról való gondolkodások eltérő irányba mutatnak, s az idő előrehaladtával egyre változatosabbak. Valamint, amire az írás is rávilágít, a kapitalizmus értékelése országonként, területenként eltérő tendenciát mutathat, amihez a területen élők helyzete, jóléte, az intézményekbe vetett hite is hozzájárul.

Egy másik, a kapitalizmus fenntarthatóságáról elmélkedő cikk a gazdasági versenyképességet, „szárnyalást” állítja szembe az emberek táplálkozásával, az élelmiszeripari cikkek eloszlásának egyenlőtlenségével, amely összehasonlítás arra a problémára mutat rá, hogy míg a gazdaság – a kapitalista világban – viszonylag jól teljesít, elegendő élelmiszer előállítását biztosítja, addig az egyenlőtlen eloszlás és a minőség alacsony szintje miatt az élelmiszer, táplálkozás kérdése az emberek számára mégis hiányként, problémaforrásként jelenik meg. „Az elmúlt száz évben a gazdaság kiválóan teljesített, benne a mezőgazdaság is minden várakozást felülmúlt, hiszen képes volna ellátni élelmiszerrel akár hét, sőt kilencmilliárd embert is, ha az elosztási viszonyok ezt támogatnák, és ha nem menne tönkre a megtermelt élelmiszer több mint harmada. Nincs vitánk tehát abban, hogy képes volna, és talán abban sem, hogy mégsem képes, hiszen az éhhalál máig létező tömegjelenség. A mai világgazdaság képes volna ellátni olcsó élelmiszerrel a szegénység határán élőket is, de még a középosztálybelieket sem látja el egészséges élelmiszerrel. A kukoricán nevelt szarvasmarha húsa sem olcsó, de még megfizethető a világ gazdagabbik felén élő szegényebbek egy része számára is. A kockázatot többek között a kukorica növényvédelemből származó szermaradványok és a nagyüzemi állattartással együtt járó gyógyszermaradványok jelentik. A tejhozamok fokozásának, magyarul az olcsó tejnek is ára van, nevezetesen egészségügyi kockázatokkal jár együtt a termelése. Sokunk szerint a hatékony, „versenyképes” mezőgazdaság és az elosztási viszonyok kudarcra egy töről fakad.” [Kerekes 2016, 70. o.]. A bizalomvesztés, mint a kapitalizmusról való gondolkodásba vetett hit megingásának legfőbb oka, itt is megjelenik: „Az utóbbi húsz év talán legjellemzőbb problémája a bizalomvesztés. Az emberek nem hisznek az intézményekben, nem hisznek már a tudósokban sem, de még kevésbé hisznek a vállalatvezetőknek és még annál is kevésbé a politikusoknak. Mindez jól követhető az úgynevezett Edelman-féle Trust Barometer (bizalmi barométer) éves jelentéseiben. Sok oka van a bizalomvesztésnek, az egyik ok az egyre növekvő társadalmi differenciálódás. Nő a különbség a szegény és a gazdag országok között, de nő a különbség egy adott országon belül a gazdagok és szegények között is. Már nem a felső 10% gazdagságáról beszélünk, inkább csak a felső 0,1% gazdagságáról [Atkinson – Piketty – Saez 2009].” [Kerekes 2016, 71. o.].

Összegzés

Azt hiszem, ha tökéletesen nem is, de némiképp sikerült körbejárjunk a kapitalizmus fogalmát, s az arról való gondolkodás főbb rétegeit. Fontos tudni, hogy az áttekintés a teljesség igénye nélkül készült, mindez tehát nem jelenti azt, hogy ezek után pontos, körülhatárolható képünk lesz a kapitalizmusról, mint jelenségről, hiszen – ha több nem is –, az írásból annyi talán kiderül, hogy a téma kapcsán sokféle, néha teljesen eltérő vélemények párbeszédéről, különböző – létező – jelenségek vizsgálatáról beszélhetünk. A vizsgálódás tárgya pedig éppen azért különleges, mert nem tárgyyszerű, nem jellemzi statikusság, körülhatárolhatóság. Sokkal inkább egy olyan, folyton változó és alakuló entitás jellegét ölti, amely végtelen számú téma bekebelezésére alkalmas, tehát nem tekinthető lezártnak: így azonban lehetőséget nyújt arra, hogy további vizsgálódások izgalmas célpontja legyen. Lezárásképp a téma jellegére való tekintettel ezért a fentebb elmondottak rövid összegzését javaslom, már csak azért is, hogy így átfogóbb képet kapjunk a felvázolt területekről.

Az írás elején a kapitalizmus fogalmáról beszéltem, ezen belül is az arról vallott marxista szemléletmódot említve, amelynek főbb képviselői közé tartozott Max Weber

és Wernert Sorbart. Ezen felfogás központi elemnek tartja a hatalmi elvet, melynek lényege, hogy az erősebb győz a versenyben a természet törvényei szerint. A fogalom alakulásában a 2008-as év fordulópontot jelentett, ekkor következett be az a recesszió, amely odáig vezetett, hogy a tőkés piacok önszabályozó képességébe vetett hit megrendült. Jürgen Kocka szerint pedig, aki a kapitalizmus létező definícióját igyekezett megalkotni, a kapitalizmust alapvetően modellként, ideáltípusként kell fölfognunk, a történelmi valóságnak való teljes megfeleltetés igénye nélkül. A fogalom körüljárása után a kapitalizmusról való gondolkodás különböző területeken való megjelenését igyekeztem bemutatni, kezdve a filmiparral. Gyenge Zsolt filmkritikája és az annak alapjául szolgáló film a társadalom széttzilálását, a kiszolgáltatottságot, és a generációk kérdését vonta be a kapitalizmusról való beszédbe, fontos szempontként említve meg a probléma társadalmi vonatkozásait. Benke a hollywoodi filmekkel kapcsolatban beszél műalkotás és kultúrapiar viszonyáról, melyben ez utóbbi kerekedik fölül, s a szabványosítás, egységesítés problémakörét járja körül, rámutatva arra, hogy a kapitalizmus az emberek gondolkodásmódjára is befolyásoló hatással lehet. Rod Tweedy a kapitalizmusnak a mentális betegségek kialakulásában betöltött szerepéről beszélve egyenesen veszélyesnek tünteti föl ezt a befolyásoló hatást, amely az emberek egészségi állapotára is kihatással lehet. Mindezek után az utolsó témakör a kapitalizmusba vetett hit megingását kívánta illusztrálni, amelyhez az előző tényezők is hozzájáríthatnak. Carlos Newland és az utolsó cikk az intézményekbe vetett hit megrendülésében, a bizalomvesztésben látja a kapitalizmus támogatottságának meggyengülését, amely az elosztási viszonyok kudarcával, és a növekvő társadalmi differenciálódással is összefüggésben lehet.

Felhasznált irodalom:

- Benke Attila (2015): *Film és ideológia: a kapitalizmus és a fogyasztói társadalom kritikája a hollywoodi filmekben*. Filmszemle.
http://epa.oszk.hu/03500/03508/00020/pdf/EPA03508_filmszem_2015_4_006-031.pdf Letöltve: 2018. 12. 08.
- Bianchi, M. (2012): *A Joyful Economist. Scitovsky's Memoirs. History of Economic Thought and Policy*.
http://www.francoangeli.it/Riviste/Scheda_Rivista.aspx?IDarticolo= 46615. Letöltve: 2016. október. 12.
- Gyenge Zsolt (2017): *A halál okai: kapitalizmus - Loach, K.: Én, Daniel Blake (2016)*. Filmvilág.
http://epa.oszk.hu/03000/03028/00013/pdf/EPA03028_filmvilag_2017_01_04-05.pdf Letöltve: 2018. 12. 08.
- Kerekes Sándor (2016): *A szenvedélyek féken tartása, avagy a szocializmus?*. Közgazdaságtan és vallás.
https://iask.hu/wp-content/uploads/2002/07/kerekes_sandor_koegzasag_2016_4-1.pdf?x51955. Letöltve: 2018. 12. 08.
- Legeza Ilona: José Ortega y Gasset *A tömegek lázadása*.
<http://legeza.oszk.hu/sendpage.php?rec=li1614> Letöltve: 2018. 12. 08.
- Newland, Carlos (2018): *Világszerte csökken a kapitalizmus támogatottsága?*. Közgazdaság.
http://kozgazdasagtudomany.uni-corvinus.hu/fileadmin/user_upload/hu/kozgazdasagtudomanyi_kar/files/Koz_gazdasag/XIII_evfolyam_3.szam_2018_szeptember/Newland.pdf. Letöltve: 2018. 12. 08.

- Sombart, Werner (1923): *Kapitalizmus és szocializmus*. A magyar Cobden Szövetség kiadása, Budapest. Letöltve: 2018. 12. 08.
- Szalai Miklós (2017): *A kapitalizmus fogalmának újrafelfedezése*. Eszmélet. <http://confessio.reformatus.hu/v/277/#page2> Letöltve: 2018. 12. 08.
- Tweedy, Rod - Koltai Mihály (2017): *Órült világ: a kapitalizmus és a mentális betegségek terjedése*. Eszmélet. http://epa.oszk.hu/01700/01739/00101/pdf/EPA01739_eszmelet_116_143-150.pdf Letöltve: 2018. 12. 08.

CONTEMPORARY ASPECTS OF THINKING ABOUT CAPITALISM

Lilla Varga

In the past five years, the number of articles and studies dealing with capitalism has increased. Questioning the sustainability of the system, associating capitalism with unfavourable trends, as well as doubts about the use of the term itself have also been included in the scope of this topic. The articles cover a broad range of issues and they are basically negative and critical. The aim of my study is to review some aspects of thinking about capitalism based on publications from the last five years, highlighting the fact that the criticism of capitalism has become a central theme of discussion today. My goal is also to identify contemporary trends in the topic by presenting a number of relevant articles.

At the beginning of the article I elaborate on the concept of capitalism, including the Marxist viewpoint, as well as the development of the concept until 2008, which was a turning point since due to the economic recession the trust in the self-regulating ability of capitalist markets was questioned. After the overview of the concept, I discuss thinking about capitalism in different contexts, through the review of four publications on capitalism and its effects.

On this basis, capitalism can be described as a constantly changing concept that may include numerous topics. Since it is still developing it provides opportunity for further investigations.

Keywords: capitalism, definition

A JOGI NORMA SZEKULARIZÁCIÓJA A RÓMAI JOGTÖRTÉNET VONATKOZÁSÁBAN

Zámbó Károly

Absztrakt

A jogbölcselet egyik alapvető kérdése a jogi, vallási, és erkölcsi norma kapcsolata. A jogi norma az ókori Rómában lett önálló. A pontifexek hatalma alól kikerült jog önálló szekularizált normarend lett. Amikor a birodalom áttért a keresztény vallásra, a magánjog érintetlen maradt. Ezért tudta a keresztény középkor átvenni a római magánjogot, és ezért lehet egy közös európai jogrendnek az alapja a római magánjog. A római közjognak, és a római szakrális jognak a kereszténység felvétele után, de kivált a római birodalom bukása után csak elsősorban jogtörténeti jelentősége volt. A római magánjognak lett olyan jelentősége, amely túlmutat a jogtörténeten. A római magánjogra évszázadok óta úgy lehet tekinteni, mint a jog iskolapéldájára, amelyen keresztül kell megtanulni az egyes jogintézmények természetét, működését, még a „hatályos jog” elsajátítása előtt. Rövid dolgozatomban azt szeretném bemutatni, hogy a vallástól, mint állam-ideológiától való függetlenedése a római magánjognak mennyiben járult hozzá ahhoz, hogy a római magánjog ilyen jelentőségre tehesen szert.

Kulcsszavak: jogbölcselet, jogtörténet, jogi norma, római magánjog,

Bevezetés

A jog, az erkölcs, és a vallás kapcsolata, és egymásra való vonatkozása a jogbölcselet egyik alapkérdése. Napjainkban is aktuális ez a kérdés, hiszen a nyugati társadalmakban egyre hangsúlyosabbá válik különböző kultúrák együttélése. Ennek során olyan emberek kerülnek egymással kapcsolatba, akik alapvetően különböző világnézeti alapokkal rendelkeznek. Világnézet alatt itt azt a vallási, és etikai háttérrel értem, ami az adott ember magatartását alapvetően meghatározza. Ebből a szempontból érdemes megvizsgálni azt a folyamatot, amikor a jog függetlenné vált a vallástól. A vallási és a civil szféra határozott szétválásának folyamatát szoktuk szekularizációnak nevezni. Hozzá szoktuk tenni ehhez, hogy ez a folyamat az európai keresztény kultúrában jelent meg, míg azon kívül ilyen folyamat nem ment végbe. Ugyanakkor azt látjuk, hogy a római jog magánjogi intézményei, melyek a keresztény civilizáció jogi gondolkodásának alapját képezik, a kereszténység megjelenése előtt már kialakultak. A következő rövid dolgozatban azt a kérdést szeretném megvizsgálni, hogy a római jog keresztény recepciójához mennyiben járult hozzá az a körülmény, hogy a római magánjog már a kereszténység felvétele előtt függetlenné vált a római birodalom vallási, ideológiai rendszerétől.

A pontifexek meghatározó szerepe az állam irányításában

Az ókori Róma közjogi irányításában kiemelkedő szerepet töltöttek be a pontifexek. Ennek a papi testületnek volt a feladata az államközi kapcsolatok irányítása. Az így kialakult normacsoport, a *ius fetiale*, jogi és vallási jelleggel egyaránt rendelkezett. (Például: a nemzetközi szerződéseket szakrális esküvel biztosították.) (Hamza,

2002) A jogi norma, a *ius*, a vallási normarenddel, a *fas*-sal szembeni önállósága hosszabb folyamat eredménye. A *ius* nagyon sokáig a *fas* körében érvényesülő fogalom volt. Ennek oka az lehetett: hogy minden normát, amely a társadalomban érvényesült, olyannak tekintettek, mint isteneknek tetsző magatartás. Emögött az a szemlélet lehetett, miszerint az istenek mindent látnak, és tudnak. Tehát az istenek elvárásaihoz kell igazítani a vallási cselekményeket is, de az élet minden más területét is, hiszen az istenek tetszését kiérdemelni az egyéni embernek is, de magának a társadalom egészének is, minden cselekedeteivel összességében kell. Ezért lehetett a római jogban eleinte része a *ius a fas*-nak. A jogi normának tehát nem volt teljes az önállósága, a vallási normán belül képzelték el (Nótári 2011 77. o.). Ezt persze nehéz elképzelni a jog önállósulásának a fényében, hiszen nem kevesebbet jelent ez, minthogy a valláson belül lehetett a jogot értelmezni. A jog egésze, mint ahogy az emberi élet egésze, tartozott az istenek uralma alá. Mind az erkölcsi rend, mind az igazságszolgáltatás rendje, azt a célt tűzte ki az archaikus Rómában, hogy az emberi élet minden szegmensét az istenek elvárásainak megfeleltesse. Ezért igyekeztek az isteneknek tetsző módon meghatározni a törvénykezésre alkalmas napokat, *dies fasti*-nak nevezve (Birher, 2018). Kétségtelen, hogy a később kialakuló jogintézmények alapján ez az állapot nem rekonstruálható. Azonban van a római jognak néhány vonása, ami a jog vallási eredetére egyértelműen utal. Ilyen a szavakhoz való kötöttség, amely bizonyos eljárásokban megnyilvánul szigorú követelményként, mint azok érvényességi feltétele.

1

Ilyen például a *legis actio*s per szigorú szabálya, miszerint, aki annak egyetlen szavát is elvétette, elveszítette a pert (Nótári 2011 370. o.). Ebben a szabályban megnyilvánul a római vallás, és az ősi római jog szövegek központúsága, amely összefüggésben áll a kimondott szó teremtő, és a világot befolyásoló erejébe vetett hittel. Ez mutatkozik meg abban a klasszikus példában, amely idősebb Pliniustól származó elbeszélés alapján maradt fenn, történelmileg kevésbé hiteles, azonban annál jobban illusztrálja a római szakrális jog szavakhoz kötöttségét. Eszerint Metellus pontifex, teljes nevén Lucius Caecilius Metellus Delmatius pontifex maximus szentelte fel a Kr. e. 123 és 104 között *Ops* istennőnek épített templomot. Nehezen forgó nyelve miatt azonban hónapokig kellett gyakorolnia a templomszentelés (*dedicatio*) szövegét, hogy a ceremóniát érvényesen tudja lebonyolítani (uo. 369. o.). A szóhoz kötöttség tehát olyan vonás, amely a jog szakrális eredetére utal.

A jogi norma önállósulásának a mozzanatai közül kétségtelenül az a legjelentősebb, amikor a jogot és a vallást, valamint az erkölcsöt elkezdték egymástól világosan megkülönböztetni. A *jus fas mos* hármassága eleinte ugyanannak a normatív elvárásnak a három vetületét jelentette. Később azonban a *fas* egyre inkább a vallási normát olyan módon jelentette, hogy közjogias értelmet adott a vallási normának. Így alakultak ki a *ius sacrum*, és a *ius pontificium* fogalmi, egyértelműen közjogias jelentéssel. Ezekből alakult ki a császárkor isteni joga, a *ius divinum*. Ehhez tartozott a censor által felügyelt erkölcsi szabályrendszer, a *mos*. A *mos* kifejezés

¹Szmodis Jenő rámutat, hogy a 19. században, a történelmi szemlélet kialakulásával kezdték a kutatók a római jog formáltságát annak szakrális eredetével összefüggésbe hozni. Szmodis Jenő: A jog és a vallás szükségszerű kapcsolatáról, Magyar Szemle, Új folyam XXVII. 9-10. szám https://www.magjarszemle.hu/cikk/a_jog_es_a_vallas_szuksegszeru_kapcsolatarol/ (letöltés:2018.12.10.)

vonatkozott az ősi társadalom komplex normarendjére, a *more maiorum*-ra, valamint jelentett szokásjogot, és jogi értelemmel nem rendelkező szokást is. A *ius fas*, *mos* hármassága tehát úgy volt jelen az archaikus Róma társadalmában, hogy ezek egyszerre alkották a római jogrendet, de egymástól egyre világosabban megkülönböztethető tartalommal. A *ius* jelentette az előíró jellegű jogi normát, a *mos* a leíró jellegű erkölcsi normát, míg a *fas*, a szintén leíró jellegű vallási normát, mint az ősök hagyományát jelentette (Birher 2018). A jogi norma önállósulására mutat az a körülmény is, hogy a három ősi alapelv, amire a jog értelmezése épül; a *honeste vivere* (tisztességesen élni), *alterum non laedere* (más meg nem sérteni), és *suum cuique tribuere* (mindenkinek megadni, ami megilleti) erkölcsi eredetűek, de jogi tartalmat nyertek. Mindezek felett állt, mintegy összefogva a normákat az igazságosság (*iustitia*) alapelve (Birher 2018).

A jogi norma önállóvá válásának, erkölcsőtől, és vallástól való megkülönböztethetőségének folyamatában meghatározó volt az a történelmi folyamat, amely során a pontifexek uralma alól kikerült a jog. A pontifikális jogtudomány időszaka a Kr.e. IV. és III. század fordulójáig tartott. A jog ismerete, és alkalmazása ebben az időszakban egyaránt papi privilégium volt. A jogtudomány zárt jellege a XII. táblás törvény megalkotásával sem szűnt meg: a pontifexek által ismert, és az ő értelmezési jogukba tartozó szokásjog képezte a XII. táblás törvény anyagát. Ezért a XII. táblás törvényt magát is csak a pontifexek értelmezheték. Ez a pontifikális korszak a performák nyilvánossá tételével ért véget. Megjelentek és hozzáférhetővé váltak jogi vélemények, és megkezdődött a nyilvános jogtanítás (Földi-Hamza 2009 85. o.).

Persze fel kell tenni a kérdést: mi váltotta ki ezt a folyamatot? Nevezhetnénk ezt a jog szekularizációjának, még ha modern értelemben nem is tekinthető ez szekularizációnak.² Róma történelmében ekkor érkezett el az a szakasz, ami a társadalom szervezetté válását eredményezte. Szervezetté vált a társadalom, és ezért energiák szabadultak fel a növekedésre, és a terjeszkedésre. Megjelent a közélet, és a közügy, még ha természetesen hozzá kell tennünk, hogy ezt sem a mai értelemben kell elgondolni. A szervezettséggel járó „evolúciós előnyök”, a kommunikáció lehetővé tett egy társadalmi munkamegosztást, lehetővé tette a közösségi tudat, a „mi intencionalitás” kialakulását (Birher 2018). Az így szervezetté váló társadalomban megjelent a tulajdonról való differenciált gondolkodás, hiszen a társadalom viszonylagos fejlettségének az előnyeit az egyén ezen keresztül tudja a legközvetlenebbül érzékelni. A kölcsönösség, és a megbízhatóság jelent meg azáltal, hogy a társadalom közösséggé vált. A kölcsönösség, és a megbízhatóság lettek azok az értékek, amelyek a normaalkalmazás alapját jelentették. A közös intencionalitás megszilárdulása tette lehetővé komplex intézményrendszerek létrejöttét (Birher 2018). Ez a közös intencionalitás volt az alapja a magántulajdon megjelenésének, és a társadalom egésze által megjelenített azon igénynek, hogy tulajdon védelemben részesüljön. Olyan védelemben, ami az egész társadalom, a közösség által elfogadott. Az egyén joga tehát akkor érvényesülhet, ha azt a közösség tiszteletben tartja, és ebben megjelenik egy közösségi érdek: ezt jelentette a kölcsönösség és megbízhatóság (Birher 2018). Ehhez tartozhatott hozzá a jog nyilvánossá válása. A pontifexek szűk köre által zártan kezelt, titkos szabályrendszer, a jog, az egyre

²Nótári Tamás külön fejezetben tárgyalja a római szakrális jogot, és megállapítja, hogy a jog kikerülése a pontifexek uralma alól nem a mai értelemben vett szekularizáció volt. Nem a közgondolkodás, és a világkép lett „világias”, vagy mai értelemben materiális, hanem a társadalom strukturálódott át, azáltal, hogy szervezettebb lett. Nótári Tamás: Római köz- és magánjog, Lectum Kiadó, Budapest, 2011.365-399.

dinamikusabban fejlődő közösség nyilvános ügyévé vált. Ezért került ki a jog a pontifexek uralma alól. A szakrális jog, és a civil jog ekkor vált ketté szervezetenként, hiszen a szakrális jog továbbra is a pontifexek uralma alatt maradt. A vallás, az istenek kultusza megmaradt szoros értelemben vett állam-ideológiának (Nótári 2011, 376. o.). Ezért a közjogi intézményrendszer sokkal többet megőrzött a vallási eredetből, mint a civil szféra joga, a magánjog, melynek legfontosabb alapja a magántulajdon. Talán azért is ment végbe ez a folyamat békésen, mert egyik társadalmi réteg sem érezhette magát „vesztesnek” ebben a folyamatban, még a pontifexek szűk, de az állami élet szempontjából kiemelkedően fontos rétege sem. Az egyes területeknek a saját természetüknek megfelelő kezelése, ma talán úgy mondanánk, egyfajta „specializáció” volt ennek a folyamatnak a lényege (Birher 2018).

A kereszténység felvétele utáni római jog és a vallás

A kereszténység felvétele után, a római jog és a vallás még inkább függetlenné vált egymástól. Addig a római magánjog a római állam-ideológiát jelentő római (pogány) vallással „élt együtt”, egyre függetlenebbé válva tőle. A kereszténység a birodalomban megjelent, de eleinte üldözve volt. Persze, ez az üldözés nem egyenletes volt, hanem időnként alábbhagyott, azután újra fellángolt. Az üldözés szüneteiben tudott a keresztény vallás terjedni, míg végül a milánói ediktum által bevett vallássá lett a birodalomban (Török 1999 57. o.).

A keresztény vallást, mint a birodalom új bevett vallását, az állam-legitimáció szolgálatába állították. A császár, aki a kereszténység felvétele előtt a pontifex maximus címet viselte, a kereszténység felvétele után is igényt tartott arra, hogy mint a birodalom első számú embere, a közügyek irányítójaként az egyház fölött is álljon. A kereszténység felvételével (vagy bevetelével) a birodalom uralkodója egyúttal az egyház feje is akart lenni (Kelemen 2006 21. o.) Ezt azonban a keresztény egyház nem ismerte el, más kérdés, hogy tiltakozni ellene nem mindig volt módja. A vallási és a világi szféra szétválasztása abban a korban ismeretlen volt (Török 1999 66. o.).

A római jog szempontjából a keresztény császárkor legjelentősebb eseménye kétség kívül a iustinianusi kodifikáció. A iustinianusi kodifikáció legjelentősebb része a magánjog. Bár a Digesta, és a Codex Iustiniani egyaránt tartalmazznak közjogi (büntetőjogi, és közigazgatási jogi) rendelkezéseket, a római jog továbbélése szempontjából a magánjog a jelentős (Földi-Hamza 2009 96-97. o.). A iustinianusi jog legjelentősebb része talán éppen azért lehetett a magánjog, mert a vallástól, mint állam-ideológiától való függetlenség ezen a területen tudott a legjobban érvényesülni. Ezért tudták a keresztény korban a magánjogot a kodifikáció által átmenteni, újra rendszerezni, és ezért tudott a kodifikált római magánjog a középkori Európai jogrendszer meghatározója lenni (uo 105. o.). Ilyen jellegű továbbélése például a római szakrális jognak nem volt, nem is lehetett. Legfeljebb áttételesen érvényesülhetett a kereszténység némely rituális szokásában a római antik szakralitás néhány eleme, persze megfelelően átértelmezve (Török 1999 78-79. o.).

A római jog továbbélése a középkorban és az újkorban

A iustinianusi kodifikáció révén jött létre az a kodifikált jogrendszer, ami az alapját jelentette a római jog továbbélésének. Ennek legfontosabb része a Pandekta, más

néven Digesta, amely a jogtudósi jogot tartalmazza. Ezt vették alapul a középkorban a glosszátorok és a kommentátorok, valamint ezen alapult a humanisták által, valamint a „pandekták modern gyakorlata (usus modernus Pandectarum)” képviselői által kidolgozott Ius commune Europeum (általános európai érvényű jog) (Hamza 2007).

A glosszátorok és a kommentátorok munkássága a civiljog szempontjából volt jelentős. A legjelentősebb kommentátor, Bartolus de Saxoferrato, a nemzetközi magánjog, és a kereskedelmi jog megalapítójának tekinthető (Földi-Hamza 2009 109. o.). Látható ebből, hogy ami a római jogból a középkorban, és az újkorban tovább élt, az elsősorban a magánjog. A vallás és a jog kapcsolata azonban még egy sajátos területen megnyilvánult, és ez a kánonjog. A kánonjog, mint a kereszténység sajátos joganyaga kezdetben a zsidó jogon alapult. A római magánjog azonban nagy hatással volt a tételes kánonjog kialakulására (uo 110. o.). Később, az egyházi fórumokon, a kánonjog mellett, mint szubszidiárius jogot kezdték alkalmazni a római (világi) jogot. Ez elindított a XII. századtól egy együttműködést a civil jogászok, és a kánonjogászok között. A kánonjogászoknak nagy szerepe volt olyan fogalmak kidolgozásában, mint például az aequitas, és a bona fides. Ebben a korban a kánonjogot a ius civile mellett a jogrend másik ágának tekintették (uo 111. o.).

A római jog szerepe jelentős a természetjogi tanok kialakulásában. A római jogtudósok azon törekvése, hogy a ius naturale-ból vezessék le a ius civile-t, hatással volt az újkori természetjogra. Azonban mégsem ötvöződik a pandektajog és a természetjog, ami a természetjog közjogias és filozófiai vonásaira vezethető vissza (Hamza 2007 3. o.).

A jelen és a jövő római joga

A római magánjog az újkori kodifikációk által alapja lett a kontinentális Európa polgári (és magánjogi) törvényhozásának. A kodifikációk által az (eredeti értelemben vett) római jog jelentősége csökkent, „hatályát veszített” lett. Ugyanakkor időfeletti jellege, és dogmatikus értéke révén a modern jog művelője számára továbbra is jelentős. Éppen ezért lehet a jogrendszerek közelítésében, és talán egy új, európai közös jog kialakításában alapvető szerepe (uo 7. o.).

Záró gondolat

A fentiek alapján megállapítható, hogy a római magánjog dogmatikus letisztultsága, és „időfelettsége” mellett vallási, és ideológiai semlegessége révén tud egységesítő szereppel bírni a jelenben, és minden bizonnyal a jövőben. Különösen akkor válik jelentőssé a római magánjog szekuláris jellege, ha az európai keresztény kultúrától különböző világnézetű társadalmakkal való érintkezés jogi alapjaként vesszük tekintetbe. A római magánjognak ezért egy globális távlatú közeledésben is alapvető szerepe lehet. Attól kezdve, hogy a magánjog kikerült a pontifexek uralma alól, független lett a vallástól, mint világnézettől, és mint állam-ideológiától egyaránt. (Ez – mint fentebb láttuk - azt jelentette, hogy nem tartalmazott intézményiben releváns elemként vallási elemeket.) Ez a tulajdonsága a római magánjognak, a magánjog mellérendelő struktúrájából adódik. Ebben a mellérendelő struktúrában az államhatalom az egymás irányában fennálló kötelezettségek érvényesítésében játszik szerepet, de maguk a jogviszonyok horizontális, mellérendelő természetűek.

Források

- Birher, Nándor: Ius Fas Mos – Birher Nándor: Ius Fas Mos – Emergence of Norms
https://www.researchgate.net/publication/328274920_Ius_Fas_Mos_Emergence_of_Norms
 (letöltés: 2018.12.14.)
- Földi, András – Hamza, Gábor: A római jog története és intézményei, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2009.
- Hamza, Gábor: A Római Jog a XXI. században, Magyar Jogtudomány, 2007/12,1557. 2. <https://www.matud.iif.hu/07dec/07.html>
 (letöltés:2018.12.14.)
- Hamza, Gábor: Nemzetközi egyezmények az antik Rómában in: Historia történelmi folyóirat 2002/09-10.
<https://www.historia.hu/archivum/2002/tart020910.html>
 (letöltés: 2018.12.09.)
- Kelemen, Miklós: A bizánci államkormányzat vázlatja in.: Rácz Lajos (szerk.): Kormányzás és kodifikáció Tanulmányok az Újkori Európa jogfejlődéséről, ELTE Egyetemes Állam- és Jogtörténet tanszéke, Budapest, 2006.
- Nótári, Tamás: Római köz- és magánjog, Lectum Kiadó, Szeged, 2011.
- Szmodis, Jenő: A jog és a vallás szükségszerű kapcsolatáról, Magyar Szemle, Új folyam XXVII. 9-10. szám
https://www.magjarszemle.hu/cikk/a_jog_es_a_vallas_szuksegszeru_kapcsolatarol
 (letöltés: 2018.12.10.)
- Török, József: Egyetemes Egyháztörténelem, Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1999.

SECULARIZATION OF THE LEGAL NORM IN RELATION TO ROMAN LEGAL HISTORY

Károly Zámbo

One of the fundamental issues of the philosophy of law is the interrelation among the legal, religious, and moral norms. The legal norm became independent in the ancient Rome. Law was released from the pontifices' power and emerged as a separate, secularized system of norms.

Roman private law prevailed after the rise of Christianity and the fall of the Roman Empire. Public law of the ancient Rome was closely related to religion, since religion was also a state ideology. Religious views were of paramount importance in ancient Rome since religion was also the theoretical basis of the stability of the state. Due to the horizontal nature of private law institutions, they were less bound to the state. That is why secularized law, which had become independent from the religion, could emerge from Roman private law.

By now, Roman private law has gained such significance that it goes beyond legal history. For centuries, Roman private law has been considered as a model through which one can learn the nature and functioning of individual legal institutions, prior to studying the legislation in force.

In addition to its dogmatic clarity and "timelessness" it has a unifying role in the present, and certainly in the future, as a result of its religious and ideological neutrality. In particular, the secular nature of Roman private law is even more beneficial when we look at it as the legal basis for getting in contact with societies that have entirely different world view and ideologies as the European Christian culture. Roman private law can therefore play a fundamental role in a global perspective.

In my short essay, I explore how becoming independent from religion as a state ideology enabled Roman private law to gain such significance.

Keywords: philosophy of law, legal history, legal norm, Roman private law

SZOCIÁLIS GAZDASÁG ÉS CIVIL SZEKTOR

Dr. Juhász Gábor

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Társadalmi Kapcsolatok Intézete
Társadalmi Felzárkózás és Szociális Gazdaság Kutatóközpont

Absztrakt

A teljes foglalkoztatás, illetve a „munkaalapú társadalom” már a nyolcvanas években válságba került Európában. A „tökéletlen kapitalizmusnak” titulált gazdasági szisztéma pontosan visszatükrözte a tartós munkanélküliség kialakulásának háttérében álló globalizálódott kapitalista gazdaság működésének negatív sajátosságait. A munkanélküliség ti. a fennálló formális gazdaság egyenes következménye. A problémakörrel foglalkozó kutatók és szakpolitikai döntéshozók felismerték, hogy a munkaerő-piacról kiszorult, marginalizálódó csoportok munkaerő-piaci reintegrációja elengedhetetlen szükséglete a társadalomnak és a gazdaságnak. A szociális gazdaságot képviselő, a Nyugat-európai országok gazdaságaiban az elmúlt évtizedekben egyre nagyobb hangsúllyal szereplő civil, non-profit szerveződések alternatív megoldásokat kínálnak fel az említett problémák kezelésére. Az egyes tevékenységekben való részvételük, bevételeik és foglalkoztatási potenciáljuk, valamint a társadalmi, gazdasági és környezeti értelemben vett fenntarthatóság érdekében tett erőfeszítések egyre jelentősebbnek mondhatók.

Az említett fejleményekhez kapcsolódóan Franciaországban már az 1980-as évek elején megtörtént a szociális gazdaság koncepciójának kormányzati szintű elfogadása azon felismerés alapján, mi szerint a tartós munkanélküliség negatív gazdasági és társadalmi hatásaival szemben alternatív módszerekkel és eszközökkel célszerű védekezni. Az integráció elmélyülésével, 1997-ben Luxemburgban az Európai Foglalkoztatási Csúcs a szociális gazdaságot, mint hatékony foglalkoztatási és szociális koncepciót ismerte el, ami a civil szektor elismerését is jelentette egyben, hiszen a szociális gazdaság szereplői a civil társadalomból kerültek ki és kerülnek ki jelenleg is elsősorban Európában.

Kulcsszavak: „tökéletlen kapitalizmus”, formális gazdaság, marginalizálódó csoportok, tartós munkanélküliség, munkaerő-piaci és társadalmi reintegráció, szociális gazdaság, civil társadalom.

Bevezetés

A fejlett ipari társadalmakat érintő gazdasági válságok elmélyülése, folyamatosan visszatérő jellege, a technikai, műszaki és technológiai modernizáció élő munkaerőt kiszorító hatása, valamint az évtizedek során végbement demográfiai és társadalmi változások együttes hatására kedvezőtlené vált folyamatok következményeivel számolhatunk Európa szerte. Ide sorolható a Nyugat-Európát általánosan érintő előregedő társadalom jelensége, az egyre jelentősebbé váló nemzetközi migráció, valamint a munkaerő-piaci problémákkal is összefüggő társadalmi kirekesztettség. Bizonyos gazdasági tevékenységek még mindig jelentős környezetszennyező hatása mellett a klímaváltozással összefüggésben érzékelhetővé vált a természeti

környezet drasztikus mértékű degradálódása, a biológiai sokféleség rohamos csökkenése, amelyek együttesen új környezeti és gazdálkodási kockázatokat vetettek fel. A sokasodó gondok között felszínre kerültek továbbá az energiaellátás problémái is. Az említett aggasztó jelenségek felhívták a figyelmet arra, hogy a természeti, gazdasági és társadalmi erőforrások hatékonyabb felhasználása során új, a fenntarthatóságnak nagyobb mértékben eleget tevő megoldások kidolgozására és gyakorlati alkalmazására van szükség, mivel a jelenlegi formális gazdaság nem képes a társadalmi és gazdasági, illetve természeti problémák megoldására (Csoba J., 2007).

Gazdasági és társadalmi változások, valamint következményeik Nyugat-Európában

A fejlett gazdaságokban az elmúlt évtizedekben végmenet gazdasági szerkezetváltás a mezőgazdaság és az ipar jelentős mértékű háttérbe szorulását, a szolgáltatások előtérbe kerülését eredményezte Nyugat-Európa szerte, amelynek következményeként tartósan és viszonylag széles körben rekesztődtek ki munkavállalók a munkaerő-piacról. Az egymással összefüggésben zajló gazdasági és társadalmi változások nem csak tartós munkanélküliség kialakulásához vezettek, hanem ehhez kapcsolódó, aggasztó mértékű szociális hátrányok fokozódásához is, amelynek következtében nőtték a vagyoni és jövedelmi különbségek a gazdag és a szegény társadalmi rétegek között. A tartós munkanélküliségtől szenvedők idővel nem csupán a munkavégzésből és az elsődleges jövedelemtermelésből, hanem a társadalmi újratermelésből is kiszorultak. A gyenge munkaerő-piaci pozíciókkal rendelkező egyének és csoportok - tartósan bent ragadva a munkanélküliség csapdájában -, az évek során fokozatosan elveszítették munkavégző képességük nagyobb részét. Munkatapasztalatok és továbbképzés hiányában, a technikai modernizáció előrehaladtával „alulképzetté” váltak: az elvárt technikai, műszaki színvonalhoz képest sem megfelelő képzettséggel, szaktudással, jártassággal, sem elismerhető munkavállalói kultúrával nem rendelkeztek, így munkaerőként már kevésbé kalkuláltak velük a munkaadók (Csoba J., 2007).

Másfelől a tartós munkanélküliek jövedelmeik csökkenése következtében potenciális vásárlóerőként sem jöhettek számításba a gazdaságban, így minimálisra korlátozódott szükséglet kielégítésük szociális problémák, egzisztenciális nehézségek kialakulásához vezetett körökben. A deprivált társadalmi csoportok esetében a fizikai és társadalmi lét újratermelése idővel az európai jóléti rendszerek feladata lett, ami hosszú időn keresztül, komoly költségeket rótt és ró ma is a jóléti államokra.

A problémakörrel foglalkozó kutatók és szakpolitikai döntéshozók felismerték, hogy a munkaerő-piacról kiszorult, marginalizálódó csoportok munkaerő-piaci reintegrációja elengedhetetlen szüksége a társadalomnak és a gazdaságnak: nem lehet könnyelműen lemondani a nehéz élethelyzetbe került egyénekről és csoportokról, sem mint a társadalom, a közösség tagjairól, sem mint fogyasztókról. A témakörben folyt szakmai és tudományos kutatások igazolták, hogy hagyományos eszközökkel nem lehet kezelni a munkaerő-piacon kialakult válsághelyzetet. A munkanélküliség ti. a fennálló formális gazdaság egyenes következménye. A „tökéletlen kapitalizmusnak” titulált gazdasági szisztéma pontosan visszatükrözte a tartós munkanélküliség kialakulásának hátterében álló kapitalista gazdaság működésének negatív sajátosságait. A teljes foglalkoztatás, illetve a „munkaalapú társadalom” már a nyolcvanas években válságba került Európában (Csoba J., 2007).

Ennek a felismerésnek köszönhetően az 1980-as években a munkaerő-piaci integrációt segítő szolgáltatások, speciális programok széles skálájának kialakítása történt meg Nyugat-Európában az említett gazdasági, társadalmi és politikai okok miatt a problémakezelés részeként. A megoldáskeresések során nyilvánvalóvá vált, hogy nem lehet mindenki számára munkát és ez által munkajövedelmet biztosítani, így megfogalmazásra került a munkától független alapjövedelem koncepciója. Ennek hátterében a technikai fejlődéstől és a hozzá kapcsolódó gazdasági növekedéstől várták, hogy olyan volumenben termelődik a nemzeti jövedelem, amelynek újraelosztásával a munkavégzésből tartósan kiszorultak számára is szavatolható a megélhetés (Csoba J., 2007).

Az 1990-es évtized második felében a gazdasági növekedést tartották a foglalkoztatás-bővítés alapvető feltételének (Giarini-Lidtko, 1999, idézi Csoba J., 2007) Nyugat-Európában. Dacára azonban a gazdasági növekedésnek és az említett intézkedéseknek, a foglalkoztatás bővülésére irányuló elvárásoknak megfelelő hatások mégsem váltak érzékelhetővé a gazdaságban, ti. a fennálló, formális gazdaságot jelentő alapvető feltételeken a gazdaságpolitikai döntéshozók nem kívántak lényegesen változtatni. Továbbra is a folyamatos gazdasági növekedés és haszonmaximalizálás maradt a fő cél a gazdaságban, amit akár költségcsökkentéssel, akár keresletnöveléssel, akár új piacok vagy termékek kifejlesztésével igyekeztek elérni. Ennek eredményeként az 1990-es évek végére az Európai Unió országai ugyan 50-70%-kal lettek gazdagabbak, mint korábban voltak, s a gazdaság gyorsabban nőtt, mint a népesség, mégis az unióban 20 millió munkanélkülit, 50 millió szegényt és 5 millió hajléktalan személyt tartottak nyilván az 1990-es évek végén (Beck, 2000, idézi Csoba J., 2007).

A kialakult helyzetben, az említett tények hatására a kereső tevékenységgel kombinált alapjövedelem (kettős gazdaság) gondolata került előtérbe az 1990-es években az Unión belül. Az új megoldástól a munkaerő-piacon gyengébb képességgel jellemezhető egyének és csoportok reintegrációját várták a szegénység szegregációt okozó hatásának visszaszorulása mellett. Kutatók igyekeztek felhívni azonban a figyelmet arra, hogy az említett kombinált elosztási elv azzal a veszéllyel járhat együtt, hogy olyan mértékben kiszélesedhet az alulfizetett munkavállalók köre, hogy a társadalom széles rétegei kerülnek „szegénységi csapdába”, ami által nem csak az életszínvonaluk csökken, hanem társadalmilag is tartósan kirekesztődnek.

Egyes szakértők szerint a teljes foglalkoztatás gazdasági feltételei nem adták a XXI. században. A munkavolumen csökkenését jelzi az a további tényyszerűség is, mi szerint a munkahelyeknek alig 20 %-a kötődik szoros értelemben a javak előállításához (Giarini-Liedke, 1999, idézi Csoba J., 2007). Az említett hagyományos ipari és mezőgazdasági termelő tevékenységek és foglalkoztatási lehetőségek visszaszorulása mellett a 2000-es évekre a technikai innováció, modernizáció következtében a szolgáltatási szektor munkahelyteremtő képessége is korláatosnak tűnt, amit a szektorban végbement jelentősebb létszámleépítések is megerősítettek. A csökkenő munkavolumen mellett megfigyelhetővé vált, hogy a létező munkahelyek egyre szűkülő körét már az 1970-es évek második fele óta fokozatosan bővülő munkaerő-állomány kívánja elfoglalni. Az elmúlt évtizedekben ti. megnőtt a nők munkavállalási hajlandósága, kitolódott a nyugdíjkorhatár, nőtt az általános képzettségi szint, csökkent a munkaidő, amely fejlemények együttesen is szerepet játszottak annak a helyzetnek a kialakulásában, mi szerint a teljes foglalkoztatás Nyugat-Európában pusztá illúzióvá vált.

Az említett fejleményekhez kapcsolódóan Franciaországban már az 1980-as évek elején megtörtént a szociális gazdaság koncepciójának kormányzati szintű elfogadása azon felismerés alapján, mi szerint a tartós munkanélküliség negatív gazdasági és társadalmi hatásaival szemben alternatív módszerekkel és eszközökkel célszerű védekezni. A szociális gazdaság koncepciójának kormányzati szektorban és szakpolitikai berkekben való általános térnyerése következtében az említett Franciaország mellett Belgiumban, Svédországban és az Egyesült Királyságban szociális gazdaságért felelős miniszteri poszt, más európai országokban pedig szakosodott minisztériumok vagy államtitkárságok kerültek kialakításra. 1990-ben az Európai Közösség intézményei – az integrációs folyamatot nehezítő fejlettségbeli különbségek, a strukturális problémák és függőségi viszonyok felszínre kerülésének dacára – hivatalosan is deklarálták a szociális gazdaság fontosságát. Később az integráció elmélyülésével, 1997-ben Luxemburgban az Európai Foglalkoztatási Csúcs a szociális gazdaságot, mint hatékony foglalkoztatási és szociális koncepciót ismerte el, ami a civil szektor elismerését is jelentette egyben, hiszen a szociális gazdaság szereplői a civil társadalomból kerültek ki és kerülnek ki jelenleg is elsősorban (Csoba J., 2007).

A szociális gazdaság

Frey Mária és szerzőtársai (2007), valamint az általuk hivatkozott szerzők alapján azt mondhatjuk, hogy a szociális gazdaság szemben áll a „homo oeconomicus” mítoszával (Ferge, 1991, idézi Frey M., 2007). A szociális gazdaság szereplői ti. a formális gazdaság haszonmaximalizáló alapbeállítódásával szemben számos olyan feladatot vállalnak, amelyek inkább szolgálják a résztvevők társadalmi integrációját és inklúzióját, társadalmi kapcsolatainak erősítését, mintsem a kizárólag gazdasági, pénzügyi értelemben vett haszontermelést, haszonmaximalizálást.

Ha a szociális gazdaság fogalmát definiálni szeretnénk, azt mondhatjuk, hogy a szociális gazdaság az „ökoszociális” modell érvényre jutását képviseli a piacgazdaság feltételrendszerében, amely olyan, mintegy a formális gazdaságot „kiegészítő” gazdasággként működik, amely a harmadik szektorhoz (civil szféra) kötődő gazdasági tevékenységek együtteseként aposztrofálható és tevékenységeivel hozzájárul a gazdasági, társadalmi és környezeti értelemben vett fenntarthatósághoz. A szociális gazdaság formális gazdaságot kiegészítő, a formális gazdasági tevékenységekkel párhuzamosan működő olyan gazdasági tevékenységeket foglal magában, amelyek folyamatosan egyeztetett, közös érdekeken alapuló, hosszú távú együttműködést igényelnek a szereplőktől, s a „nem versenyző”, gyenge képességekkel rendelkező egyéneknek és csoportoknak is megfelelő foglalkoztatási és jövedelemszerzési lehetőséget teremtenek (Frey M, 2007).

A szociális / szolidáris gazdaság célja, hogy a társadalom, illetve a közösség valós fejlődési igényei és szükségletei kielégítése, valamint a gazdasági és társadalmi kohézió és integráció erősítése érdekében olyan, tisztán piaci érdekek alapján nem megvalósuló tevékenységeket szervezzen és kivitelezzen - különösen a munkaerő-piaci és szociális, illetve közösségi és kommunális szolgáltatások terén -, amelyekkel képes jelentős mértékben hozzájárulni az egyének, családok és közösségek életminőségének javulásához, a jólét fokozódásához.

A szociális gazdaság működtetésében a helyi közösségek (helyi társadalmak) nélkülözhetetlen szerepet játszanak, hiszen a közös érdekek egyeztetéséhez, a hosszú távon való célkijelöléshez és a tevékenységek ellátásához a szereplők

tenylegesen együtt kell, hogy működjenek, ennek érdekében folyamatos interakciókban kell egymással lenniük (Frey M., 2007).

A szociális gazdaságban az érték-előállítás elsődleges célja nem a profit termelés, hanem a szükséglet-kielégítés. Ebből kifolyólag a munka a közösség érdekében végzett közösségi tevékenységek része, amely hozzájárul a munkát végző egyén társadalmi integrációjához és egyben szocializációjához (Frey M., 2007).

Szociális gazdaság és civil szektor

A szociális gazdaság facilitátorai a harmadik szektor (civil és nonprofit szektor, szociális gazdaság) szervezetei, amelyek rendkívül jelentős társadalmi, szociális és gazdasági erőt képviselnek világszerte és kulcsszerepet játszanak a szociális és foglalkoztatási politikák és kezdeményezések formálásában és kivitelezésében valamennyi uniós tagállamban is. A harmadik szektor és szervezetei mintegy köztes helyet foglalnak el az állam (állami, költségvetési vagy kormányzati szektor) és a piac (magánpiaci vagy üzleti szektor) között. A harmadik szektor az említett köztes pozíciójában gazdasági és társadalmi / szociális célokat, küldetést és tevékenységeket egyaránt felvállal, amelyekkel a közérdeket és a közjót szolgálja. A harmadik szektorbeli szerveződések alapvető célja nem a szervezeti működés során megtermelt profit elosztása és kivonása, hanem annak újrahasznosítása a civil / nonprofit szervezetek céljainak és tevékenységeik teljesítése érdekében (Frey M., 2007).

A harmadik szektort képviselő civil és nonprofit szervezetek helyi (települési, illetve térségi szintű) feltételrendszerben alkalmazható foglalkoztatási kezdeményezései képesek olyan munka-és jövedelemszerzési lehetőségeket biztosítani elsősorban a munkaerő-piacon gyenge érdekérvényesítő képességgel rendelkező, hátrányos helyzetű csoportok - köztük tartós munkanélküliek számára -, amelyekkel reális esély teremthető a munkaerő-piaci integrációra, illetve reintegrációra.

Az alternatív módon szervezett, tartós foglalkoztatási lehetőségeket felkínáló, differenciált célokkal és tevékenységekkel (munkaerő-piaci és szociális, illetve közösségi szolgáltatások) rendelkező civil és nonprofit szervezetek jelentős szerepet vállalnak a munkaerő-piacon hátrányt szenvedő, nem versenyző vagy gyenge képességekkel jellemezhető egyének és csoportok társadalmi és munkaerő-piaci integrációjában. Természetesen a szociális / szolidáris gazdaság keretei a politikai, társadalmi, szociális, kulturális és jogi feltételektől függve országonként, régióként és időben egyaránt változhatnak.

Westlund és Westerdahl (1997) vezették be az „új szociális gazdaság” fogalmát. Ide részben szervezeteket, részben pedig kezdeményezéseket, projekteket soroltak. A szervezetek közül azokat értették a fogalom alatt, amelyek inkább gazdasági, mint idealisztikus célokat követnek, alkalmazkodva és megőrizve egyben a nonprofit szektor hagyományos értékeit. Így például ide tartoznak szerintük azok a szervezetek, amelyek a helyi társadalomból és gazdaságból származó kötődésekkel és motivációkkal rendelkeznek, demokratikus felépítménnyel és működésmóddal, változatos jogi formációkkal jellemezhetők, azonban nem tartoznak sem az intézményesült termelő- vagy fogyasztási szövetkezetek körébe, sem pedig más önszerveződő gazdasági szereplők közé (Frey M., 2007).

A kezdeményezéseket, projekteket nézve Westlund és Westerdahl szerint az „új szociális gazdaság” projektjeinek alapvetően három funkciót kell teljesíteniük. Egyfelől „védő” funkciót, ami alatt azokat a tevékenységeket értik, amelyeknek célja lehetőleg tartós, vagy időszakos foglalkoztatási lehetőségek biztosítása a munkaerő-

piacon gyenge képességekkel rendelkező, támogatás nélkül elhelyezkedni képtelen egyének számára. Az ide sorolható projektek munkaerő-piaci küldetése tehát a legnehezebben elhelyezhető tartós munkanélküliek munkaerő-piaci és egyben társadalmi integrációja. A szerzők szerint az említett kezdeményezések nem válhatnak önfenntartókká. A másodikként felsorolt funkció a „híd” funkció, amelynek keretében olyan projektek kerülnek kivitelezésre, amelyek a munkanélküliek normál munkaerő-piacra történő (re-)integrációját tűzik ki célként átmeneti foglalkoztatás biztosításával, amit képzéssel, szociális és pszichológiai-, valamint álláskereséshez nyújtott tanácsadás alkalmazásával egészítenek ki. Harmadik funkcióként az „üzleti” funkciót említhetjük. Az üzleti funkciónak eleget tevő projektek különböző javakat (termékeket és / vagy szolgáltatásokat) állítanak elő a piac számára olyan szükségletekre választ adva, amelyek a kezdeti időszakban várhatóan nem vagy csak csekély hasznot hoznak. Az alacsony vagy teljes mértékben hiányzó profitabilitást állami támogatás kompenzálhatja, ezért az ebbe a kategóriába tartozó kezdeményezések mindenképpen külső támogatást, folyamatos vagy legalább a kezdeti fázisra vonatkozó forrásbevonást igényelnek, mégis ezek a projektek állnak a legközelebb a munkaerőpiac fő áramlatához (Frey M., 2007).

A szociális / szolidáris gazdaság tevékenységi területei helyi szükségletek kielégítésére épülő, elsősorban szociális és munkaerő-piaci-, illetve foglalkoztatási célú (alternatív vagy közösségi foglalkoztatás) kezdeményezéseket foglalnak magukban.

A helyben működő szociális / szolidáris, illetve társadalmi vállalkozások, valamint szövetkezetek gazdasági teljesítménye mellett rendkívül jelentős, nélkülözhetetlen értékmegőrző, értékteremtő- és közvetítő, illetve társadalmi integrációs funkciót, szerepet is betöltenek.

Összegezve azt mondhatjuk, hogy a szociális / szolidáris gazdaság szereplői a nyereségtermeléssel, a gazdasági értelemben vett haszonmaximalizálással szemben a társadalmi és gazdasági integrációt és a fenntarthatóságot képviselik tevékenységeik során.

A szociális gazdaságban szereplő szervezetek jellemzői

A szociális / szolidáris gazdaságot céljai, tevékenységei és szereplői tekintetében olyan, elsősorban helyi társadalmi és gazdasági kezdeményezések összességéként szemlélhetjük, amelyek célja a munkaerő-piacon és társadalomban különböző hátrányokat elszenvedő egyének és csoportok munkaerő-piaci és szociális eszközökkel és módszerekkel való támogatása munkaerő-piaci és társadalmi integrációjuk elősegítése érdekében.

A hétköznapi gyakorlatban a szociális / szolidáris gazdaság olyan civil / nonprofit szervezetek tevékenységére épül, amelyek többsége szociális és munkaerő-piaci hátrányokkal küzdő emberek számára kidolgozott szociális és foglalkoztatási projekteket képvisel, amelyek keretében az említett szervezetek munkaerő-piaci szolgáltatásokat nyújtanak és egyben szociális ellátásban is részt vállalnak. Ide sorolhatók azok a nem profitorientált szervezetek és szerveződések is Magyarországon, amelyek nem állandó jelleggel, hanem csak alkalomszerűen menedzselnek foglalkoztatási projekteket, továbbá itt említhetjük a szociális földprogramot megvalósító nonprofit szervezeteket és a kistérségi társulások munkaszervezeteit is.

Szervezeti alapon a szociális / szolidáris gazdasághoz tartoznak általánosan a szövetkezetek (Cooperatives), a kölcsönös biztosítópénztárak (Mutuals), az

egyesületek (Associations) és az alapítványok (Foundations), valamint a szociális vállalkozások (Social Enterprises). Ezen formációk általános jellegzetességei közé tartozik, hogy a szereplők lokális kötődésekkel rendelkeznek és helyi szinten működnek, valamint köztes szerepet játszanak az állami és a piaci szektor között: sokszor a forprofit érdekekkel bíró üzleti szervezetek és az erőforráshiány miatt visszavonuló állami intézmények által kielégítetlenül hagyott helyi igényekre, szükségletekre reagálnak. Mindemellett a szociális / szolidáris gazdaság szereplői élen járnak az új munkahelyek, foglalkoztatási és jövedelemszerzési lehetőségek megteremtésében, a hátrányos helyzetű egyének és csoportok felzárkóztatásában és társadalmi integrációjában. Célcsoportjaik közé tartoznak a tartós munkanélküliek, az elhelyezkedési nehézséggel küzdő pályakezdő fiatalok, a gondozási kötelezettséggel terhelt személyek, az idős és fogyatékossgal élő emberek, a csökkent munkaképességűek, az aluliskolázottak, a nemzetiségi, etnikai kisebbségek tagjai, a nők, illetve a szociális beilleszkedési zavarokkal küzdő személyek. Az ide sorolható szervezetek jelentős mértékű jövedelem generálására is képesek lehetnek, saját autonómiájuk, függetlenségük biztosítása érdekében további közös vonásuk, hogy önfinanszírozásra törekednek. Gazdálkodásuk keretei között a bevételeik között a magánfinanszírozás is bizonyos mértékben megjelenik (Frey M., 2007).

A szociális / szolidáris gazdaság szervezetei különböznek a hagyományos civil szervezetektől. A szociális / szolidáris gazdaság szereplői működésükben a termelő és vállalkozó funkciókat testesítik meg elsősorban, mivel olyan – sokszor új, innovatív – termékek előállítására és / vagy szolgáltatások nyújtására törekednek, amelyekhez – az állami és a piaci szektor távolmaradása miatt – saját maguknak kell forrásokat, erőforrásokat és szervezeti-, illetve működési kereteket biztosítani. Az említett szervezetek munkaerő-piaci és szociális-, illetve közösségi és kommunális szolgáltatások nyújtása közben arra törekednek, hogy célcsoportjaikat aktiválják, dinamizálják és ezáltal szervesen bevonják az általuk szervezett folyamatokba. Tevékenységeik tervezése és ellátása közben igyekeznek szorosan együttműködni a helyi közösségekkel, azok tényleges szükségleteinek kielégítése érdekében. Munkájuk eredményessége, hatékonysága és hatásossága szempontjából kiemelten fontosnak tartják a demokratikus kontrollt, illetve olyan tulajdonosi struktúra kialakításában érdekeltek, amely az összes érdekelt részvételét és az öngazgatást egyaránt biztosítja. A szervezetek vállalkozói arculatát a folyamatos termék-előállítás és szolgáltatásnyújtás, a függetlenségre való törekvés, az autonómia magas foka, a gazdasági kockázatok felvállalása, fizetett munkaerő alkalmazása, valamint a piacorientáció képviseli. Ez utóbbi azt jelenti, hogy a szociális / szolidáris gazdaság szervezetei az általuk megtermelt vagy értékesítésre kínált termékek és szolgáltatások eladásából jutnak bevételekhez közvetlenül a piacon vagy az állami intézményekkel való szerződéses tranzakciók útján (Frey M., 2007).

Ugyanakkor a szociális / szolidáris gazdaság szereplői szociális karakterisztikával is bírnak, amit kifejez az a tény, hogy alulról szerveződő, spontán kezdeményezések élére állnak, amelybe igyekeznek minél nagyobb mértékig bevonni azokat az egyéneket és csoportokat, akiknek az érdekében fellépnek. Ezen szervezetek hatalmi dimenzióban való érvényesülésének alapja a polgári nyilvánosság és a közösségi összefogás, együttműködés, valamint a közjó érdekében vállalt célok és cselekedetek.

A munkahelyi integrációt megvalósító nonprofit vagy szociális vállalkozások

A harmadik szektort érintő változások között számottevővé váltak a szervezetek átalakulásával, az új non-profit szervezetek és tevékenységeik kialakulásával kapcsolatos fejlemények. Az időközben létrejött új típusú non-profit szerveződések differenciáltabb tevékenységek ellátására szerveződtek: egyfelől fontos célkitűzésként és tevékenységként képviselték a hátrányos helyzetű egyének és csoportok munkaerő-piaci integrációjának és reintegrációjának kezelését, másfelől szociális és közösségi-, illetve kommunális szolgáltatások ellátására egyaránt szerveződtek. Fontos felismerésként hatott ti., hogy az említett tevékenységek együtt is gyakorolhatók, mégpedig úgy, hogy a szociális és közösségi-, illetve kommunális szolgáltatások nyújtása egyben lehetőséget biztosít a munkaerő-piaci reintegráció kereteinek, feltételeinek kialakításához, illetve támogatásához is. A szociális szolgáltatások jó része ti. kimondottan alkalmas a munkaerő-piaci és egyéb szempontból hátrányos helyzetű egyének és csoportok munkaerő-piaci integrációjának, reintegrációjának támogatására, miután ezen szolgáltatások nyújtása munkaintenzív, alacsonyabb képzettséggel is ellátható tevékenységeket képvisel elsősorban (Frey M., 2007).

A jó gyakorlatként elterjedt megoldások nyomán egyre több civil és nonprofit szervezet fogott bele Nyugat-Európában olyan szociális szolgáltatások nyújtásába, amelyek munkaerő-piaci integrációs és reintegrációs tevékenységekkel párosultak, s amelyek révén bizonyos társadalmi csoportok számára teljes társadalmi és gazdasági integrációt próbáltak biztosítani. Ezen csoportok közé sorolhatók például a szenvedélybetegek, akik esetében az említett szolgáltatásnyújtás és a munkaerő-piaci integráció nem választható egymástól külön.

Az új nonprofit szervezetek munkaerő-piaci integráció és az azt támogató szociális és közösségi tevékenységek irányába történő jelentősebb mértékű elmozdulása egyben a helyi gazdasági rendszerek fejlesztését is nagymértékben szolgálta. Jó példaként említhetők az ír hitelszövetkezetek, a finn falusi szövetkezetek vagy a brit közösségi vállalkozások, amelyek esetében a szervezetek céljai között megjelent a helyi gazdaságfejlesztés támogatása is (Frey M., 2007).

Összefoglalás

A fejlett gazdaságokban az elmúlt évtizedekben végmenet gazdasági szerkezetváltás a mezőgazdaság és az ipar jelentős mértékű háttérbe szorulását, a szolgáltatások előtérbe kerülését eredményezte Nyugat-Európa szerte, amelynek következményeként tartósan és viszonylag széles körben rekesztődtek ki munkavállalók a munkaerő-piacról. Az egymással összefüggésben zajló gazdasági és társadalmi változások nem csak tartós munkanélküliség kialakulásához vezettek, hanem ehhez kapcsolódó, aggasztó mértékű szociális hátrányok fokozódásához is, amelynek következtében nőttek a vagyoni és jövedelmi különbségek a gazdag és a szegény társadalmi rétegek között.

A csökkenő munkavolumen mellett megfigyelhetővé vált, hogy a létező munkahelyek egyre szűkülő körét már az 1970-es évek második fele óta fokozatosan bővülő munkaerő-állomány kívánja elfoglalni. Az elmúlt évtizedekben ti. megnőtt a nők munkavállalási hajlandósága, kitolódott a nyugdíjkorhatár, nőtt az általános képzettségi szint, csökkent a munkaidő, amely fejlemények együttesen is

szerepet játszottak annak a helyzetnek a kialakulásában, mi szerint a teljes foglalkoztatás Nyugat-Európában pusztá illúzióvá vált.

Az említett fejleményekhez kapcsolódóan Franciaországban már az 1980-as évek elején megtörtént a szociális gazdaság koncepciójának kormányzati szintű elfogadása azon felismerés alapján, mi szerint a tartós munkanélküliség negatív gazdasági és társadalmi hatásaival szemben alternatív módszerekkel és eszközökkel célszerű védekezni.

A szociális / szolidáris gazdaságot céljai, tevékenységei és szereplői tekintetében olyan, elsősorban helyi társadalmi és gazdasági kezdeményezések összességéként szemlélhetjük, amelyek célja a munkaerő-piacon és társadalomban különböző hátrányokat elszenvedő egyének és csoportok munkaerő-piaci és szociális eszközökkel és módszerekkel való támogatása munkaerő-piaci és társadalmi integrációjuk elősegítése érdekében.

A hétköznapi gyakorlatban a szociális / szolidáris gazdaság olyan civil / nonprofit szervezetek tevékenységére épül, amelyek többsége szociális és munkaerő-piaci hátrányokkal küzdő emberek számára kidolgozott szociális és foglalkoztatási projekteket képvisel, amelyek keretében az említett szervezetek munkaerő-piaci szolgáltatásokat nyújtanak és egyben szociális ellátásban is részt vállalnak. A szociális / szolidáris gazdaság szereplői a nyereségtermeléssel, a gazdasági értelemben vett haszonmaximalizálással szemben a társadalmi és gazdasági integrációt és a fenntarthatóságot képviselik tevékenységeik során.

Források

- Beck, U. (1997): *Capitalism without work, Dissent, Winter*
- Bourdieu, P. (1978): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése Gondolat Kiadó, Budapest*
- Castel, R. (1998): *A szociális kérdés alakváltozásai, A Szociálpolitikai Értesítő Könyvtára, Max Weber Alapítvány, Wesley Zsuzsanna Alapítvány, Kávé Kiadó, Budapest*
- Commission of the European Communities. *The 2000-2006 Programming Period: Methodological working papers. Working paper 8.; The Mid Term Evaluation of Structural Fund Interventions*
- Csoba, J. (2000): *A Strukturális Alapok szerepe a gazdasági és szociális kohézióban, In: Az Európai Unió szociális dimenziója. Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest*
- Frey, M. (2007): *A szociális gazdaság fogalma. In: Frey Mária (szerk., 2007): Szociális gazdaság kézikönyv. Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest.*
- Frey, M. (szerk., 2007): *Szociális gazdaság kézikönyv. Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest.*
- Csoba, J. (2007): *A szociális gazdaságot életre hívó folyamatok. In: Frey Mária (szerk., 2007): Szociális gazdaság kézikönyv. Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest.*
- Dahrendorf, R. (1994): *A modern társadalmi konfliktus. Gondolat Kiadó, Budapest, 1994*
- European Commission (1994): *Growth, Competitiveness, Employment, The Challenges and Ways forward into the 21st Century. The White Paper, ECSC-EC-EAEC, Brussels-Luxembourg*
- European Commission (2002): *The new actors of employment. Brussels*

- Evers, A.- Wintersberger, H. (Eds., 1990): Shifts in the Welfare Mis: Their Impact on Work, Social Services and Welfare Policies, Westview
- Ferge, Zs. (1991): Szociálpolitika és társadalom. ELTE Szociológia Intézet Szociálpolitika Tanszéke, T-Twins Kiadói és Tipográfiai Kft, Budapest
- Frey, M. (1997): Nonprofit szervezetek helyi foglalkoztatási kezdeményezései, Vezetéstudomány. 28/5.
- Frey, M. (1999): Munkahelyteremtés a munkaerőpiac fő áramlatán kívül, Munkaügyi Szemle. 43/5.
- Frey, M. (2001): Nonprofit szervezetek a munkaerőpiacon, Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest
- Frey, M. (2004): Az Európai Unió foglalkoztatási stratégiája, In: Munkaerő-piaci Tükör 2004, (szerk.: Fazekas-Varga) MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest
- Giddens, A. (1999): A Harmadik út. Agóra Kiadó, Budapest
- Giarini, P. - Liedtke, P. (1999): Wie wir arbeiten werden, Der neue Bericht an den Club of Roma, Wilhelm Heine Verlag
- Gorz, A. (1991): Und jetzt wohin? Zur Zukunft der Linken in Berlin, Berlin
- Juhász, G. (2006): Társadalmi és munkaerőpiaci érdekek – civil szerepek. Kaposvár: Human Exchange Emberi Erőforrás Fejlesztő és Tanácsadó Alapítvány
- Juhász, G. (2013): The Role and Importance of Social Economy in the Development of Local Community and Economy and Regional Convergence. Humán Innovációs Szemle
- Juhász, G. – Garai, P. (2007): Human Research in the Non-Profit Sector. The role and importance of human resources and organizational development in fostering operational effectiveness of the organizations in order to facilitate social and labour market integration. Pécs: University of Pécs
- Kuti É. (1998): Hívjuk talán nonprofitnak.... Nonprofit kutatócsoport, Budapest
- Kuti É. (2003). Gazdaságfejlesztési célú nonprofit szervezetek, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest
- Polányi, K. (1976): Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet (Budapest, Gondolat Kiadó 1976)
- Szemán, Zs. - Harsányi, L. (1999): Halak és Hálók, Nonprofit Kutatócsoport–MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest
- Westlund, H. - Westerdahl, S. (1997): The Community Based Economy and Employment at Local Level, SCI/SISE, Stockholm
- Westlund, H. - Westerdahl, S. (1997): Contribution of the Social Economy to Local Employment, The Swedish Co-operative Institute and the Institute for Social Economy, Stockholm

SOCIAL ECONOMY AND CIVIL SOCIETY

Dr. Gábor Juhász

Economic restructuring in the developed economies over the past decades has led to the development and emergence of the service sector, significantly overshadowing agriculture and industry across Western Europe, resulting in a long-term and relatively wide-ranging exclusion of workers from the labour market. The interrelated economic and social changes have not only caused long-term

unemployment, but also significant social disadvantages that have led to increased wealth and income disparities between rich and poor social groups.

In addition to the declining working volume, it has also been observed that a limited number of existing jobs are available for workers whose number has been gradually increasing since the second half of the 1970s. In recent decades the willingness of women to work has increased, retirement age has been raised, the general level of highest educational attainment has become higher, and working time has decreased, which together resulted in the crisis of full employment and 'work-based society' in Europe in the 1980s. The economic system called "imperfect capitalism" reflected the negative features of the functioning of the globalized capitalist economy that led to the development of long-term unemployment. Thus, unemployment is the direct consequence of the existing formal economy. Researchers and policy-makers have realized that the reintegration of marginalized groups into the labour market is essentially necessary for the society and the economy.

In connection with these processes, in the early 1980s, the concept of social economy has been accepted at the government level in France on the basis of the recognition that alternative methods and measures need be applied to decrease the negative economic and social effects of long-term unemployment.

As for its set of goals, activities and actors, social / solidarity economy can be primarily regarded as a combination of local social and economic initiatives that aim to support the labour market and social integration of individuals and groups suffering from various disadvantages, by means of labour market and social tools and methods.

In everyday practice, the social / solidarity economy is based on the activities of civil / non-profit organizations that in most of the cases are carrying out social and employment projects for people with social and labour market disadvantages. These organizations provide labour market services and also participate in social services. The actors of social / solidarity economy represent social and economic integration and sustainability in their activities as opposed to profit generation and profit maximization. Their participation in certain activities, income and employment potential, as well as their efforts to achieve sustainability in the social, economic and environmental sense are becoming increasingly important.

Keywords: "imperfect capitalism", formal economy, marginalized social groups, long-term unemployment, labour market and social reintegration, social economy, civil society.